OLIVIER SOUCHON

Realități şi enigme ale arheologiei

Traducere din limba franceză **Lydia-Constanța Ciucă**
BUCUREŞTI 2001
PRIETENII CĂRȚII CP 58-47 BUCUREŞTI ISBN 973-573-134-7

Prefață

Studierea trecutului cu ajutorul textelor a fost folosită din plin şi nu poate oferi mai mult; arheologia capătă acum un rol covârşitor în elaborarea Istoriei, implicând cunoştințe multiple şi folosirea unor tehnici complexe. Datorită ei, de câteva decenii, s-au realizat mari descoperiri istorice. Secole şi milenii ies din umbra în care au rămas, ignorate de oameni. Chiar dacă epoca este cunoscută, vestigiile dezgropate reprezintă o contribuție fundamentală la pagina de istorie respectivă, prin valoarea lor concretă şi adevărul incontestabil ai mărturiei lor. Arheologia oferă o imagine directă a trecutului, un contact imediat cu el.

în această lucrare am vrut să prezint câteva mari descoperiri arheologice, destul de recente. Ele au fost făcute în țări depărtate, din punct de vedere geografic, unele de altele, şi se referă la civilizații foarte deosebite. Scopul pe care mi l-am propus a fost de a demonstra, pe baza exemplelor alese la voia întâmplării, în decursul secolelor, provenind din teritorii felurite, aportul hotărâtor al arheologiei la alcătuirea Istoriei.

Autorul

Un depozit de capodopere, neobişnuit, sub o stradă din Pireu

Sa întâmplat la Pireu, sâmbătă, 18 iulie 1959. în această lună a lui Cuptor, când soarele încingea pământul Greciei şi căldura devenea tot mai apăsătoare, muncitorii veneau la lucru din zorii zilei. Doi dintre ei, Andreas Sakellion şi Niko-laos Kordonoris, apăsând din toate puterile pe ciocanul pneumatic, spărgeau asfaltul, deoarece societatea unde erau angajați îşi luase obligația de a face canalizarea. Şantierul acesta se afla în a-propiere de port, pe latura sudică a străzii Gheorghios I, la întretăierea cu strada Philon. Trecătorii grăbeau pasul, dorind să evite praful ridicat şi zgomotul supărător al ciocanelor. Deodată s-a făcut linişte. Andreas Sakellion şi Nikolaos Kordonoris lăsaseră lucrul şi se aplecaseră spre pământ, privind cu luare-aminte.

întâmplarea, providența arheologilor

intr-o grămadă de pământ compact se ivise o mână din bronz. Muncitorii l-au înştiințat imediat pe şeful de echipă, Hippocratis Terzis, care, la rândul lui, a chemat doi funcționari de la societate; au hotărât să întrerupă lucrările şi să anunțe neîntârziat serviciile arheologice. Aceştia au fost primii martori ai unei descoperiri senzaționale, datorată întâmplării, asemenea altor descoperiri arheologice...

Multe secole trecuseră fără ca cineva să bănuiască existența unor capodopere minunate ale artei greceşti, îngropate sub pavajul drumului.

Se strânsese lume multă, într-un oraş clocotitor de viață cum este Pireul, ştirile de senzație se răspândesc cu o uimitoare repeziciune. O mână fusese scoasă la iveală din pământ: nu era ceva deosebit, dar se putea presupune că nu era unicul fragment existent. Era absolut necesar să se efectueze o săpătură de protecție. Muncitorii deveneau acum colaboratorii serviciului arheologic. Canalizarea mai putea aştepta; acum sosise clipa cercetării trecutului...

Căldura era înăbuşitoare, dar nimeni nu se plângea; trebuia să se acționeze fără grabă, cu chibzuială. Toți lucrau cu acea respectuoasă minuțiozitate hărăzită numai mărturiilor de Istorie străveche. Au fost scoase la lumină două brațe de bronz, aparținând unei statui descoperite imediat după aceea, reprezentând un bărbat tânăr, — un *Kuros* — cu fruntea împodobită de bucle, o statuie de factură pur arhaică. Alături de el, s-a descoperit statuia unei fete de o frumusețe remarcabilă; peste picioarele ei,
au fost găsite fragmentele unui scut de metal.

Mulțimea creştea; mii de persoane, nerăbdătoare şi curioase, se îngrămădeau pe străzile Philon şi Gheor-ghiosl.
La ora 5 după-amiaza, săpăturile au fost oprite şi s-a dispus încărcarea şi transportarea primelor descoperiri la Muzeul arheologic din Pireu; camionul şi-a croit drum cu greu, despicând mulțimea compactă.
în seara aceea, membrii guvernului s-au prezentat la muzeu, ca să salute, cu tot respectul cuvenit, prezența celor două statui de bronz, care îmbogățeau şi mai mult, patrimoniul național grec, datorită întâmplării fericite din 18 iulie.
Săpăturile au continuat în zilele următoare cu aceeaşi participare entuziastă a populației. Conducerea campaniei a fost încredințată domnului Jean Pa-padimitriu, director al Antichităților din Attica.
Pe 25 iulie — după o săptămână de la descoperirea făcută — au avut o nouă surpriză: într-un şanț de săpătură s-au ivit faldurile unei draperii din bronz, aparținând unei statui culcate pe spate. Pe măsură ce se lucra la degajare, dimensiunile ei neobişnuite au uimit; evident, era o statuie uriaşă. E uşor de imaginat neliniştea şi emoția arheologilor când au văzut cpn-turându-se, din pământul acela secătuit, prăfos, o lucrare într-adevăr de proporții impresionante, într-o stare de conservare excelentă.
Săpătorii, cu toată nerăbdarea lor, înaintau încet cu lucrul, cântărindu-şi fiecare mişcare, intervenind cu prudență. Discuțiile erau aprinse în privința identificării statuii; au fost antrenați chiar pe o pistă falsă, când au dezgropat o altă statuie din bronz, de dimensiuni mult mai mici, la dreapta statuii mari, întoarsă spre ea, părând că o îmbrățişează. Au tras concluzia că reprezentau un grup. Ca urmare, au lucrat mai intens la degajare; în realitate, au apărut două lucrări diferite, pe care numai întâmplarea le aşezase laolaltă. Era înfățişată zeița Athena cu coif, măsurând doi metri şi treizeci de centimetri şi zeița Artemis, mult mai mică — înălțimea acestei statui fiind egală cu o jumătate din cealaltă. In cursul săpăturilor, brațele de bronz, corodate, ale lui Artemis, au fost sfărâmate (dar restaurarea s-a putut efectua fără greutate).
Extraordinară apariție! Două zeițe, pe care soarta le reunise în acest colț al Atticei! Zeița războinică împreună cu zeița vânătorii, cea care îl ocrotise mereu pe Ulise şi cea care rămăsese neînduplecată şi aprigă. Nici în panteonul ceresc ele nu se întâlneau prea des, din cauza firilor lor atât de deosebite, dar iată că prin intermediul oamenilor au stat alături două milenii!...
A opta zi de săpături a dat şi alte roade: a fost găsită o bucată de marmură, aproape de capul Athenei; era umărul unei statui feminine — singura care nu era din bronz. A fost dezgropată, studiată amănunțit, dar şi-a păstrat taina pentru că nu s-a putut preciza pe cine reprezenta.
S-a mai descoperit o mască de tragedie, din bronz, de dimensiuni mari, şi o frumoasă stelă funerară (fără bază şi capitel) cu capul lui Hermes.

Comori aproape la nivelul solului

Câte descoperiri în câteva zile! Cu toate acestea, săpăturile au fost sistate: strada trebuia să-şi recapete aspectul obişnuit, iar automobiliştii grăbiți nu ar fi putut bănui că dedesubt, pe un tronson al drumului de câțiva metri pătrați, se aflase, ignorat timp de două milenii, un depozit de o valoare inestimabilă. Statuile se aflau îngropate aproape la nivelul solului: unele doar la 85 cm de pavajul actual, altele, ascunse mai adânc, la 1,50 m. Puțin a lipsit ca vreun târnăcop nedorit să nu le trezească! în plus, spre norocul arheologilor, în cadrul lucrărilor de amenajare a Pireului, se prevedea deschiderea unei străzi pe acest sit. De asemenea, ar fi fost posibil să fie folosit drept temelie a unei case şi bronzurile date la iveală s-ar fi risipit sau, pur şi simplu, ar fi fost luate de cei care urmăreau să recupereze materiale. Cronica arheologiei citează multe comori lăsate în părăsire, aproape la nivelul solului; este cazul tezaurului de la Vix, descoperit în 1953.
Munca arheologilor nu a constat numai în degajarea acestui depozit valoros; ei au studiat cu atenție modul în care fusese alcătuit odinioară şi au ajuns la concluzia că statuile fuseseră depozitate cu grijă — una lângă alta sau unele peste altele — într-o încăpere cu pereții destul de subțiri, a cărei temelie, lată de aproximativ 65 cm, fusese degajată pe trei laturi.

Această încăpere avea o lungime aproximativă de 6 m; în 1956, fuseseră dezgropate construcții similare, cu totul întâmplător: se executau lucrări edilitare în vecinătatea unei biserici.
Desigur erau magazine sau depozite, situate în
apropierea portului. Minunatele bronzuri fuseseră îngrămădite în vederea transportării lor pe corabie. Erau acoperite de un strat gros de cenuşă şi de fragmente de țiglă, de pe acoperiş. Un braț al statuii reprezentând un *Kuros* era înnegrit de fum. Probabil survenise o dramă în momentul încărcării lor şi ruinele clădirii incendiate le acoperiseră pentru totdeauna. Evenimentele acestea se petreceau în secolul I î.H, după cum dovedeşte o monedă găsită (s-au formulat ipoteze interesante asupra ei).

Un *Kuros* admirabil din epoca arhaică

Kuros-u\ reprezintă, fără îndoială, lucrarea cea mai importantă pe care a dat-o vreodată pământul Pireului; în afara frumuseții uluitoare, are privilegiul dea fi cea mai veche statuie de bronz de dimensiuni mari (1,92 m înălțime), care ne-a parvenit. S-a apreciat că aparține secolului VI Î.H.; unii o datează foarte precis, din anii 530-520 î.H.
Ne aflăm deci în plină perioadă arhaică a artei greceşti. Nu voi insista asupra istoriei şi artei Greciei, dar se cuvine să reamintesc câteva date. Situăm epoca arhaică — acele vremuri străvechi — între începutul secolului V!!! î.H. şi războaiele medice, care au izbucnit în 490 şi au lovit Grecia atât de crunt. Epocă de dezvoltare artistică extraordinară: se impune arhitectura greacă din piatră, cu ordinele sale clasice; sculptura, prin creațiile sale originale, ajunge la desăvârşire.
în această epocă se remarcă două modele de
reprezentare umană: *Kore* (de o discretă feminitate) şi *Kuros* (avântat şi puternic). *Kore* înfățişează o fată tânără în veşmânt drapat, ținând îr, mână o ofrandă (la Muzeul Acropolei se găsesc exerhplare minunate de asemenea statui); *Kuros* reprezintă un bărbat tânăr, gol, păşind înainte cu piciorul drept. Multă vreme a fost considerat ca o ipostază a lui Apollo, dar în prezent s-a renunțat la această interpretare. Kuros şi *Kore* sunt, cu certitudine, reprezentări ale celor care aduc ofrande, pe care artiştii greci i-au idealizat, înfățişându-i tineri şi frumoşi.
Kuros-u\ descoperit la Pireu este, într-adevăr, o capodoperă a artei arhaice: este desăvârşită frumusețea acestui trup însuflețit de mişcarea schițată, deşi atitudinea este convențională! Are şi forță, şi grație; pe chipul acestui *Kuros se* citeşte bucuria şi mulțumirea, dovadă a unei trăiri interioare intense. Am fi fost fericiți să aflăm numele artistului care a creat această operă de un realism tulburător.
Din păcate, tot ce putem spune este că statuia provine, probabil, dintr-un atelier situat la nord-estul Peloponezului; trebuie să ne mulțumim (şi să ne mărginim) cu această vagă indicație de apartenență... De altfel, sculptura arhaică este categoric anonimă. Noi nu putem cita decât două nume de sculptori pentru această perioadă, lipsindu-ne alte elemente de informare.
Arta greacă îşi va lua revanşa mai târziu, cu artiştii ei celebri, Fidias, Praxiteles şi atâția alții.

Athena, protectoarea cetăților-stat

Tăinuitul şi nebănuitul depozit din Pireu adăpostise o statuie a zeiței Athena purtând coiful de războinică, de dimensiuni neobişnuit de impunătoare: cel puțin 2,30 m. Lucrarea aceasta minunată a fost realizată la sfârşitul secolului V sau IV Î.H. Valoarea descoperirii acestea — credem noi — ar fi fost ştirbită dacă nu s-ar fi aflat şi zeița care a dat numele său cetății pe care a ocrotit-o[1)]. Ea s-a ivit, din solul Pireului, ca un simbol, apărătoare a cetățenilor, personificând înțelepciunea, prudența şi forța. Războaiele pustiitoare trecuseră de mult. Athena a reapărut în toată măreția ei senină; buzele uşor întredeschise sunt gata să rostească ceva; agerimea ochilor, din onix, este uimitoare („zeița cu ochii albastru-verzui", cum i se mai spune Athenei).
Regăsim aici predilecția, am putea spune chiar slăbiciunea artiştilor greci pentru incrustațiile cu emailuri, sticlă, diferite pietre, admise de tehnica turnării în bronz. Desigur, putem avea rezerve față de folosirea unor astfel de artificii, dar trebuie să recunoaştem că artiştii aceia au ştiut să exploateze la maximum mijloacele de care dispuneau, izbutind să dea viață operelor lor, de un realism tulburător, uneori, care nu este câtuşi de puțin incompatibil cu idealizarea urmărităi In

1) este cunoscută disputa dintre Athena şi Poseidon, cu prilejul împărțirii diverselor regiuni ale Greciei.

Cu această ocazie consiliul zeilor a făgăduit să dea Attica aceluia dintre ei care-i va dărui bunul cel mai de preț. Poseidon i-a dăruit calul, iar Athena măslinul, care avea să asigure prosperitatea locuitorilor. Ea a câştigat în felul acesta întrecerea şi a devenit patroana cetății Atena, care-i poartă, de atunci, numele.

Cap din marmură al zeiței Athena

această privință să-l luăm drept exemplu concludent pe *auriga* (conducătorul de car antic) din Delfi. Ochii săi sunt din email alb şi onix, iar genele, din metal incrustat: cine ar condamna aplicarea unei astfel de „tehnici", când efectul ei este extraordinar? Privirea ațintită în depărtare, pierdută, luminează un chip radios, unul dintre cele mai frumoase şi mai calde create vreodată de dalta unui artist iscusit.

Reprezentări cunoscute şi statui misterioase

Kuros şi *Athena* sunt recunoscute drept cele mai valoroase opere de artă ale „depozitului" din Pireu, dar aceasta nu înseamnă că minimalizăm importanța celorlalte sculpturi. Una dintre ele a păstrat misterul identității sale: o statuie din bronz, descoperită în aceeaşi zi cu *Kuros,* măsurând 1,94 m. Reprezintă o fată de o rară frumusețe; cine era oare tânăra aceasta, purtând un centiron de care se putea prinde o armă? Nu există nici un alt detaliu precis care să contribuie la identificarea ei.

Unii au considerat că este Artemis, zeița vânătorii.

Alții, în frunte cu Jean Papadimitriu, au presupus că era Melpomene, muza tragediei; această ipoteză pare mai plauzibilă, deoarece face legătura cu marea mască de tragedie, din bronz, de 45 cm lățime, descoperită cu ocazia săpăturilor. Muza o ținea cu brațul drept întins? Ar fi fost un efort, masca fiind foarte grea, chiar pentru o zeiță...

După toate probabilitățile această piesă împodobea un teatru din Atena sau din Pireu.

Artemis, descoperită în a opta zi de săpături, odată cu Athena, este înfățişată cu toate caracteristicile ei de zeiță a vânătorii, a cărei iscusință era neîntrecută în folosirea arcului şi a săgeților, îndreptate atât asupra cerbilor, cât şi a oamenilor.

Surprinde descoperirea unei singure statui din marmură din ansamblul statuar scos la iveală de săpături; perfect conservată, statuia aceasta, de un metru şi cinci centimetri, asemenea celei din .bronz reprezentând o *Kore,* nu este identificată. Pe cine înfățişa tânăra fată? O tunică lungă până la pământ îi acoperea picioarele; vălul fin care-i încadra fața cădea peste brațele ei îndoite, învăluind-o până la genunchi. Grația şi dulceața expresiei figurii acestei tinere sunt aparte. Era zeiță? Preoteasă? Cine ştie! Suntem înclinați să credem că era o preoteasă oficiantă a unui cult oriental.

Studiind îndeaproape acest lot dezgropat din subsolul Pireului, constatăm cu uimire caracterul său disparat şi neobişnuit: bronzuri, o singură marmură, o statuie de bărbat, mai multe înfățişând femei — zeițe sau alte ființe nenumite — scuturi, o mască de tragedie. Evident, cel care a prădat adunându-le, nu se înşela; nu a reținut decât sculpturile cele mai importante, majoritatea lor fiind de dimensiuni mari. Pentru el subiectul reprezentat sau materia din care era executată opera nu aveau nici o importanță. Luând tot ce putea, şi-a format involuntar o colecție de obiecte eteroclite de mare frumusețe; din cauza grabei şi pentru a uşura transportul statuilor, a fost obligat să renunțe la soclurile lor. Un colecționar adevărat ar fi selectat lucrări analoge, preocupat să alcătuiască un grup unitar, cu o anumită omogenitate.

In cazul de față credem că *a* fost rezultatul unui jaf, deoarece sculpturile au fost adunate în grabă, fără alegere prealabilă. Ele provin, desigur, din mai multe temple şi edificii jefuite fără scrupul. Ne închipuim cum s-a desfăşurat scena: certuri pentru anumite lucrări, demontarea statuilor de pe soclul lor, încărcarea lor în căruțe, de-a valma, transportarea lor până la port. Câte loturi au fost oare înjghebate astfel? Unele au fost imediat îmbarcate, iar altele au rămas depozitate în docuri.

într-o atmosferă dramatică...

Moneda găsită odată cu statuile constituia singurul indiciu pe care ne puteam baza pentru precizarea datei — chiar aproximativă — când au fost depozitate în acel loc tainic din Pireu. Moneda o înfățişează pe Athena purtând coiful de războinică şi pe Zeus, stăpânul trăsnetului; se remarcă şi un simbol — o stea între două semilune — cel al lui Mithridate cel Mare, precizând chiar data emiterii ei: 87 - 86 Î.H.

Se putea presupune, aşadar, că ascunderea statuilor avusese loc în secolul premergător erei noastre; anul 86 Î.H. se impunea în mod obligatoriu atenției noastre: era anul în care Sylla asediase, cucerise şi devastase Atena. Episod dramatic al istoriei Greciei! De şaizeci de ani, țara se afla sub dominația romană. Ciocnirile dintre cetăți, rivalitățile lor, lupta lor aprigă pentru păstrarea independenței, frumoasa lor civilizație se stinseseră de mult; din când în când izbucneau revolte, dar noii stăpâni erau neîndurători față de greci, în acest caz. Barbar grecizat, Mithridate cel Mare, rege din Pont
— săpăturile din Pireu scoseseră la iveală moneda cu efigia lui — a ridicat trupe din întreaga Asie împotriva Romei, fiindu-i duşmanul de moarte cel mai aprig. Istoricii afirmă că marele rege a ucis toți romanii care se aflau în Asia, în număr de 80.000. în scurt timp, a cucerit Delosul, apoi Atena.
Grecia era pe punctul de a se elibera de sub dominația romană, dar Sylla a intervenit la timp. Era omul hotărârilor neclintite, care nu va şovăi să pună la cale o lovitură de stat pentru a-şi păstra comandamentul suprem, în cadrul campaniei din Orient întreprinse în anul 87 Î.H., a asediat Atena şi Pireul, care au izbutit să-i țină piept până în primăvara anului următor. Acropola a mai rezistat câteva luni. în 85 î.H. a fost încheiată pacea cu Mithridate, pe baza unui *status qud*\ dinainte de război. Cum se putea explica această îngăduință? Pentru că Roma se afla încă în plin război civil, iar Sylla avea nevoie urgentă de libertatea de a acționa cum dorea în Grecia şi în Orient.
Cucerirea Atenei de către Sylla a fost evocată, după un secol, de Plutarh, în cadrul unei relatări cutremurătoare. „Soldații romani au forțat zidurile, iar dictatorul a pătruns în cetatea Atenei la miezul nopții, cu un alai înspăimântător, în sunetele stridente ale trâmbițelor şi strigătele sălbatice ale armatei, căreia, acordându-i-se toată libertatea de a prăda şi de a ucide, a făcut prăpăd în tot oraşul, omorând cu sălbăticie, în masă. Nu s-a aflat numărul victimelor; nici în ziua de azi nu se poate aprecia decât prin numărul locurilor pline de sânge... Multe persoane au spus că sângele curgea şiroaie, ajungând
1)în limba latină: stare care a existat mai înainte şi se menține şi în momentul de față.
până la suburbiile oraşului."
Tiranul[1'] Aristion se refugiase pe Acropolă şi a rezistat până când, doborât de sete, a fost nevoit să înceteze lupta. Curând după aceea, Sylla a pus stăpânire pe portul Pireu, distrugând multe lucrări de seamă şi, după cum specifică Plutarh, „îndeosebi arsenalul, o admirabilă realizare a arhitectului Filon."

Depozitul provine din jafurile lui Sylla?

Mărturiile sunt categorice: jafuriie şi contribuțiile la război au caracterizat campania lui Sylla din Grecia. Dictatorul, prin felul său necruțător de guvernare, amintea mereu grecilor masacrul celor 80.000 de romani djn Asia, şi-i făcea să plătească scump orice răzvrătire, în plus, campania costa mult si nu se putea conta pe fondurile Romei, în plin război civil; fidelitatea trupelor era îndoielnică şi pentru a o menține era cazul să li se ofere bogății cât mai multe; de fapt erau mai mult hoarde dezlănțuite decât trupe reglementar organizate.
în consecință, Sylla nu a respectat nici măcar comorile templelor, considerate tezaure inviolabile. Epi-daur, Olimpia, Delfi, au fost pustiite. Citându-l din nou pe Plutarh, „Sylla, vrând să corupă şi să atragă de partea lui oştenii unei tabere ostile, distribuia credincioşilor săi nenumărate bunuri, făcându-le daruri bogate, mânat de dorința de a cumpăra trădarea unora şi de a potoli pofta
1) *tiran* — stăpânilor absolut al unui stat sau al unei cetăți greceşti.
nemăsurată a celorlalți. Avea^ nevoie deci de resurse imense". Nu a cruțat nimic, în Pireu, Sylla şi-a luat partea lui de pradă de război: o bibliotecă bogată, în care figurau operele lui Aristotel şi Teofrast „care nu erau încă foarte cunoscuți" şi a expediat-o la Roma.
Este clar că minunatul depozit descoperit pe 18 iulie 1959 făcea parte din jafurile romanilor. Statuile au fost depozitate, probabil, într-o magazie a portului, pregătite pentru a fi încărcate pe corabie. Ce s-a întâmplat, atunci? Sylla a fost obligat să se înapoieze în Roma, pe care a pus din nou stăpânire, cu aceeaşi cruzime calculată cu care a ținut în frâu Grecia. Sylla avea atunci alte probleme importante de rezolvat, decât strămutarea unor opere de artă. Putem crede oare că numărul bogățiilor era atât de mare încât îşi putea permite să neglijeze unele dintre ele? Lucrăturile în aur şi în argint ar fi trebuit să aibă prioritate, dacă bronzurile şi

marmura puteau fi abandonate atât de uşor. E posibil ca pur şi simplu să fi izbucnit un incendiu în magazia unde erau depozitate, acoperindu-le, îngropându-le sub dărâmături. Desigur, războiul cumplit purtat de Sylla, cu jafurile şi prăzile de război formează un halo tragic în jurul descoperirii arheologice din Pireu. Mica monedă a lui Mithridate cel Mare, aflată laolaltă cu statuile reaminteşte neclintit drama petrecută odinioară. Ne-am mărginit să prezentăm ipotezele şi, în privința reconstituirii unor pagini de Istorie, preferăm să păstrăm o rezervă prudentă...

La Olimpia, emoționanta semnătură a lui Fidias

areori se întâmplă ca un artist să se bucure de prețuirea tuturor; acesta a fost privilegiul lui Fidias, al cărui geniu, elogiat de contemporanii săi, a fost recunoscut şi slăvit de-a lungul secolelor.

Rostind numele său, evocăm desăvârşirea artei greceşti, Fidias fiind considerat cel mai mare sculptor al Antichității.

Cunoaştem puține elemente ale biografiei sale: data naşterii? Către 490 înaintea erei noastre, după aprecierile specialiştilor; a murit prin 431, la o vârstă considerată a fi înaintată, pe vremea aceea. Talentul său ar fi rămas poate necunoscut dacă nu i s-ar fi oferit o ocazie extraordinară, unică, de a-l dovedi. Pericle, marele bărbat de stat atenian, al cărui nume va fi de-a pururi asociat cu cel al „secolului de aur", apogeu neasemuit al Greciei Antice, i-a dat această şansă, nu-mindu-l conducătorul lucrărilor unui şantier de excepție. Pericle dorea să manifeste în mod deosebit prestigiul democrației ateniene, înfrumusețând oraşul şi înzestrându-l cu un monument vrednic de locul unde urma să fie amplasat: sanctuarul Athenei Partenos — Partenonul, pe Acropolă. O femeie a jucat un rol hotărâtor în împlinirea destinului de artist al lui Fidias: Aspasia — iubita lui Pericle, "muza enigmatică şi se-ducătoare" — care i-a acordat, fără rezerve, toată protecția şi prietenia.

Aspasia avea frumusețe, inteligență, spirit; era cultivată, „salonul" ei literar şi artistic fiind frecventat de elita intelectualității elene: Socrate, Euripide şi, desigur, Fidias; Platon, la rândul său, şi-a exprimat admirația față de ea numind-o „frumoasa din Milet" într-unul din *Dialoguri,* deşi cu o fină ironie la adresa atenienilor care profitau de prilejul oferit de discursurile funebre ca să aducă laude excesive celor vii, iar măiestria Aspasiei era neîntrecută în asemenea ocazii, ne asigură Platon.

Pe vremea lui Peride, conducerea cetății greceşti se afla exclusiv în mâna bărbaților. Ne închipuim cu uşurință cât de scandaloasă putea părea intervenția unei femei ca Aspasia îrttr-o societate în care puterea şi decizia aparțineau numai bărbaților! Intransigenții erau de părere că Pericle trebuia să se consacre numai treburilor de stat ale Atenei, el era doar soldatul-cetățean exemplar, pe care nimic nu trebuia să-l sustragă de la îndatoririle sale, mai cu seamă o femeie!...

Polemiştii au găsit momentul prielnic şi s-au exprimat fără cruțare, cu vădită ură: au numit-o pe Aspasia

curtezană, Junona, o nouă Omphale[1]'...

Aspasia a marcat puternic, prin influența sa benefică „secolul de aur" vestit — secolul V î.H.— când arta greacă a atins perfecțiunea clasică. Cel ce se plimbă pe Acropolă îi pomeneşte negreşit numele, ca o umbră ce se strecoară printre coloanele lipsite de viață. Când vorbim despre Fidias, nu putem să nu o cinstim cum se cuvine pe cea care i-a oferit o prietenie sinceră şi devotată.

O statuie din aur şi fildeş

Care este contribuția artistică a lui Fidias la arhitectura şi ornamentația sculptată a Partenonului? Nu o putem aprecia cu exactitate, dar precizăm că lui i se datorează concepția şi realizarea ansamblului arhitectural. Fără îndoială, lucrarea era de proporții monumentale, implicând un colectiv de muncă, şi Fidias a supravegheat bunul mers al lucrărilor pe şantier, de la început până la sfârşit.

Monumentul, prin îmbinarea armonioasă a concepției cu realizarea ei materială, exprimă personalitatea maestrului.

în afara sculpturii, Fidias s-a distins şi în alte domenii ale artei, ca: arhitectura, pictura, orfevreria. Geniul său stârnea multe invidii, ca şi strânsa lui prietenie cu Aspasia şi Peride,

cel mai admirat, dar şi cel mai hulit cuplu atenian. Ofensându-l sau acuzându-l pe Fidias, se ţintea implicit asupra lor.

1) Omphale — regină în Lydia, care l-a cumpărat ca sclav pe Heracte; acesta, robit şi iubit de regină, a zăbovit trei ani la curtea ei, ducând o viaţă de plăceri.

Cu privire la sfârşitul vieţii lui Fidias există mai multe versiuni, destul de contradictorii. După unii, a fost victima unei uneltiri; fiind acuzat de deturnare a unei cantităţi de fildeş, a fost condamnat la închisoare, unde a murit. După alţii, nevinovăţia lui a putut fi dovedită, dar Fidias, mâhnit, îndurerat de acuzaţiile nedrepte aduse de concetăţenii săi, a părăsit Atena şi s-a refugiat la Olimpia, unde a executat statuia lui Zeus — între anii 437 - 432 Î.H., după unii cercetători.

Statuia lui Zeus şi cea a Athenei Partenos i-au adus lui Fidias consacrarea geniului său şi o celebritate puţin obişnuită. Ambele statui erau criselefantine, adică executate din lemn îmbrăcat cu foi de aur şi cu plăci de fildeş. Ele au dispărut, nu mai există nici o urmă, în afara mărturiilor celor vechi care le-au văzut şi le-au descris minuţios, uimiţi de frumuseţea acestor capodopere. Aşadar, scriitorii din antichitate ne-au lăsat adevărate documente edificatoare: Epictet[1]' considera că era o nenorocire să mori fără a fi văzut această statuie şi-şi îndemna prietenii să meargă la Olimpia pentru a o vedea. Pausanias[2]', impresionat de dimensiunile statuii, o descria astfel:

„Ştiu că mulţi scriitori au consemnat în operele lor înălţimea şi lăţimea statuii lui Zeus, dar eu nu m-aş încrede în cei care au măsurat-o, căci dimensiunile pe care le dau ei par cu mult sub impresia pe care o ai când vezi statuia cu propriii tăi ochi."

„Zeul este aşezat pe un tron de aur; pe cap are o

1) Epictet — filozof grec din secolul I, reprezentant al stoicismului târziu.

2) Pausanias — scriitor grec, secolul II, autor al unei lucrări valoroase în care descrie Grecia Antică.

coroană care imită frunzele de măslin, în mâna dreaptă ţine o Victorie[1]' de asemenea de aur şi fildeş care ţine o panglică şi are pe cap o coroană; în cealaltă mână, Zeus ţine un sceptru lucrat cu gust, emailat cu diferite metale; pasărea care stă pe acest sceptru este un vultur; încălţămintea zeului este de aur, ca şi veşmântul său pe care sunt presărate tot felul de figuri şi flori de crin."

S-a dedus, după dimensiunile templului, că înălţimea statuii era de aproximativ 12 m, iar cu soclu nu depăşea 14 m, înfăţişându-l pe Zeus aşezat pe un tron cu spătar înalt, foarte bogat decorat.

Statuia era uriaşă şi imaginea sa, impresionantă.

„Nu te puteai împiedica, văzându-l, să gândeşti că dacă s-ar ridica în toată înălţimea sa ar ridica pe creştet acoperişul edificiului", spune Strabon[2]'.

Expresia feţei avea puterea de a emoţiona profund privitorul. Forţa şi seninătatea figurii impresionau pe toţi cei care o vedeau şi a căror părere a rămas mărturie scrisă, în literatura clasică există o remarcă celebră, care se referă la modul cum a fost realizată faţa lui Zeus: „Sau Zeus a coborât pentru a-ţi arăta trăsăturile sale, Fidias, sau tu te-ai urcat la cer pentru a-l vedea pe zeu."

Jean Charbonneaux, specializat în istoria artei greceşti, subliniază faptul că „Zeus Olimpianul era o statuie de cult, adică un idol venerat, în care se manifesta o prezenţă divină. Mai mult decât oricare altă

1) Victoria — zeiţa personificând Victoria. La greci, această zeiţă se numea Nike şi era prietena şi însoţitoarea Athenei.

2) Strabon — geograf şi istoric grec (63 î. H -17 d. H.).

statuie, idolul trebuia să aibă înfăţişarea unei fiinţe vii şi era tratat ca un om adevărat, cu toată grija, respectul şi fastul cuvenit unui rege".

La reconstituirea imaginii lui Zeus au contribuit, în afara impresiilor sau descrierilor celor care l-au văzut, şi unele obiecte care au reprodus în parte statuia, ca: monede, sculpturi, picturi etc. O monedă din bronz, datând din epoca lui Adrian[1)] înfăţişează capul lui Zeus, cu părul strâns într-o cunună de măslin, căzând pe ceafă şi lăsând urechea liberă. Fruntea largă, sprâncenele puternic arcuite sunt ale unui stăpân atotputernic, dar conturul gurii şi bărbia exprimă blândeţe şi pace. Acest chip, aşa cum spunea Dion Hrisostom, îl .prezintă pe Zeus ca pe zeul păcii, bunătatea supremă, dăruitor de viaţă şi de toate bunurile, tatăl salvator şi

păzitor al oamenilor".
Se spune că Fidias, după ce a realizat statuia, l-a rugat pe Zeus să-i dea, dacă-i plăcea, un semn de încuviințare şi îndată un fulger a căzut în fața statuii, ca o supremă aprobare divină. „Fidias atenianul, fiul lui Charmidas, m-a creat". Aceasta era inscripția gravată pe soclu, pe care Pausanias a citit-o când a vizitat Olimpia. Fără mărturia sa, n-am fi putut reconstitui cu atâta minuție statuia lui Zeus, acea minune a lumii antice.
1) Publius Aelius Hadrianus, împărat roman, (117 - 138), urmaş al lui Traian.

Redescoperirea unui sit

Până la începutul secolului trecut, situl ilustru al Olimpiei era o masă de ruine. La distrugerea ei a contribuit şi natura: fluviul Alfeu şi râul Kladeos, având un regim torențial, şi-au schimbat mereu albia, distrugând multe construcții remarcabile. Din muntele Cronion, care străjuia cetatea, s-au prabuşit mase enorme de stânci, acoperind alte edificii, în 522 şi în 551, două cutremure de proporții catastrofale au distrus Olimpia. Ruinele ei au fost acoperite de aluviuni, iar alunecările de teren au sporit dezastrul. Sub o crustă de câțiva metri grosime, se aflau vestigiile cetății lui Zeus. Acum o sută cincizeci de ani, călătorii care zăboveau pe acele meleaguri nu puteau să-şi dea seama că erau chiar *in* s/fc;[1)], la Olimpia. Nici un vestigiu; unde era templul colosal care adăpostise statuia criselefantină a lui Fidias? Stadionul, cu aparatajul sportiv, care găzduise celebrele Olimpiade, la fiecare patru ani, cu toate clădirile sale anexe, unde erau? Lumea trebuia să se mulțumească cu lectura textelor lui Pausanias şi ale altor autori antici, care au făcut descrieri minuțioase.
Ilustrul sanctuar nu a pierit brusc, ci pe etape. Sylla jefuise tezaurul Olimpiei, aşa cum făcuse, de altfel, şi în alte locuri vestite ale Greciei, dar romanii, sub influența elenismului[2)], i-au adăugat la rândul lor numeroase monumente. Până la sfârşitul secolului IV, Jocurile Olimpice s-au desfăşurat cu regularitate. Triumful creştinismului a însemnat distrugerea lăcaşelor păgânismului. In
1) în acel loc (în latină).
2) termen care denumeşte cultura Greciei Antice şi influentele exercitate de ea.
anul 426, împăratul Teodosie II a ordonat distrugerea lor; se pare că statuia a dispărut în aceste împrejurări.
Se presupune că aceasta ar fi fost ridicată şi transportată la Constantinopol, din ordinul împăratului, unde a fost probabil distrusă în incendiul din anul 475. în realitate nu se cunosc împrejurările exacte în care a dispărut opera lui Fidias. Se spune că împăratul roman Caiigula (37 - 41 d.H.) ar fi avut intenția să transporte statuia la Roma, pentru a o pune pe Capitoliu, înlocuind capul statuii cu propria lui imagine (însă planul acesta nu a fost executat). Se mai presupune că statuia ar fi fost distrusă odată cu incendierea templului, în anul 408.
Primele cercetări şi săpături arheologice au început în 1829, cu ocazia războiului grec de independență, când Franța a trimis aici un corp ex-pediționar condus de generalul Maison, şi o misiune ştiințifică, din care o comisie formată din ingineri, arheologi şi artişti, condusă de arhitectul Abel Blouet, avea sarcina de a întreprinde cercetări asupra monumentelor din Olimpia. Timp de şase săptămâni s-a lucrat intens; săpăturile arheologice au fost fructuoase: s-au descoperit suficiente elemente ca să-i permită lui Blouet identificarea templului lui Zeus datorită dimensiunilor sale, propunând chiar reconstrucția lui. Au mai fost descoperite sculpturi importante, care au fost expediate la Luvru, cu aprobarea Adunări; Naționale Elene. Blouet reuşise să deştepte un viu interes pentru cercetarea Olimpiei, dar Franța a abandonat curând proiectele cu privire la Olimpia, cedând locul Germaniei, care, în 1875, a încheiat un acord cu guvernul grec pentru cercetări de lungă durată, campania de
săpături fiind finanțată cu generozitate de *Reichstag.*
în cursul celor şase campanii de lucru, care durau din octombrie până în mai, au fost scoase la lumină mărturii ale artei şi arhitecturii greceşti arhaice: 130 de statui si basoreliefuri, 13.000 de obiecte de bronz, 6.000 de monezi, 400 de inscripții, 1.000 de obiecte de ceramică, 40 de monumente.
în 1936, se celebrau la Berlin Jocurile Olimpice; arheologii germani au avut prilejul să atragă atenția opiniei publice asupra importanței sitului unde fuseseră inaugurate; au fost întreprinse noi campanii pe care războiu l le-a sistat.
în prezent, cetatea Olimpiei — redescoperită datorită muncii neobosite a arheologilor — al

cărei nume era legat de o minune antică, a reînviat datorită Jocurilor care încep cu acelaşi ceremonial ca acum 2500 de ani.

Pe piciorul unei cupe

în sanctuarul din Olimpia, unde templele şi clădirile publice se aflau sub ocârmuirea spirituală a marelui Zeus, lucrase şi Fidias; unde anume fusese atelierul lui? Aceasta era întrebarea pe care şi-o puneau săpătorii, nădăjduind să descopere răspunsul.

După cum spune Pausanias, sculptorul a executat capodopera sa într-o clădire care se afla la vest de incinta sacră şi care era cunoscută chiar de pe vremea acestuia sub numele de „atelierul lui Fidias". „Dimensiunile atelierului erau aproape aceleaşi cu ale sălii în care urma să fie aşezată statuia; astfel, Fidias a lucrat în condiții similare cu cele ale amplasamentului definitiv.

După ce a fost complet gata în atelier, statuia a fost demontată şi transportată piesă cu piesă în templu, unde a fost remontată pe soclul de marmură dinainte pregătit." Arheologii germani şovăiau între două amplasamente: „atelierul lui Fidias", transformat în biserică de bizantinii care se instalaseră în străvechea incintă sacră, şi o altă construcție alăturată, la sud. Au dovedit, însă, că aceasta din urmă fusese ridicată ulterior şi, în plus, au descoperit în presupusul atelier, vestigii care-i dovedesc destinația: o topitorie de bronz. In apropiere, au descoperit locuri unde artiştii obişnuiau să arunce rămăşițe (sau rebuturi) ale lucrărilor lor: „prototipuri" pentru veşminte şi, în primul rând, pentru cel al zeului, bucăți de fildeş, deşeuri de metal — fier, bronz, plumb — pietre semipreționase, tăiate cu ferăstrăul. Toate descoperirile acestea sunt edificatoare pentru diversitatea domeniilor artizanale care au contribuit la realizarea capodoperei lui Fidias. în plus, a fost adăugat un argument hotărâtor într-o problemă mult discutată de specialiştii arheologi: care statuie a fost executată mai întâi, Athena Partenonului sau Zeus al Olimpiei? Statuia Athenei Partenos a fost inaugurată în vara anului 438 î.H., iar Fidias a murit în anul 432 î.H. Obiectele din ceramică dezgropate din atelierul situat în Olimpia pot f; datate cu certitudine: anii 430 - 420 î.H. Majoritatea cercetătorilor consideră că statuia lui Zeus a fost realizată de Fidias Intra anii 437 - 432 î.H., către sfârşitul vieții sale, când se afla la Olimpia.

Statuia Athenei Partenos avea deci întâietate. Specialistul căruia i se încredințase cercetarea fragmentelor de ceramică scoase la lumină de săpături se ocupa cu răbdare de curățirea şi identificarea lor.

Odată a remarcat un vas, de dimensiuni mici, o cupă din care se bea, foarte simplă (descoperită în 1958). Pe piciorul cupei a zărit o inscripție cu litere greceşti, în scrierea clasică. S-a putut citi: *„li aparțin lui Fidias."*

O descoperire emoționantă şi neaşteptată! Celebrul artist gravase cuvintele acestea. Ne închipuim scena: lucra în atelier aproape fără întrerupere; topitoria era aproape, căldura devenea insuportabilă; Fidias era înconjurat de ajutoarele sale — asistenții şi specialiştii săi. Cupele se umpleau neîncetat, dar maestrul dorea ca vasul din care bea el să nu se confunde cu ale celor-lalți şi atunci şi-a gravat numele pe piciorul cupei.

Altă descoperire, în 1958, a făcut vâlvă: un coif din bronz, de tip corintian, pe care era înscris un nume: *Miltiade*^. Specialiştii germani au avut convingerea că era vorba despre ilustrul strateg atenian, învingătorul perşilor la Marathon. Ne putem închipui că ofranda lui, depusă în sanctuarul Olimpiei, a fost tocmai acest coif. De altfel, şi acum, când are loc un pelerinaj (creştin), vedem destule ofrande sub forma unor insigne militare şi decorații oferite de titularii lor!

Cât de încărcate de istorie sunt aceste descoperiri pe pământul Olimpiei!

1) *Miltiade*—strateg atenian care a înfrânt armata persană la Marathon (490 Î.H.).

Povestea Olimpiadelor

Munca arheologilor a fost imensă: s-a îndepărtat stratul gros de depuneri, de sute de mii de tone, care acoperea ruinele ca un giulgiu. Ultimele lucrări de degajare au fost efectuate pe locul unde era amplasat stadionul, la poalele muntelui Cronion. Reconstituirea lui ne permite să ne imaginăm desfăşurarea întrecerilor — serbare şi spectacol — care atrăgeau o mulțime uriaşă. De formă dreptunghiulară alungită[1]', cu o lățime de 32 m şi o lungime de 211 m, o pistă de alergări de un stadiu[2]', stadionul putea primi şi douăzeci de mii de spectatori, care se aşezau pe taluzurile laterale, adevărate gradenuri. Publicul era de toate vârstele, de toate clasele sociale; femeilor le era interzis accesul în incinta sanctuarului; de asemenea, nu erau admise nici să asiste la desfăşurarea întrecerilor sportive. Numai preoteasa zeiței Demeter era exceptată de la aceste reguli stricte. Oaspeții de seamă, magistrați şi preoți, luau loc în tribuna situată în mijlocul

taluzului din sud — ale cărei temelii au fost scoase la iveală de săpături, însoțiți de sunetele trâmbițelor, membrii juriului şi atleții îşi făceau intrarea pe stadion în mod spectaculos, pentru că erau obligați mai întâi să treacă printr-un coridor

1) după descrierea lui Pausanias, rezultă că avea o formă dreptunghiulară, la capătul de est terminându-se cu un taluz semicircular. Lungimea totală era de patru stadii.

2) stadiul, la greci, era p unitate de măsură pentru lungime, care varia între 147 şi 192 m.

îngust. Se făcea apoi tragerea la sorți: concurenții luau „o fisă" dintr-o urnă. Regulile jocurilor trebuiau respectate cu loialitate. Oameni ai ordinii publice, cu bâte şi bice, vegheau asupra desfăşurării corecte a marelui eveniment sportiv. De altfel, avuseseră ocazia să verifice comportamentul atleților, care se aflau de mai multe luni la Olimpia, împreună cu antrenorii lor. Cu toate jurămintele solemne şi amenințările (în cazul unei infracțiuni, familia şi chiar cetatea de baştină răspundeau în mod solidar), mai erau şi concurenți necinstiți. Lucian[1] le-a condamnat purtarea cu toată severitatea:

.Atletul slab pregătit, incapabil să câştige un premiu şi neputând să-l obțină prin iuțeala sa, recurge la acțiuni necinstite. El nu se gândeşte decât la felul în care l-ar putea opri sau încurca pe rivalul său, chiar punându-i o piedică să-l facă să cadă, fiind convins că victoria nu va fi a lui dacă nu procedează astfel".

Toate probele aveau loc pe stadion, cu excepția curselor de care, desfăşurate pe hipodromul situat mai jos, pe malul fluviului Alfeu. Numărul întrecerilor varia, de la treisprezece la cincisprezece, cuprinzând alergarea simplă, alergarea în ținută de războinic, lupta cu mâna goală, pugilatul (lupta cu pumnii goi), *pancrace* (asemănător cu catch-ul actual), lansarea discului, a suliței, săritura în lungime şi altele.

In 393, era noastră, s-au desfăşurat ultimele Jocuri la Olimpia, după ce avuseseră loc de 292 de ori. Descoperirea silului şi reînvierea strălucirii lui datorită

1) Lucian din Şamosata (125-192) scriitorgrec, autoral unor romane satirice.

arheologilor, au contribuit foarte mult la inițiativa luată de Pierre de Coubertin, în secolul trecut, de a relua Jocurile Olimpice, la fiecare patru ani (la intrarea în Olimpia s-a ridicat un monument cinstindu-i memoria).

Frumusețea unei regine: legendă şi realitate

n istoric antic spunea că frumusețea reginei egiptene era atât de seducătoare încât mulți bărbați şi-ar fi dat viața doar pentru câteva clipe de iubire, ier altul declara că era „o încântare să o vezi şi să o auzi, atât era de minunată, captivând inimile celor ce i se împotriveau, chiar inimile pe care vârsta le împietrise."

Numele acestei femei, l-ați ghicit?, este Cleopatra. Cât a fost de comentată frumusețea ei! Toți au preamărit-o, în vremea aceea, chiar Cezar, cuceritorul, i se supusese, ca şi Antoniu, pe care romanii îl comparau cu Hercule. Numai Octavian Augustus a rezistat farmecelor ei. Pentru a satisface orgoliul Romei, doar o femeie de o neîntrecută frumusețe şi de un farmec irezistibil îi putea subjuga pe cei mai puternici, pe cei mai aleşi bărbați romani; era, desigur, unica femeie capabilă să-i vrăjească...

O frumusețe neidentificată...

Pe urmă, această reputație a fost menținută de o pleiadă de artişti, poeți, romancieri şi, în prezent, de cineaşti. Fără a mai pomeni savanții, constrânşi să respecte adesea principii foarte severe, care fac concesii în cazul în care personajul în discuție este Cleopatra... Atunci ei sunt cuprinşi de un elan liric care nu vrea să țină seama de strictul adevăr, în consecință, citām câteva rânduri scrise de istoricul englez Arthur Weigall: „Cu firea-i tinerească şi impetuoasă, uneori nechibzuită, Cleopatra se bucura de viață din plin şi gusta toate plăcerile ce i se ofereau. Inima ei nestăpânită trecea cu o uimitoare uşurință de la veselie la tristețe, de la comedie la tragedie... O micuță ființă grațioasă, a cărei frumusețe pune stăpânire pe inimile tuturor, a cărei voce are un farmec nespus şi a cărei față este de o puritate nepângărită"... Cinematografia a întipărit această imagine de femeie fatală şi de ingenuă prin toate mijloacele artistice de care dispune.

A fost într-adevăr frumoasă celebra regină — ultima — a Egiptului? Aceasta-i întrebarea! Dacă nu dăm *crezare* relatărilor istoricilor, să ne raportăm atunci la operele artiştilor, în acest domeniu dezbaterile sunt aprinse: atâtea împărătese, regine, mari doamne ale antichității ne-au lăsat efigia lor, oar în privința Cleopa-trei nu avem nici un portret autentic. O singură sculptură poate fi considerată că o reprezintă — cu o anumită certitudine — şi aceasta

datorită studiului recent, extrem de documentat, al unui mare specialist.
„Vidul" acesta artistic, foarte supărător, a înteţit dorinţa de a o identifica pe Cleopatra printre multele
busturi care şi-au păstrat anonimatul: la British Mu-seurrt, un bust bănuit că ar reprezenta-o, şi la muzeul Vaticanului, un cap incorect plasat pe un trup căruia nu-i aparţinea, pe care nimeni nu-l mai consideră ca portretul Cleopatrei.
Rămân monedele: ele reprezintă efigii incontestabile; ne referim în special la drahma bătută la Alexandria, la tetradrahma din Ascalon şi la tetra-drahmele care circulau în Antiohia, în 36 î.H., cu ocazia căsătoriei lui Antoniu cu Cleopatra. Lotul de monede formează o bază de cercetare preţioasă, dar insuficientă; un numismat cunoscut, Jean Babelon, mărturiseşte cu regret şi cu oarecare ciudă: „O personalitate, dintre cele mai prestigioase, înfăţişată de Istorie, nu a lăsat în numismatică decât reprezentări şterse".

Un suveran luminat: Juba II, rege al Mauritaniei

Să ne deplasăm acum pe coasta algeriană: la 100 km vest de Alger se află orăşelul Cherchell", aşezat la malul mării, într-un cadru natural de o noblețe şi o grație cu totul campaniene[2)], după cum afirma, entuziast, Louis Bertrand.
Casele sale modeme, uniformizate, activitatea do-moală a micului port, viaţa tihnită nu evocă, sub nici o

1) actualmente oraş din Algeria, la Marea Mediterană, situat pe vatra anticei Cesareea din Mauritania; se vizitează ruinele şi muzeul de antichităţi.
2) asemănătoare Campaniei, regiune a Italiei, pe versantul occidental al Apeninibr, cu capitala la Napoli.

formă, splendoarea de odinioară, în plus, nu mai există nici un monument de seamă: răscoalele, invaziile, cutremurele s-au succedat de-a lungul secolelor şi ne-au rămas, asemenea unor epave, doar câteva fragmente provenind de la clădiri dărâmate, prezentate acum în sălile unui muzeu, şi un mare număr de sculpturi, dintre care unele sunt capodopere, ca renumitul *Apollo din Cherchell,* descoperit întâmplător în 1910.
Cherchell a fost mai întâi un centru comercial creat de fenicieni, purtând numele unuia dintre zeii lor: Iol. După distrugerea Cartaginei a trecut în stăpânirea maurilor. Mai târziu, cârmuind în mod indirect, Roma a ridicat acest oraş la rangul de capitală a unui regat indigen, alegând un nord-african ca rege, Juba II, al cărui devotament era neîndoielnic. Astfel, Roma îşi atingea scopul, nu îşi irosea mijloacele şi îşi cruța armata. Regatul era imens: se întindea de la regiunea Constantine, la răsărit, până la ţărmul Atlanticului, la apus.
Ciudată şi seducătoare, personalitatea regelui Juba II! Tatăl său, Juba I, rege al Numidiei orientale — apărase cauza lui Pompei împotriva lui *Cezar,* fiind învins, s-a sinucis, dar fiul lui de cinci ani a fost dus la Roma ca să facă parte din cortegiul triumfal al lui Cezar, alături de ceilalți învinşi, prizonieri de război. Băiatul a fost crescut cu deosebită grijă de Octavia, sora lui Augustus, care trecea drept cea mai desăvârşită femeie. Fiul regelui Juba I a devenit un roman bun şi cre-dincios (prjmise cetățenia romană fiind încă adolescent), în aceste împrejurări, el a fost slujbaşul plin de zel de care Roma avea nevoie, plasându-l, aşadar, în fruntea vastului regat al Mauritaniei.
A fost oare Juba II un mare rege, cârmuind ţara cu
autoritate şi cu chibzuință, ca un bun gospodar? Nu s-ar putea afirma categoric acest lucru, pentru că Roma ținea sub control, din culise, toată politica africană, în orice caz, el s-a dovedit a fi un „suveran luminat". Este amintit cu prețuire pentru cultura lui vastă şi înclinația spre artă şi ştiință; a scris mult, abordând domenii multiple. Chiar dacă nu ni s-a transmis nimic, ştim că nu-meroşi autori antici s-au inspirat din lucrările sale, chiar Pliniu cel Bătrân[1)] şi Plutarh[2)]. A numit capitala sa *Cae-sarea* — în onoarea împăratului — creând un oraş cu monumente frumoase, împodobite cu sculpturi.

Cleopatra Selene, fiica Cleopatrei cea Mare

După cinci ani de domnie, Juba II s-a căsătorit; cu cine? Ciudat destin: cu Cleopatra Selene, fiica legitimă a Cleopatrei cea Mare şi a ilustrului general roman Mar-cus Antonius. După înfrângerea de la Actium părinții ei s-au sinucis, copila orfană fiind dusă în Italia şi crescută la palat, ca şi viitorul ei soț, Juba II, cu care a copilărit. De educația ei a avut grijă acea femeie deosebită care era Octavia, sora mai mare a lui Octavian Augustus, soția triumvirului Antoniu, care o repudiase

de dragul Cleopatrei. în numele nestrămutatelor principii romane, ea se ocupa acum de creşterea copilului care reprezenta

1) Caius Plinius Secundus (23 (sau 24) - 79), istoric, filolog şi literat roman.

2) istoric grec (46 - 127), a cărui operă, *Viețile paralele,* constituie o importantă sursă de informații referitoare la viața multor oameni de stat greci şi romani.

trădarea soțului ei! Astfel au fost sortiți să domnească asupra unui teritoriu african foarte întins, dar ca supuşi ai Romei, doi suverani tineri, ai căror părinți fuseseră duşmanii neîmpăcați ai puterii romane, sfârşitul lor fiind datorat unor împrejurări tragice.

Muzeul de la Cherchell posedă un bust al Cleopa-trei Selene, descoperit în acest oraş. Ce coafură rafinată! O diademă îi împodobeşte părul, aşezat în bucle simetrice, părul e lăsat pe frunte, ca un breton din bucle mici, scurte, care-i acoperă şi tâmplele. O astfel de coafură este tipic egipteană şi o regăsim pe alte efigii ale reginelor din dinastia lagidă[1)], din care făcea parte şi Cleopatra Selene. Ochii sunt mari, frumoşi, desigur; fața este plină, cu rotunjimi plăcute dar expresia ei denotă o anumită asprime şi un caracter ursuz, subliniat de proeminența buzei inferioare. Stephane Gsell, foarte dezamăgit, a exclamat: „Fața asta are mai curând trăsături bărbăteşti!... Ne aflăm în fața unei *viragcP\...* Cleopatra aceasta nu a moştenit chiar nimic din farmecul seducător al mamei sale?"

Aprecierea lui este severă şi, după toate probabilitățile, nedreaptă! Să ne gândim, mai întâi, la faptul că regina nu este înfățişată în splendoarea tinereții. Apoi, deteriorările statuii — spărturile de la nas şi de la bărbie — dăunează aspectului ei general, urâțind-o. Juba II, prin grația Romei, a putut domni pe pământul strămoşesc, sprijinind evoluția unei culturi rafinate, dar soția sa, Cleopatra Selene, nu şi-a mai revăzut patria,

1) dinastia domnitoare a Egiptului elenistic (305 - 30 î.H.), ai cărui suverani au purtat numele de Ptolemeu.

2) în latină înseamnă o femeie care are curajul unui bărbat; (fig.) femeie bărbătoasă, autoritară şi morocănoasă.

dar i-a păstrat o nostalgică afecțiune. Ne-o închipuim slăvind în sufletul ei si în mod public, în măsura posibilului, apartenența ei la ilustra dinastie a lagizilor, venerând memoria mamei sale, ultima regină a Egiptului, a cărei viață a fost curmată de un destin tragic. Cum ar fi putut evita melancolia aceasta filială de care era cuprinsă?

Vrând să păstreze amintirea strămoşilor săi egipteni, i-a dat fiului ei numele Ptolemeu, de altfel, ultimul care a purtat acest nume. Sinistrul Caligula, invidios pe bogățiile lui, l-a ucis în anul 40 al erei noastre, în oraşul Lyon, unde îl poftise.

La Cherchell, vestigii ale străvechiului Egipt

Săpăturile arheologice au confirmat dragostea de patrie a reginei: pe monedele găsite figurau simboluri religioase sau animale sacre ale văii Nilului. S-a mai descoperit, îngropată într-un şanț, o statuie frumoasă si impunătoare a zeiței Isis, soția lui Osiris, mama zeului-soare, care era onorată la Caesarea, pe vremea lui Juba II; fusese ridicat un sanctuar pentru cultul ei, unde regele adusese un crocodil.

Şi mai convingătoare sunt alte două descoperiri de la Cherchell: prima reprezenta un mare preot din Memfis, mort la 16 ani — contemporan cu Cleopatra; a doua înfățişa un rege din dinastia a optsprezecea, Thutmosis I, care domnise acum şaisprezece secole. Ce căutau la Cherchell aceste statui masive, aduse de pe țărmurile Nilului? Un singur răspuns se impune: Cleopatra Selene, ca o adevărată fiică a Egiptului, a
vrut să aibă aceste lucrări care-i aminteau de țară.

Roma o crescuse ca pe o adevărată prințesă latină; Cleopatra Selene a acceptat această situație fără împotrivire şi a fost, ca şi soțul ei, un instrument docil al politicii romane. Dar a păstrat în suflet dragostea ce o lega de pământul strămoşesc al familiei sale, mani-festând-o ca o pioasă datorie, într-un fel pe care Roma nu-l putea condamna, nici refuza. Regele a sprijinit-o, fără îndoială; el însuşi simțise că era „indigen" ca origine; deşi era fiul regelui Numidiei, nu avea o ascendență tot atât de ilustră ca a soției sale. Jerome Carcopino a demonstrat că Juba II a căutat, dintr-o ciudată megalomanie, să-şi creeze o genealogie divină. Puterea lui se datora Romei, care i-o încredințase; dându-şi seama de şubrezenia autorității sale şi, pentru că era un om cultivat, care prețuia cultura mai presus de orice, regele a dorit să reînvie fastul Egiptului faraonilor, cu civilizația şi arta sa binecuvântată de

zei; datorită soției sale, o parte a acestei străluciri regale s-a răsfrânt asupra lui, după cum o dovedesc Istoria şi Arheologia.

Un cap neidentificat...

Să pătrundem acum în muzeul din Cherchell; construcția datează de la începutul secolului nostru: o curte vastă, încadrată de galerii. Un muzeu care totodată bucură şi derutează. Multe piese sunt excepționale, dar câte sunt intacte? Ca să spunem drept, nici una! Avem impresia că sculpturile au fost sparte, lovite cu ciocanul în mod sistematic; o frumusețe apusă, rănită, care întristează. E tot ce a rămas din colecțiile regelui Juba,

Cleopatra cea Mare — bustul descoperit la Cherchell

care a vrut să-şi înfrumusețeze capitala cu capodoperele şi cu toate sculpturile pe care demnitarii şi bogătaşii Caesareei le strânseseră în cursul epocii romane.

în fața acestor vestigii firave, care par lipsite de însemnătate, nu ne putem da seama de bogăția colecțiilor de opere de artă, acumulată la Cherchell, acum două mii de ani. între timp, lucrările s-au risipit. Odată cu instalarea unei colonii europene la Caesarea, pietrele străvechi au fost folosite din plin pentru construirea oraşului modern şi numeroase opere executate în marmură au fost arse în cuptoare, obținându-se varul necesar, în felul acesta urma să dispară vestita Venus de la Cherchell, care se află în prezent la Alger, în muzeul Stephane Gsell. Un ofițer a zărit-o, aruncată într-o roabă; dându-i muncitorului care o transporta la cuptorul de var câțiva bani, a obținut ca statuia zeiței să aibă cu totul altă destinație...

Lamentările fiind inutile, să încercăm mai bine să nu ne rătăcim în muzeul de la Cherchell. Să ne oprim puțin în fața unui cap din marmură, având o înălțime de 40 cm: un chip frumos, încadrat de un văl uşor. Lucrarea a fost descoperită pe drumul care duce la Alger, la proprietatea Said; a fost depusă la muzeu în 1901, de Victor Waille, profesor la Facultatea de Litere din Alger, care conducea, încă din 1886, săpăturile arheologice în situl vechii Caesarea.

Acest cap a stârnit curiozitatea multor arheologi, care şi-au pus întrebarea dacă reprezenta un portret; desigur, trăsăturile erau puternic individualizate şi artistul, după cât se părea, nu avusese intenția să-şi idealizeze modelul. Dar cine era personajul înfățişat?

Stephane Gsell, membru al Institutului, inspector

general al Antichităților şi muzeelor din Algeria, a prezentat o descriere plină de îndoielile unui expert în materie: „Cap acoperit de un văl; urechile găurite pentru a fi împodobite cu cercei. Prin urmare, este vorba despre o femeie — deşi la numizi şi la mauri există obiceiul ca bărbații să poarte cercei (dar acest cap acoperit cu un văl are un aspect tipic roman!) — deşi chipul are un aer viril, marcat de arcada puternică a sprâncenelor, nasul acvilin, gura aspră, aerul autoritar şi disprețuitor. Am crezut că acest portret, care datează din primul secol al erei noastre, o reprezenta pe Agrip-ina, mama lui Nero."

Specialistul a şovăit să decidă între reprezentarea unui bărbat şi cea a unei femei; el a optat, în cele din urmă, pentru efigia feminină, formulând ipoteza că ar aparține Agripinei cea tânără; ulterior a renunțat la această identificare.

Un specialist elucidează misterul

Nu se găsise răspunsul corect la această problemă, în unanimitate, fusese respinsă ideea că statuia ar reprezenta-o pe Agripina cea tânără, deoarece era foarte diferită de ceea ce prezintă actualmente cercetările aprofundate cu privire la iconografia romană. Atunci cine era?

S-a întâmplat ca, în 1953, Jean Charbonneaux, conservator-şef al departamentului Antichități din Luvru, să viziteze Cherchell; halo-ul de mister care înconjura capul din marmură l-a intrigat, evident. Hotărât să clarifice această problemă confuză, a analizat toate ipotezele, raționamentele şi comparațiile. El a respins categoric ipoteza că ar fi Agripina cea tânără dar nici nu a sugerat că era vorba de .Agripina cea bătrână". „Măreția trufaşă a persoanei reprezentate era incontestabilă; avea, fără îndoială, cel mai înalt rang social. Ori, noi ne aflam la Caesarea, capitala mauritană, reşedința regelui Juba, a cărui soție era Cleopatra Se-lene, fiica Cleopatrei cea Mare."

Cercetările lui Jean Charbonneaux s-au îndreptat în mod firesc spre ultima — şi cea mai ilustră — regină a Egiptului. Era o ipoteză care oferea un punct de plecare, în tentativa de a

oglindi realitatea.
Să reținem câteva argumente: coafura era categoric în stil egiptean. Reginele din dinastia lagidă au fost reprezentate, pe efigiile monetare, cu capul acoperit de un văl. Stilul sculpturi^ i-a precizat datarea: începutul domniei lui Augustus. fn sfârşit — şi în special — trebuia descoperită o referință hotărâtoare pe efigiile monetare ale Cleopatrei, din care posedăm exemplare interesante. Asupra acestui punct îl citățm pe Jean Charbonneaux:
„Comparația dintre profilurile înfățişate pe monecie şi cel al capului acoperit de văl pare concludentă, în special dacă ținem seama de intenția vădită de idealizare a marmurei de la Cherchell. Din păcate, gura este deteriorată, dar din fericire nasul este aproape intact: nu-i lipseşte decât vârful prea lung, lăsat spre bărbie (scurtarea lui nu ar fi fost de ajuns pentru a schimba fața lumii...) Comparația ar fi fost şi mai edificatoare dacă părul nu ar fi fost acoperit; ceea ce vedem corespunde într-un fel destul de mulțumitor cu ceea ce ni se arată pe efigiile monetare... Potrivit acestor
mărturii, Cleopatra, îmbătrânind, dorise ca părul ei să fre răsucit în cât mai multe torsade... Cochetăria aceasta capilară, a unei femei care se apropia de patruzeci de ani, a fost exprimată cu iscusință de sculptor.[1']
Data executării statuii de la Cherchelf? Jean Charbonneaux este de părere că reprezintă un portret postum, executat între anul 20 Î.H. — când Cleopatra Selene se căsătorise şi se stabilise în Mauritania (mama sa murise de zece ani) — şi anul 5 î.H., când a murit.
Astfel, Cleopatra Selene a dorit să păstreze vie imaginea ilustrei sale mame, în palatul din Cherchell. Fără îndoială, ea îi cunoştea viața, greşelile, nechibzu-ința; dar mândria ascendenței sale şi afecțiunea pentru mama sa au covârşit toate celelalte sentimente.

A fost într-adevăr frumoasă, ultima regină a Egiptului?

Anonimatul bustului de la Cherchell luase sfârşit, după cât se pare; privind îndelung sculptura, căutam să conturăm personalitatea fascinantă şi complexă a Cleopatrei, studiind fiecare trăsătură, analizând expresia feței, interpretându-le astfel încât să-i înțelegem forța sufletească şi să-i descifrăm caracterul.
Era ea frumoasă? Nu, din punctul de vedere al canoanelor clasice: structura feței denota asprime, nasul acvilin cu nări mari, maxilarul şi buzajnferioară proeminentă nu erau atributele frumuseții, în schimb acest chip, luminat de ochii mari, emana o măreție uşor disprețuitoare, trufaşă, care impunea, trezind respectul şi admirația. Dacă recitim autorii antici, descoperim, împreună cu Plutarh, multe elemente care contribuie la aflarea răspunsului cuvenit întrebării puse mai sus:
„Se spune că frumusețea ei propriu-zisă nu era uluitoare încât să taie răsuflarea la prima vedere; în schimb, cunoscând-o, felul ei de a fi era atât de plăcut, încât te captiva; chipul ei, cu trăsături plăcute, comunicativitatea ei atrăgătoare şi farmecele unei firi vesele ți se întipăreau în suflet."
Nu mai trebuie să citim printre rânduri: părerea lui Plutarh este exprimată cât se poate de limpede. El vorbeşte despre trăsăturile plăcute ale chipului ei şi recunoaşte că nu se remarca printr-o frumusețe neobişnuită. Atunci, în ce consta puterea ei de seducție, atracția pe care o exercita, care a primejduit puterea Romei, cândva? Avea îndeosebi o voce blândă, un timbru melodios „ca un instrument cu multe corzi," cunoştea multe limbi străine, vorbindu-le cu uşurință; inteligența ei vie şi rafinată, cultura vastă, replica promptă şi spirituală erau calitățile ei deosebite care se remarcau imediat. Ea l-a sedus cu uşurință pe Antoniu, care dorise la început să se impună în calitate de cuceritor şi se declarase curând învins, pentru că „glumele sale cazone erau răsuflate şi grosolane". Cleopatra iubea fastul şi ştia, instinctiv, să creeze scenografia unui „spectacol". S-au consacrat multe pagini descrierii unor ocazii în care Cleopatra apărea, cu toate minunatele podoabe ale veşmintelor ei regale, înconjurată de un grup numeros de femei superbe, la bordul unei corăbii cu pupa din aur, ascultând cântul flautelor, al lirelor şi al fluierelor, învăluită de miresmele care se răspândeau până la malurile fluviului.
Da, da! Secvențele reuşite pentru o superproducție cinematografică nu lipseau... dar nu au ajuns; a
mai fost nevoie de multă fantezie. Cleopatra a fost transformată într-o frumusețe exotică, neglijându-se faptul că era o macedoneancă[1}] elenizată. Uneori a fost reprezentată ca o

femeie uşuratică şi mărturisim că ne deranjează faptul că avea douăzeci şi doi de ani când i s-a dăruit lui Cezar, care avea cincizeci şi trei şi, în plus, nu avea nici prestanță, nici frumusețe...
Tocmai această dragoste pasageră pentru Cezar lămureşte viața amoroasă a Cleopatrei. Plutarh afirmă, reproducem textual, când descrie felul în care „l-a prins pe Antoniu în mreje": „Ea se bizuia pe ea însăşi şi pe prestigiul farmecelor ei pentru a-şi realiza speranțele". Care anume? Acelea de a asigura independența Egiptului şi de a-şi păstra tronul, pe care Roma le amenința în mod primejdios. Ce putea să facă împotriva puterii romane? Ea nu poseda alte arme, decât cele pe care le folosise cu succes împotriva lui Cezar, a lui Antonius, şi, în zadar, împotriva lui Octavian, viitorul Augustus^. Parafrazând o cugetare celebră, s-ar putea conchide că „inima are rațiunile sale... de stat[3]"".

1) Cleopatra făcea parte din dinastia lagidă, al cărui întemeietor, Ptolemeu I (Soter I), născut în Macedonia, a domnit în Egipt din 305 până în 283 î.H.
2) Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus (63 î.H. - 14 d.H.) primul împărat roman, nepot al lui Iulius Caesar. *Augustus* în latină înseamnă „cel consacrat de auguri" şi era epitetul dat suveranilor. Octavian I-a asociat numelui său când a devenit imperator, în 27 Î.H.
3) în franceză „Le cceur a şes raisons que la raison ne connaît pas". Aici, această cugetare a lui Pascal („Inima îşi are rațiuni pe care rațiunea nu te cunoaşte") a fost adaptată contextului.

Un tezaur fabulos, în străvechea cetate Augst, lângă Basel

a Augst, situat la 10 km est de Basel, în apropiere de Rin, se întinde unul dintre cele mai impunătoare ansambluri arhitecturale create în Antichitate. Arheologii elvețieni se ocupă de săpături şi de restaurare, foarte metodic. Unul după altul, frumoasele monumente reînvie, în cadrul plăcut al unei câmpii vălurite, pe fundalul munților majestuoşi.
Augusta Raurica — acesta era numele oraşului,
asociind, în acelaşi termen, împăratul ilustru cu poporul
Râu racilor, pe teritoriul căruia se afla.

Frate geamăn cu oraşul Lyon

în 44 î.H. oraşul a fost întemeiat de Munatius Plan-cus, înalt funcționar al statului roman, subordonat direct lui Iulius Caesar, în acelaşi timp cu oraşul Lyon, fiind considerate colonii[1)].
Galia fusese cucerită de curând, dar pericolul unor năvăliri barbare la frontiera cu Rinul nu era înlăturat. *Raurica,* socotită o colonie romană, reprezenta un punct strategic bine plasat, un post de observație, fiind în acelaşi timp o citadelă în vecinătatea marelui cot al fluviului. Autoritatea Romei era vădită; îşi afirma atotputernicia prin construcții mărețe, care impresionau puternic popoarele mai puțin obişnuite cu disciplina (era un mijloc extrem de eficient de a acționa din punct de vedere psihologic). Oraşul, conceput 'conform unui plan grandios, reprezenta exemplul cel mai edificator de urbanism roman, cu străzile sale largi, intersectate în unghi drept, delimitând vaste cartiere de locuințe, cu un imens forum[2]', având bazilică[3]' şi curie[4]', cu temple, terme şi un teatru cu amfiteatrul său.
In frumoasele vremuri ale păcii romane *(pax romana)* — secolele I şi II — *Augusta Raurica a* cunoscut o perioadă de înflorire (fără să aibă o mare densitate a
1) în antichitate, aşezare orăşenească întemeiată într-o țară străină de cetățenii unui' oraş-stat (fenician, grec sau roman), având un important rol economic, comercial si strategic.
2) piață publică în Roma antică, unde era concentrată viata social-politică, religioasă şi economică a oraşului, unde se judecau şi procesele.
3) în artirtectura greco-romană, edificiu public cu interiorul împărțit, prin şiruri de coloane, în trei sau în cinci părți
4) locul unde se întrunea Senatul roman.
populației) şi de mare bogăție, dovedită de rezultatele săpăturilor.
Dar situația geografică, la joncțiunea cu Rinul, era nefavorabilă, oraşul fiind permanent expus pericolelor din afară. La începutul secolului III, prima năvălire a ala-manilor; a început înălțarea unor ziduri de apărare dar construcția lor nu a fost dusă la bun sfârşit, pentru că suprafața incintei care trebuia apărată de metereze era prea mare. O nouă invazie a alamanilor, în anul 260, a distrus oraşul, prefăcându-l în ruine.
Puterea romană nu putea neglija un astfel de punct-cheie, de unde se puteau stăvili cotropirile. Pietrele oraşului aproape stins, ale monumentelor sale prăbuşite au folosit atunci la construirea, chiar pe malul Rinului, la capătul de nord al oraşului Augst, a unei redute întărite care stăpânea un pod, apărat de un cap de pod pe malul drept: *Castrum Rauracense.*

La ce dată a fost construit acest *castrum?* Istoria şi arheologia pledează pentru sfârşitul secolului III, sub Diocleţian[1], care a reorganizat temeinic armata romană şi a întărit graniţa formată de Rin, fixând din loc în loc forturi şi puncte de sprijin, asigurând-o cu capete de pod (cum a fost cazul, pentru Mainz-Kastell şi Koln-Deutz). In orice caz, fortăreaţa de la Augst, bine pregătită pentru apărare, ocupa o suprafaţă de forma unui trapez de aproximativ 300 m pe latura cea mai lungă şi 150 m lăţime. Zidul care o împrejmuia avea 4 m grosime (dispunem de câteva fragmente importante) şi era flancat de treizeci de turnuri masive, pătrate, formând o ieşitură. O legiune — *LegiolMartia* —îşi stabilise garnizoana în

1) Caius Aurelius Valerius Diocletianus (284 - 305), împărat roman.

acel loc întărit, pentru a-l *apăra.*

O enormă cantitate de pietre a fost necesară pentru ridicarea acestei fortăreţe şi, deoarece lucrarea trebuia executată cât mai repede, s-a recurs la materialele provenind de la monumentele ruinate din *Raurica.* S-au descoperit fragmente arhitecturale, sculpturi, inscripţii, în masa compactă de ruine — perioadă întunecată pentru Imperiul Roman, întrucât din raţiune de stat se încuviinţa distrugerea unor monumente, care fuseseră, odinioară, mândria Romei şi simbolul puterii ei.

în 1961, într-o zi de iarnă...

Primele săpături la Augst datează din secolul XVI. Doi umanişti, eruditi, Basilius Amerbach şi Andreas Ryff, au început cercetarea metodică a sitului. Numele lor trebuie să figureze la loc de cinste, cajsi cel al marilor înaintaşi, în cartea de aur a arheologilor, în prezent, cercetările sunt conduse de eminentul specialist elveţian, Rudolf Laur-Belart, directorul fundaţiei *Pro Augusta Raurica,* profesor la Universitatea din Basel.

în cadrul planului sistematic de cercetare, *cas-trum-u\,* construit destul de târziu, într-un stil adaptat scopului militar, trecea, obligatoriu, pe al doilea plan. în plus, trebuia să se ţină seama de dificultatea cercetării în situl castrului: un sat, Kaiseraugst (numele său reaminteşte că a aparţinut imperiului, până în 1803), era aşezat pe aproape întreaga suprafaţă de teren pe care se ridicase castrul. Kaiseraugst era foarte important pentru studierea unui oraş fortificat roman din Imperiul nou, dar, în afara acestui fapt, se credea că nu mai

Plan *Augusta Raurica.* — Sus, pe malul Rinului, castrul roman de la Kaiseraugst, pe care este amplasat, în prezent,
un sat. în colţul sud-vestic al zidului de incintă a fost
descoperită în 1961 comoara cu obiecte de argint. — Plan
ridicat de A. Wikdberger pentru Fundaţia *Pro Augusta Raunca.*

poate oferi prilejul unor dezvăluiri importante.

Cu toate acestea, la sfârşitul anului 1961, a doua zi de Crăciun, s-a făcut o descoperire extraordinară în Kaiseraugst, la piciorul meterezelor care, datorită construcţiei lor masive, înfruntaseră asaltul secolelor scurse şi al oamenilor. Se întâmplă, uneori, ca unele chipuri mai severe să se îndulcească pe neaşteptate şi să capete o expresie nebănuită... Aşa s-au petrecut lucrurile şi la Kaiseraugst, datorită divinităţii protectoare a arheojogilor: hazardul.

în acest sfârşit de an 1961, se începuse construcţia clădirii unui gimnaziu şcolar în colţul de sud-vest al vechii fortăreţe, pe amplasamentul unei case ţărăneşti. Pe 27 decembrie, excavatorul a intrat în funcţiune şi a răvăşit pământul, în special într-o zonă străbătută de străvechiul drum roman de-a lungul zidului fortificat; se excavase deja mult pământ când lucrările de terasament s-au oprit din cauza unei pene de motor. Uneori prinde bine o mică defecţiune! între timp, începuse să ningă şi nu a contenit câteva ore, acoperind şantierul cu un strat de zăpadă de 40 cm.

Pe la jumătatea lui ianuarie vremea s-a ameliorat şi a început dezgheţul. Ce prilej de bucurie pentru copii! Mormanele de pământ şi gropile erau locuri ideale de joacă, într-o duminică, un cetăţean din Basel, trecând pe acolo, a zărit o bucată de metal ieşind în afara dărâmăturilor; fiind curios să vadă ce era, a încercat să o tragă, dar nu a izbutit să o scoată din pământul îngheţat. A doua zi de dimineaţă s-a dus la profesorul Laur-Belart şi i-a relatat ceea ce văzuse: după părerea lui, era un taler mare de argint. Profesorul s-a grăbit să vadă el însuşi despre ce era vorba: era într-adevăr un

noroc nesperat ca defecţiunea maşinii să nu fi fost încă remediată: piesa era acolo! Nu exista nici o îndoială: era un talger de argint, de fabricaţie romană.

Rudolf Laur-Belart şi colaboratorii săi au început imediat cercetările şi săpăturile. Au dezgropat şi alte piese, au apelat la serviciile specialiştilor militari, cu detectoarele lor de mine, au procedat în acelaşi timp, la o anchetă în sat: mai găsise cineva obiecte din metal (cea mai elementară prudență cerea să nu se specifice „din argint"!) pe şantier? S-a aflat atunci că un băiețel de nouă ani adunase mormane de farfurii de acest fel. El îi adusese una învățătorului lui, care, fiind prost dispus în clipa aceea, îi poruncise să o arunce la fier vechi. O femeie a povestit că a găsit cinci farfurii pe care le-a pus bine; de altfel ea s-a grăbit să le predea muzeului din Augst. O piesă rară a fost aruncată într-o groapă de gunoi, de unde a fost recuperată.
Profesorul Laur-Belart şi-a continuat lucrările cu o tenacitate plină de răbdare, în condiții critice, oprindu-le pe 8 martie 1962, convins că nu rămăsese nici un petec de pământ neexplorat. Roadele erau bogate: tezaurul, reconstituit, număra în total 255 de bucăți, inclusiv medaliile şi monedele.

Un inventar al bogățiilor

Tezaurul este alcătuit numai din piese de argint pur, puse în valoare, uneori, de poleirea cu aur, iar unele au ornamente bogate, fin cizelate. Nu intenționez să le descriu pe toate detaliat, dar se cuvine să le enumăr; lista lor cuprinde: şase talere de dimensiuni mari (unul dintre ele are diametrul de 61 cm); un platou dreptunghiular, cu o ornamentație foarte încărcată; trei boluri, două farfurii mari pentru peşte, patru cupe, patru pahare înalte fără picior, linguri şi tacâmuri, un cande-labru splendid (de 120 cm înălțime), o mică statuetă reprezentând-o pe Venus, şaptesprezece medalii mari, o sută şaizeci şi opt de monede, trei lingouri.
După cum constatăm, lotul este destul de disparat: nu este neobişnuit faptul că include vase şi tacâmuri folosite la masă; acestea au constituit un fond important, în marile tezaure ale epocii romane, fiind descoperite în multe țări. Piesele cele mai valoroase, care sunt minunate, sunt de proveniență orientală. Nici asupra acestui punct tezaurul de la Kaiseraugst nu face excepție. Oricum, chiar dacă am prețui numai greutatea argintului pe care-l însumează tezaurul, credem că nu putea aparține decât unui înalt demnitar, de cel mai mare rang, un împărat, poate. Asupra acestui subiect s-au formulat mai multe ipoteze, pe care le voi prezenta. Astfel:
Cea mai frumoasă piesă a tezaurului este un taler mare, octogonal, măsurând 52 cm lățime şi cântărind 4,650 kg. La baza lui figurează semnătura artistului, în limba greacă: *Pausylypos din Tesalonic.* Medalionul central şi bordura sunt împodobite cu scene cizelate cu finețe, în relief. Nu trebuie să fii foarte priceput în mitologie ca să înțelegi subiectele înfățişate! Sunt principalele secvențe ale copilăriei şi tinereții lui Ahile.
Câte lucruri nu i s-au întâmplat eroului acesta! Homer, în *Iliada,* le-a relatat cu măiestrie, iar poeții care l-au urmat au dorit să-i imite pilda, în centrul platoului descoperit la Kaiseraugst figurează o scenă binecunoscută: viclenia lui Ulise, ca să-l oblige pe Ahile să

Pausylypos din Tesalonic — *Ahile la curtea regelui Lycomedes.*

părăsească locul unde se refugiase, întâmplarea este amuzantă, după cum se ştie: tânărul Ahile fusese trimis de mama sa, zeița Thetis, la curtea lui Lycomedes, regele din Skyros, pentru a-l împiedica să participe la războiul troian — unde ştia că îşi va găsi moartea. Lycomedes l-a ținut ascuns, deghizat în vesminte femeieşti, printre fiicele lui. Una dintre ele, Deidamia, i-a dăruit lui Ahile un fiu, pe Neoptolem (sau Pyrrhus), Ulise fusese trimis la regele Lycomedes ca să-l hotărască pe Ahile să pornească la luptă alături de armatele greceşti; se ştia că fără Ahile nu vor cuceri Troia. Vicleanul Ulise a apărut la curtea regelui îmbrăcat ca un negustor, încărcat cu mărfuri atrăgătoare pentru femei; dar, sub pânzeturi fine şi bijuterii strălucitoare, strecurase şi un coif, o lance şi un scut. Ahile le-a privit cu jind, iar în clipa în care a auzit trâmbițele sunând (erau tovarăşii lui Ulise, rămaşi la porțile cetății) s-a repezit să ia o lance şi a alergat la porțile cetății, crezând că este asediată. Deghizarea lui Ahile nu îl păcălise pe Ulise, care l-a implorat să-l însoțească.
Artistul Pausylypos a tratat această scenă celebră foarte expresiv, îl vedem pe Ahile fluturând lancea şi scutul. Una dintre fiicele regelui, Deidamia, încearcă în zadar să-l țină.

Ahile este foarte hotărât, va pleca la război... poartă încă veşminte femeieşti, largi şi uşoare, care lasă dezgolit un sân generos. Travestiul fusese dus prea departe...
Pe tot conturul platoului, alte scene din tinerețea eroului, reprezentate, de asemenea, cu multă libertate de interpretare. Pentru a-l face invulnerabil, zeița Thetis, mama sa, îl cufundase în întregime în apele Styxului (unul dintre fluviile Infernului), dar i-a rămas afară doar
Două talere din tezaurul de la Augst — în momentul descoperirii lor.
călcâiul de care-l ținea Thetis (săgeata ucigaşă îl va lovi în acel loc). Pe platoul de la Kaiseraugst scena comportă un detaliu ciudat: pentru a-l cufunda pe Ahile în Styx, mama sa îl ține de ambele picioare. Aşadar vulnerabilitatea eroului era la ambele călcâie — ceea ce contravine tradiției înrădăcinate... Cât de interesantă este această legendă a lui Ahile, cizelată cu artă, pe care a interpretata cu har Pausylypos din Tesalonic — căruia i-am aflat numele, constatându-i talentul odată cu descoperirea de la Kaiseraugst.
Profesorul Laur-Belart a făcut o conexiune interesantă, care ne poate ajuta să descoperim cine era proprietarul platoului. El a reamintit faptul că Basilina, mama lui Iulian Apostatul[1)], a avut un vis straniu înainte de a-l naşte pe viitorul împărat: a visat că îl va naşte pe Ahile. Prin urmare, artistul nu a avut, cumva, intenția de a-l aminti pe Iulian Apostatul, grație legendei eroului grec? Este una dintre ipoteze, asupra căreia voi reveni. Un alt platou mare având diametrul de 42,5 cm poartă, de asemenea, o semnătură, latină de data aceasta: EVTICIUS NAISI. Artistul era originar din vechea cetate în care se născuse împăratul Constantin cel Mare, actualmente Nis (Niş) în sud-estul Serbiei.
Un alt platou, aurit şi împodobit cu email negru, cu un diametru de 58 cm, este ornat cu un medalion central a cărui cizelură este foarte migălos realizată, deşi ooate prea încărcată. Motivul central este nedesluşit: se vede un oraş fortificat, unde se înalț?.
1) Flavius Claudius Julianus (331 - 363) împărat roman (în 361), care a renunțat la religia creştină sijnfluențat de retori şi de neoplatonicieni, a sprijinit păgânismul, puternic marcat de ocultism şi practici de magie.
construcții somptuoase, cu coloane corintice, frontoane şi cupole. Cetatea este de fapt, o insulă; bărcile care plutesc pe mare sunt pline de amoraşi care pescuiesc —se vede forfotind o mulțime de peşti şi de caracatițe.
Aş vrea să remarc unele tacâmuri mai deosebite — având o formă pe care nu am mai întâlnit-o — instrumente care serveau unor operații anumite, când se serveau la masă anumite feluri de mâncare rafinate, cum ar fi, de exemplu, melci sau scoici.
Detaliu bizar: unul dintre ele poartă o monogramă: XP. Este singura marcă specific creştină a tezaurului. De ce a fost aplicată pe unul dintre aceste instrumente neobişnuite, folosite pentru fastul unei mese somptuoase? Mister...

Răsfoind „Gotha[1)]" Imperiului Nou

Toată argintăria aceasta poartă pecetea secolului IV al erei noastre. Tezaurul, însă, este datat cu precizie de medalioanele şi monedele sale, atât de bine conservate, încât par a fi executate de curând; efigiile îi reprezintă pe Constantin I (cel numit uneori Constantin cel Mare) şi pe fiii săi, Constant I şi Constanțiu II. Cele trei lingouri de aur poartă efigia uzurpatorului Magnențiu.
Tabloul sinoptic prezentat în continuare prezintă „almanahul Gotha" imperial de la mijlocul secolului IV, destul de complicat, după cum se vede. Constantin,
1) Almanahul *Gotha* a fost un anuar genealogic, diplomatic şi statistic, publicat în franceză şi în germana, de la 1763 la 1944.
Constant, Constanțiu. înşiruire de nume, suficient de multe pentru a-i descuraja pe cei ce nu sunt familiarizați cu istoria romană...
Epocă nesigură, sumbră, cum au fost puține în decursul istoriei, în care frații se omorau între ei pentru stăpânirea unui imperiu, iar uzurpatorul apărea şi pornea la acțiune. Crime, sinucideri, lupte fratricide, *pro nunciamientos*^ şi acte de violență erau la ordinea zilei, în timp ce hoardele barbare se profilau la orizont.
Constantin — cel căruia îi datorăm edictul de toleranță în favoarea creştinismului — a murit în 337, după ce a mutat capitala imperiului la Byzantion (fostă colonie a oraşului grecesc Milet), căruia i-a dat numele Constantinopol. Constantin cel Mare[2)] a domnit treizeci de ani; a inițiat nenumărate reforme, desăvârşind reformele politice şi sociale ale lui Dioclețian...
înainte de a muri, Constantin a împărțit imperiul între cei trei fii ai săi: lui Constant i-a revenit Occidentul şi s-a dovedit a fi un suveran destul de priceput. Dar în 350, pe când se afla în

apropiere de Autun[3)], la o vânătoare, o încercare a unui grup politic militar de a-l răsturna cu forța, un adevărat pud, îl aduce în prim-planul scenei politice pe Magnențiu, care făcea parte dintre acei „barbari" (tatăl lui era breton, iar mama, francă) cărora Imperiul Roman, neprevăzător, le acordase înalte funcții militare (e!

1) în spaniolă, rebeliune militară.

2) Flavius Valerius Constantinius, împărat roman (306 - 337) L-a învins pe Maxențiu (312) şi pe Liciniu (323) si a unificat Imperiul Roman. 'Şi-a mutat capitala fn oraşul Constantinopol, întemeiat de el pe locul fostei colonii greceşti Byzantion.

3) capitala arondismentului Saone-et-Loire.

ÎMPĂRAȚI ŞI UZURPATORI, LA MIJLOCUL SECOLULUI IV

CONSTANTIN I, numit şi CEL MARE împărat din 306 până în 337; îşi împarte imperiul între cei trei fii:

1 -CONSTANTIN II, numit şi TÂNĂRUL Născut la Arles, împărat de la 337 la 340. învins şi ucis aproape de Aquilâe, vrând să pună stăpânire pe teritoriile fratelui său, Constant I.

2-CONSTANT I

împărat de la 337 la 350. A domnit în Occident. Ucis la Elne de către un trimis al uzurpatorului Magnențiu.

3-CONSTANȚIU II

împărat de la 337 la 361. A domnit în Orient. A rămas unicul împărat începând cu 351. I-a ucis pe cei doi frați ai tatălui său şi pe urmaşii lor, cu excepția lui Iulian, care va fi proclamat împărat.

MAGNENȚIU

împărat uzurpator proclamat la Autun, în 350. A căutat la început să se înțeleagă cu Constanțiu II, împărțind imperiul cu el; în cele din urmă este învins, în apropiere de Gap, şi se sinucide în 353, la Lyon. îi conferă fratelui său, Decențiu, titlul de *Caesarşi* îi încredințează apărarea granițelor Galiei. Dar Decențiu a fost învins, în 352, de franci şi alamani şi se sinucide în 353, la Sens

•

IULIAN, numit şi APOSTATUL A fost chemat de vărul său Constanțiu II ca să apere Galia de năvălitorii germani, pe care i-a învins în regiunea Strasbourg. A fost proclamat de trupe împărat, în 361; a domnit până în 363, fiind ucis în cadrul unei campanii militare în Persia.

comanda două legiuni de elită), împăratul Iulian (.Apostatul") care i-a succedat la tron după zece ani, a făcut remarca următoare: „El disprețuia atât de mult Imperiul Roman încât era gata să-l nimicească la o beție, când i se urca băutura la cap şi era în stare de orice... Ucigaş al propriului său comandant suprem (Constant I a fost ucis la Elrie, aproape de Pirinei, de către un emisar al lui Magnențiu), tocmai el vrea să ne dea ordine, el, care nu s-ar fi putut socoti cetățean liber dacă nu i-am fi acordat noi acest drept!"

Cuvinte pline de mânie şi de dorința de a se răzbuna, rostite de un roman împotriva unui soldat care îşi îndeplinea funcția ocazional, fără a avea pregătirea necesară! în ziua de azi, câțiva istorici îl descriu în culori mai puțin sumbre, în realitate, autoritatea sa a fost foarte repede recunoscută de o parte a imperiului — Galia, Spania, Africa — izbutind să şi-o impună şi la Roma. După trei ani şi jumătate de domnie, a fost izgonit de Constanțiu, alt fiu al lui Constantin cel Mare, căruia i se atribuise partea orientală a imperiului. Magnențiu s-a sinucis la Lyon.

Cu toată durata ei scurtă, domnia acestui uzurpator a fost caracterizată prin punerea în circulație masivă a monedelor, de o calitate deosebită, pe care Magnențiu îşi etala, cu satisfacția parvenitului învingător, toate titlurile pe care şi le însuşise fără drept. Jean Babelon, marele numismat, căruia îi datorăm un studiu despre Magnențiu, prin cercetarea emisiilor sale monetare, releva faptul că: „Pentru uzurpatori, moneda, mai mult decât oricare alt mijloc, reprezintă efigia puterii suverane, constituind totodată confirmarea autorității sale şi cea mai bună acțiune de propagandă."

Cine a avut şansa de a ține în mână lingourile grele (fiecare cântăreşte 3 livre romane, adică 948 g) evocă, implicit, domnia lui Magnențiu, marcată de purpura imperială care nu-i aparținea în mod firesc şi era mânjită de sângele celor uciși.

A cui a fost comoara?

Acum să încercăm să răspundem întrebării: cui i-a aparținut comoara, când şi în ce împrejurări a fost îngropată?

Condițiile în care a fost descoperita comoara nu contribuie la nici o identificare. Excavatorul, răvăşind si-tul, nu ne-a dat posibilitatea să facem constatări utile care, oricum, nu s-ar fi referit decât la locul ascunzătorii. Tezaurul nu fusese îngropat într-un sipet rezistent, ci, în cel mai bun caz, într-o ladă de lemn; fapt explicabil, fie pentru a nu atrage atenția, fie datorită constrângerii dictate de cauze importante, care trebuia să fie soluționate urgent.

Fantezia îşi poate lua zborul imaginând o dramă... Tezaurul nu a putut fi decât în posesia unei

persoane de cel mai înalt rang, care strânsese nenumărate bogăţii în perioada de glorie a puterii sale. S-a întâmplat ca, la un moment dat, acest mare demnitar şi curtenii săi să se afle într-o situaţie deosebit de primejdioasă şi de riscantă. Duşmanii erau la graniţă, invazia era iminentă. Cuprinşi de panică, îngroziţi, au aruncat în grabă tezaurul de la Kaiseraugst într-un sac, transportându-l cu căruţa sau urcându-l pe un cal, îngropându-l la repezeală într-un loc ascuns. Posesorul comorii atât de
valoroase — mult argint, care cântărea greu — nu a mai ajuns să-şi revadă sau să-si reia bunurile, pierind în luptă, amintindu-şi poate, în ultimele clipe, de bogăţiile care fuseseră simbolul puterii sale.
Evenimentul grav care a determinat îngroparea tezaurului de la Kaiseraugst nu putea fi anterior anului 350 — dată la care Magnenţiu punea stăpânire pe imperiu, lingourile purtând efigia lui; avusese loc, probabil, după câţiva ani, pentru că nu figurează nici o monedă cu efigia unor împăraţi care i-au succedat uzurpatorului. Ne gândim atunci la marea invazie din 352, cu repercusiunile sale cumplite, fapt atestat de recentele descoperiri arheologice din Alsacia. Magnenţiu, care căutase, la început, să ajungă la o învoială cu Constant, plecase la Roma să se războiască cu el. încredinţase fratelui său, Decenţiu, apărarea frontierei pe Rin. Nesperată ocazie pentru barbari! Constant, împărat de drept, şi Magnenţiu, împărat uzurpator, se luptau pe viaţă şi pe moarte, urmaţi de trupe a căror prezenţă era mult mai necesară în regiunile renane. Francii şi ala-manii, coalizaţi, au obţinut o victorie strălucită învingându-l pe Decenţiu — aventurierul căruia fratele său îi conferise titlul de *CezaP* în această împrejurare; patruzeci de oraşe au fost distruse şi ei au ajuns să pună stăpânire pe nord-estul Galiei, inclusiv Alsacia. După toate probabilităţile, în acel moment barbarii treceau Rinul şi pătrundeau în Kaiseraugst. Decenţiu depozitase acolo comoara, socotind oare că se afla în mai mare siguranţă, comparativ cu o cetate întărită, situată pe cursul mijlociu al Rinului?
1) titlu dat împăraţilor romani.

în care este amintită trădarea generalului Barbation

Altă ipoteză poate fi formulată în legătură cu evenimentele desfăşurate după cinci ani: Constanţiu II i-a solicitat sprijinul vărului său, Iulian (care va fi proclamat mai târziu împărat, fiind consemnat de Istorie sub numele de Iulian Apostatul), pentru a restabili situaţia pe Rin. în 357, Iulian declanşează o campanie puternică; atacă barbarii, pornind de la Saverna, în timp ce comandantul cavaleriei, Barbation, în fruntea celor 25.000 de oşteni ai săi, are misiunea de a-i prinde ca într-un cleşte, începând din regiunea Basel. Dar Barbation, care-l urăşte pe Iulian, nu face decât ce crede el de cuviinţă. Atacat pe neaşteptate de alamani, este obligat să se retragă în mare dezordine până la Basel şi Istoria menţionează faptul că în învălmăşeala luptei a pierdut un mare număr de soldaţi credincioşi şi multe bunuri. Putem presupune, în acest caz, că preţioasele obiecte depuse spre păstrare la Kaiseraugst nu reprezentau altceva decât prada de război a generalului fugar, care, hărţuit de duşman, cuprins de panică, le-a îngropat în mare grabă.
Trădarea lui Barbation nu-l va împiedica pe Iulian să câştige războiul împotriva alamanilor, victoria hotărâtoare fiind obţinută în bătălia din regiunea Stras-bourg. Aici, nu se poate trece sub tăcere ipoteza profesorului Laur-Belart, potrivit căreia ornamentaţia admirabilului platou semnat de Pausylypos din^Tesalo-nic ar evoca tinereţea lui Iulian Apostatul. In cazul acesta, este posibil ca tezaurul să fi aparţinut acestui împărat, care l-a ascuns la Augst, unde a poposit în 361,
mu

înainte de a porni cu trupele sale în Iliria, ca să se războiască cu vărul său Constanţiu. Iulian nu va reveni niciodată în Galia, în ţara care îl adoptase şi îl proclamase împărat.
Şi acest fapt ar explica de ce nu a fost recuperat tezaurul.
Acestea sunt filele de istorie care se parcurg, una după alta, privind cu admiraţie tezaurul de la Kaiser-augst. Argintăria somptuoasă este o comoară ce nu dezvăluie taina apartenenţei sale, în ciuda tuturor încercărilor de a o pătrunde; se amintesc astfel fapte, evenimente, împrejurări trecute şi o suită de personaje, cei mai mulţi în chip de conspiratori neîndurători şi de oşteni brutali şi necioplţi. Există o ciudată contradicţie între puritatea argintului şi

murdăriile ticăloşilor care au avut posibilitatea de a-l tezauriza.

Sanctuarul uluitor al unui rege-zeu: Nemrud-Dagh, în Anatolia

emrud-Dagh reprezintă unul dintre cele
M mai impresionante situri ale Antichității, descoperirea lui fiind relativ recentă. Situat în Anatolia, la extremitatea orientală a munților Antitaurus[1)], la vest de cursul mijlociu al Eufratului, fusese un loc de cult vestit al regatului Commagene[2)]. Cel mai apropiat o ras, la 80 km spre nord-vest, este

1) munți în Turcia, situați de-a lungul țărmului Mării Mediterane, parte componentă a Taurusului Mare. Antitaurus este format din două culmi paralele.

2) străveche țară din nord-estul Siriei cu capitala la Samosata; 'începând cu secolul II Î.H. a devenit regat independent; în 64 Î.H. romanii şi-au impus protectoratul.

Malatya, care nu reține atenția turiştilor în nici un fel. La distanță egală se află Samsat, vechea Samosata[1)], fosta capitală a regatului Commagene. Dominând una dintre trecătorile principale ale Eufratului, a fost considerată o cetate importantă în epoca elenistică şi romană; în timpul primei cruciade, fiind un oraş fortificat, a fost ocupată de franci; astăzi însă nu mai este decât un sat neînsemnat.

Vârful lui Nemrud-Dagh, care atinge 2150 m, este acoperit de un turnul[2'] enorm, de 50 m înălțime, înconjurat de statui uriaşe. Este un monument impresionant, unic în analele arheologiei, înălțat în secolul I înaintea erei noastre de Antioh, tânărul rege al Commagenei, cel ce dorea să devină egalul zeilor.

Nemrud-Dagh înseamnă „Muntele lui Nemrod"; este vorba, într-adevăr, de Nemrod din *Geneză,* „cel dintâi viteaz pe pământ... vânător vestit înaintea lui lah-ye, care a întemeiat oraşul Ninive, precum şi alte oraşe, în mod firesc, muntele a primit numele eroului legendar (când? nu se ştie!) căruia tradiția i-a atribuit realizarea unor lucrări neobişnuite, de proporții extraordinare. Nemrod[3'] prezintă destule trăsături comune cu

1) oraş al vechii Sirii.

2) movilă artificială, din pământ sau din piatră, pe care unele popoare din antichitate o înălțau deasupra mormintelor

3) în capitolul 10 din Biblie, *Facerea (Geneza),* referitor la urmaşii lui Noe: „Cuş a mai născut, de asemenea, pe Nemrod; acesta a fost cel dintâi viteaz pe pământ. El a fost vânător vestit înaintea Domnului Dumnezeu, împărăția lui, la început, o alcătuia Babilonul, apoi Ereh, Acad si Câine din ținutul Senaar. Din pământul acela el trecu la Asur unde a zidit Ninive, Calah şi Resen."

Ninurta[1'], zeul războiului. Commagene era situată în vecinătatea Mesopotamiei şi a Iranului, unde legenda lui Nemrod era foarte cunoscută şi prețuită.

O țară fertilă transformată în stepă

Altădată, urcuşul la Nemrud-Dagh lua proporțiile unei mici expediții. Acum se poate ajunge uşor şi repede datorită unui drum; uneori regretăm că a fost construit, pentru că există locuri de care trebuie să te apropii cu înțeleaptă încetineală, înaintăm domol, căci drumul este lung până la vârf, dar oboseala noastră este compensată curând de priveliştea impresionantă pe care ne-o oferă apariția bruscă a uriaşului tumul de formă conică, îmbrăcat în pietre alburii: este cadrul unei lumi selenare, ireale. Trebuie să ajungem la poalele muntelui ca să putem zări, pe vârf, statuile uriaşe care stau de strajă de douăzeci de secole.

Marele geograf grec Strabon a cunoscut poate Commagene, fiind el însuşi originar din Capadochia, în Anatolia centrală; a descris-o ca „O țară mică... cu suprafață medie, dar cu un sol foarte roditor." Cu mare greutate putem reconstitui, în ziua de azi, imaginea străvechii Commagene, străbătând întinderile sale cu pante surpate şi pustiite, pe care acum guvernul turc

1) zeu sumerian, apărător al zeilor în lupta pentru puterea supremă; este apărătorul ordinii împotriva haosului, a civilizației împotriva sălbăticiei, a organizării împotriva dezorganizării. Este înalt, puternic, tânăr, curajos, viteaz. Mai este şi *deus faber*— zeul făurar, care extrage metalul din minereu şi fabrică unelte necesare civilizației.

încearcă să le readucă la viață. Eroziunea a secătuit această regiune, vestită cândva pentru fertilitatea sa. Pe vremea Imperiului Asirian, ea trebuia să livreze vecinilor ei puternici metale prețioase (aur şi argint), vin, animale, lemn de cedru (bineînțeles acesta era transportat pe cursul Eufratului).

Enumerarea aceasta simplă ne arată bogăția Commagenei, invidiile pe care le-a provocat şi greutățile întâmpinate pentru a-şi păstra independența.

In afară de aceasta, regiunea avea un rol important sub aspect strategic: ea controla drumurile în zona Eufratului mijlociu, trecătorile din Asia Mică spre Siria şi Mesopotamia, pe unde s-au strecurat atâția cotropitori.
Faptul că Nemrud-Dagh a fost „uitat" până la mijlocul secolului trecut poate surprinde; alte situri arheologice, importante, în Orient, cu vestigii nenumărate, au fost în centrul atenției: Palmyra, pierdută în deşertul Siriei, a fost cercetată încă din secolul XVIII; Petra, în Iordania, a fost explorată la începutul secolului XIX. *Leptis Magna,* cetatea măreață şi bogată a lui Septimiu Sever[1'], în Libia, era cunoscută pe timpul lui Ludovic al XIV-lea, căruia i s-a livrat materia primă pentru coloanele de la Versailles. Până acum o sută de ani, Nemrud-Dagh era complet ignorat, cu toate că era acoperit de un tumul uriaş şi străjuit de statui colosale.
Ce-i de mirare? Nemrud-Dagh se află într-o regiune foarte îndepărtată din Anatolia, odinioară fiind practic inaccesibilă, cu totul în afara circuitelor turistice care atrăgeau vizitatorii. Mai adăugăm şi faptul că pe timpul Imperiului Otoman străinii nu aveau posibilitatea de a se deplasa tihnit şi în deplină siguranță în Turcia Asiei Mici.
1) Lucius Septimius Severus, împărat roman (193 - 211).

Lucullus şi Mithridate

Istoria Commagenei începe din vremuri străvechi; prima atestare — cu denumirea Kummuhu — figurează în analele regelui asirian Salmanasar III, care a domnit în secolul IX î.H. Până acum nu s-a descoperit nimic din perioada de dominație asiriană. Cu toate acestea, țara avea o capitală, oraşe pe care am dori să le regăsim şi să le cunoaştem, ca să-i putem preciza originile. La începutul erei creştine s-a remarcat în mod spectaculos, dar suntem siguri că oferă încă arheologilor qerspectiva unor cercetări fructuoase!
în secolele următoare, Commagene a fost puternic marcată de autoritatea persană căreia era nevoită să i se supună, în mod firesc, a făcut parte din cuceririle lui Alexandru cel Mare, iar la moartea lui a fost integrată în marele stat elenistic al Seleucizilor[1']. Profitând de tulburările care au distrus țara, ea s-a eliberat în 80 î.H. şi şi-a ales propriii regi. Commagene, retrasă în spațiul delimitat de munții ei, bine apărată de natură, putea să-şi permită să fie independentă.
între anii 69 - 34 î.H., a domnit, aproape treizeci şi cinci de ani, a domnit Antioh I, un suveran remarcabil, pe care arheologia ni-l prezintă acum mai bine decât istoria, care ne-a transmis prea puține repere.
Consulul Lucullus a trecut prin regatul Commagene, unde a poposit un timp, având o întrevedere cu regele Antioh. în cadrul conflictului puternic în care era implicată toată Asia Mică regatul nu-şi putea păstra
1) regele Seteucos I Nicator (cea. 356 - 280 î.H.), întemeietorul dinastiei Seteucizitor şi al celui mai mare stat elenistic, cu capitala la Antioh ia.
neutralitatea decât cu mare greutate.
De şaizeci de ani, Grecia se afla sub stăpânirea romanilor. Independența ei, atât de mult râvnită şi cucerită cu toate aprigile rivalități dintre cetățile-stat, se năruise; va putea vreodată să o redobândească, eliberându-se? în acel moment a intervenit Mithridate, regele Pontului (111 - 63 Î.H.), un „barbar" civilizat, care a alcătuit o vastă uniune politică, cuprinzând Elada şi întreaga Asie Mică, împotriva Romei. Rind unul dintre adversarii ei cei mai dârzi şi mai neîmpăcați, el a masacrat toți romanii care se aflau acolo, dar represaliile nu s-au lăsat aşteptate. Sylla, omul hotărârilor neclintite, luate cu mult sânge rece, a acționat la timp; în anul 87 Î.H. el a asediat Atena şi a recucerit-o, devastând tot, masacrând întreaga populație.
Mithridate a purtat trei războaie împotriva Romei, încercând să-i stăvilească expansiunea spre est[1)], dar a fost înfrânt, pierzând rând pe rând teritoriile cucerite.
Fiind urmărit de Lucullus, Mithridate se refugiase în Armenia, unde domnea ginerele său. Ca să-l ajungă, consulul roman trebuia să treacă prin Commagene; rezultatul întrevederii cu regele Antioh a rămas incert: ne întrebăm dacă regele a putut rezista presiunilor făcute de romani. Pliniu relatase asediul Samosatei; după toate probabilitățile, se întâmplase în cadrul campaniei împotriva lui Mithridate.

De la Antoniu şi Cleopatra la Cruciați

Deşi avea o poziție strategică naturală avantajoasă, retrasă în munți, Commagene nu putea rezista multă vreme asalturilor repetate ale romanilor. La început a trecut printr-o fază de „colaborare" cu romanii. Din mesajele lui Cicero[1'] se ştia că Antioh ținea Senatul la curent în privința mişcărilor de trupe ale părților[2'], de care se temeau legiunile romane.
Regele Antioh era conştient de faptul că regatul era râvnit pentru bogățiile sale şi pentru poziția

sa strategică. Antoniu, care guverna Orientul Roman, avea permanent nevoie de fonduri mari; viața pe care o ducea, ca soț al reginei Cleopatra, era conform fastului uluitor cerut de curte. Aşadar, a trimis regelui Antioh un legat[3]' de-al său, cu misiunea de a-i aduce tot tezaurul pe care-l poseda suveranul. Antioh a oferit de bunăvoie o mie de talanți; legatul a refuzat .pomana" şi legiunile romane s-au pregătit să asedieze Samosata. Campania lor a fost zadarnică, chiar şi în momentul în care a intervenit Antoniu; în cele din urmă a trebuit să se mulțumească cu trei sute de talanți[4]" (nu o mie, cum i se oferise la început!), dăruiți cu generozitate de Antioh.

1) Mithridate a întreținut legături cu Burebista, conducătorul statului dac.

1) Marcus Tullius Cicero (106 - 43 î.H.), celebru orator, scriitor şi om politic roman.

2) triburile'părților au purtat războaie îndelungate cu romanii; statul lor, Pârtia, a cunoscut o mare înflorire între secolele II -1 Î.H., când' şi-a întins stăpânirea de la Eufrat la Ind şi de la Golful Persic la Amu-Daria.

3) trimis al Senatului, al împăratului etc., într-o provincie a Imperiului Roman.

4) monedă de aur sau de argint, cu valoare variabilă, folosită în Grecia Antică.

fn 34 î.H. moare acest mare rege şi este înhumat în mărețul mormânt-sanctuar pe care şi-l pregătise din timpul vieții.

Commagene a mai păstrat câtăva vreme o relativă autonomie. După o ultimă bătălie — înainte de a depune armele — a fost definitiv anexată Imperiului Roman. De acum înainte, ea va pune la dispoziția Romei trupele de care aceasta avea nevoie: un escadron călare şi arcaşi, aceştia fiind vestiți pentru iscusința lor. împăratul Vespasian a adus la Roma membrii fostei familii regale, care s-au contopit cu aristocrația romană. Pe unul din coloşii lui Memnon[1]* a fost descifrată o inscripție, aparținând Juliei Balbilla, care se mândrea cu faptul că era urmaşa regilor Commagenei. Ea îl însoțise atunci pe împăratul Adrian în călătoria în Egipt, în anul 130 al erei noastre. Ultimă mărturie a unei dinastii remarcabile... Ştia oare Juiia Balbilla că unul dintre strămoşii ei iluştri era înmormântat pe Nemrud-Dagh, monumentul său funerar întrecând, prin măreția şi desăvârşirea execuției artistice, piramidele egiptene? Cruciații au trecut prin vechiul regat Commagene; la prima Cruciadă au întemeiat comitatul Edessa[2)]

1)în mitologia greacă, regele etiopienilor, Memnon, participând la războiul troian, ca aliat al Troiei, a fost ucis de Ahite. Una din statuile gigantice ale faraonului Amenofis III a fost considerata ca înfățisându-l pe Memnon. Sunetele pe care le emitea dimineața această statuie, vibrând sub influența razelor solare, au fost luate drept vocea lui Memnon, care se adresa mamei sale, zeița Aurora.

2) a doua expediție, în cadrul primei Cruciade (1095 -1099), alcătuită din trupe bine pregătite, a fost încununată de succes, întemeind comitatele Edessa şi Tripoli.

Cap uriaş pe Nemrud-Dagh; în al doilea plan, Tyche din Commagene, simbol al prosperității teritoriului

(actualul oraş turc Urfa, în apropiere de granița cu Siria, care *se* află la o distanță de aproximativ o sută de kilometri de Nemrud-Dagh), care a durat o jumătate de secol. Au transformat Samosata în oraş fortificat şi ne întrebăm dacă au înaintat până aproape de Nemrud-Dagh. în ziua de azi se întâlnesc în acea regiune bărbați blonzi cu ochii de culoare deschisă, a căror înfățişare surprinde: se spune că sunt descendenții soldaților cruciați.

Am insistat poate prea mult asupra unor pagini din istoria Commagenei, dar trebuie să ni le reamintim când vizităm aceste locuri singuratice, care au revenit, datorită unor dramatice condiții istorice, la impresionanta lor izolare.

Descoperirea unui sit ignorat de mult timp

Descoperirea Nemrud-Dagh-ului în epoca modernă merită a fi povestită. Primul european care l-a descris a fost un tânăr ofițer prusac, Helmuth von Moltke, aflat în misiune pe lângă trupele otomane, pentru că în 1839 Turcia şi Egiptul erau în război.

Străbătând Commagene, în calitate de ofițer de informații, cu experiență, Moltke a avut nenumărate ocazii să remarce monumentele antice întâlnite în cale, pe care le desena apoi cu multă îndemânare. Deşi Nemrud-Dagh i-a slujit de multe ori drept punct de reper, nu a mers mai departe, ignorând astfel existența monumentului impunător care domină vârful Nemrud-Dagh-ului.

Tumulul uriaş; în prim-plan, bbcuri mari de piatră prăbuşite provenind de la statuile uriaşe.

în aceeaşi vreme, un englez, Ainsworth, călătorind prin Commagene, a formulat ipoteza că Assur, vestita capitală asiriană, ar fi situată pe Nemrud-Dagh, unde nu pătrunsese nimeni încă şi în jurul căruia se țesuseră multe legende.

Au trecut cincizeci de ani. în 1881, un inginer german, Karl Sester, zărind monumentul de pe Nemrud-Dagh, adresează imediat o scrisoare de înştiinţare Academiei din Berlin. Relatarea lui a părut fantezistă, pentru că el atrăgea atenţia asupra statuilor uriaşe de pe vârf...
Acum e rândul guvernului turc să se intereseze: sunt desemnaţi doi specialişti pentru efectuarea releveurilor: Hamdi Beg — director al Muzeului Imperial Otoman din Constantinopol, şi Osgan Effendi — profesor la Şcoala de Bele-arte. Cei doi specialişti turci au făcut o excelentă relatare a expediţiei lor, în ciuda faptului că au întâmpinat multe greutăţi din cauza zăpezii care acoperea Nemrud-Dagh-ul (în luna mai!), ajungând, pe alocuri, la straturi de 4,50 m grosime. S-a solicitat intervenţia unei echipe bine pregătite pentru curăţirea căilor de acces, în sfârşit, situl a fost descris, măcar superficial, dar a rămas învăluit de mister. A mai trecut o jumătate de secol, în 1938, un arheolog german, profesorul Karl Dorner, însoţit de colegul său Rudolf Naumann întreprind o expediţie de cercetare în Commagene. Nemrud-Dagh va rupe tăcerea şi le va încredinţa oare taina sa? Nici vorbă, pentru că începe războiul. Muntele sfânt pare a fi ocrotit de duhuri binevoitoare...
în 1947, o americană, Theresa Goell, citind cu pasiune toate relatările privind Nemrud-Dagh se hotărăşte să organizeze o expediţie cu scopuri ştiinţifice. Aşadar, atât Nemrud-Dagh, cât şi Arsameia — unde se înalţă sanctuarul tatălui regelui Antioh — au fost explorate şi studiate de o misiune americană şi de una germană, pentru că Karl Dorner nu renunţase la proiectele sale. Acestor minunaţi arheologi li se cuvine toată admiraţia şi. preţuirea noastră, întrucât au dovedit multă perseverenţă şi forţă morală în momentul în care s-au aventurat în această acţiune riscantă; se întruneau prea multe elemente descurajatoare: depărtarea de orice oraş, puţul cel mai apropiat af lându-se la o distanţă egală cu trei ore de mers, o temperatură excesiv de ridicată în cursul zilei, nici un arbore, nici un fel de vegetaţie, nici un pic de umbră nicăieri, furtuni frecvente, chiar urşi şi lupi, care trăiau în linişte prin acele locuri, în aceste condiţii a fost desluşit misterul impresionantului sanctuar, cel mai important loc de cult al regatului Commagene.

„Am înălţat monumentul acesta spre a slăvi zeii şi a fi eu însumi slăvit"

Regele Antioh este cel care a creat acest lăcaş unic pe Nemrud-Dagh. Printre statuile uriaşe, un cap colosal ni-l înfăţişează pe rege, trăsăturile regulate ale feţei denotând seninătatea specifică tinereţii — portret care aminteşte, în foarte mare măsură, de Alexandru cel Mare. Dintre toţi urmaşii marelui comandant de oşti şi conducător al statului macedonean, Antioh se distinge prin personalitatea sa excepţională: originalitate creatoare, elan religios, concepţii artistice, chiar şi
. orgoliului său. Dorind să-şi *înalţe* un lăcaş sacru — *hiercthesion* — a ales cel mai spectaculos loc din regat: „muntele cel mai apropiat de tronul ceresc al lui Zeus".
Pe o inscripţie *figurează* declaraţia solemnă a regelui, care, socotindu-se asemenea zeilor, afirmă: „Eu, Antioh, am înălţat monumentul acesta spre a slăvi zeii şi a fi eu însumi slăvit", fn realitate, el se considera egalul zeilor şi nemuritor ca ei. fn reprezentările sculpturale i se acordă acelaşi rang şi aceeaşi importanţă ca lui Zeus, lui Heracle (Hercule) sau lui Apollo.
Istoria acestui sanctuar — care „reprezintă strălucit măreţia lumii elenistice" — a fost scrisă de regele Antioh, dând apoi poruncă să fie gravată „cu litere care vor dăinui veşnic", pe soclul statuilor uriaşe care se înalţă pe terasa orientală şi pe cea occidentală a sanctuarului. Este un text lung — fragment important de literatură antică — în care semeţia omului ce se crede superior tuturor muritorilor alternează cu umilinţa celui evlavios. Citez:
„Am crezut cu tărie, întotdeauna, că pietatea este bunul cel mai de preţ care le este dat oamenilor, care le aparţine întru totul şi le aduce cea mai curată bucurie; pietatea constituie o garanţie pentru putere, care acţionează atunci pe drept, spre binele tuturor; în cursul vieţii mele am dat zeilor toată cinstirea cuvenită, respectarea cultului şi a prescripţiilor religioase fiind pentru mine chezăşia suveranităţii mele şi, totodată, o desfătare neasemuită a sufletului meu. Numai în felul acesta am putut scăpa, ca prin minune, de mari primejdii, izbutind să duc la bun sfârşit lucrări ce nu aveau mulţi sorţi de izbândă, fiindu-mi hărăzită o viaţă lungă,
Capul lui Apollo de pe Nemrud-Dagh.
considerată, pe drept, fericită.

Ca domn al țării, îndeplinindu-mi cu corectitudine obligațiile, pătruns de sentimente de evlavie, am făcut din regatul meu un loc de cult pentru toți zeii, şi după ce am dat cea mai desăvârşită formă artistică reprezentărilor lor, în spiritul tradițiilor antice ale perşilor şi ale elenilor, le-am adus cele mai mari dovezi de respect şi de cinstire prin celebrarea sacrificiilor şi a sărbătorilor sacre, fie după obiceiul străvechi al oamenilor, fie stabilite de mine.
Am hotărât atunci să înalț, în apropierea tronurilor cereşti, pe temelii care pot înfrunta, neatinse, neajunsurile timpului care se scurge neîndurător, acest *hi-erothesion,* în care trupul meu, după ce a vegheat, primind toate binecuvântările, va dormi somnul veşnic al celor drepți, despărțit de sufletul credincios ce s-a înălțat spre împărăția cerească a lui Zeus."
Textul acesta are accente de fervoare deosebită, neobişnuită pentru contextul religios al epocii respective; în plus se remarcă desprinderea de amestecul mitologic confuz greco-roman. Desigur, încă mai figurează câțiva zei clasici importanți, ca Zeus sau Apollo, dar, în acelaşi timp, constatăm contopirea mai multor zei într-o unică abstracție mitologică: într-o oarecare măsură, este o prefigurare a monoteismului. Fervoarea religioasă, exprimată cu solemnitate, ne impresionează prin sinceritate. Antioh credea în puterea intervenției divine în toate problemele lumii noastre şi în viața veşnică a sufletului despărțit de trup. Cu o jumătate de secol înaintea creştinismului, anumite teme îl sugerează deja.
De o parte şi de alta a vârfului, au fost cioplite în stâncă trei terase, la est, la vest şi la nord; pe vârf s-au
adunat aşchiile, bucățile de piatră căzute de la cioplire, formând tumulul de aproximativ cincizeci de metri înălțime.
Fără îndoială, regele Antioh este îngropat sub tumul. Tentația de a-l explora e mare; dar cum? Colina aceasta artificială este formată dintr-o îngrămădire fantastică de pietre care se prăvălesc de îndată ce se încearcă urcuşul. Să se distrugă, după un plan judicios organizat, tumulul cu scopul de a-i afla tainele? Judecând înțelept, e imposibil! Să se foreze un tunel pentru a pătrunde în partea lui centrală? Ar însemna declanşarea unei avalanşe de pietre, cu mari riscuri.
' La urma urmei, nu este mai bine ca Antioh, regele-zeu, să nu fie tulburat, având parte de tihna cuvenită celor drepți?

Metamorfoza zeilor

In fața terasei orientale se înălța un altar monumental, străjuit de statui având, în medie, o înălțime de nouă metri. Cele mai multe au fost dislocate, răsturnate, erodate. Piatra fisurată *a* pus pe chipurile reprezentate ridurile unei majestuoase bătrâneți.
Este un cimitir al uriaşilor într-un cadru supraomenesc.^
în alaiul zeilor, figura lui Antioh domină; de altfel, el a explicat acest lucru pe inscripția cunoscută: „Am aşezat, în mijlocul zeilor binevoitori, statuia propriei mele persoane, împărtăşindu-mă, în acest fel, din antica lor majestate, fiind însuflețit de dorința de a înfățişa venerația mea fată de zeii nemuritori."
Zeii sculptați pe Nemrud-Dagh ne rețin atenția prin caracterul lor eterogen, ca şi civilizația regatului Com-magena, situat în centrul Anatoliei, unde civilizația era înfloritoare, de origine elenistică, puternic influențată de Persia vecină. De altfel, Antioh afirma că descinde din Alexandru cel Mare prin mama sa, o prințesă seleucidă, şi din dinastia persană prin tatăl său, Mithridate Callinikos.
Reprezentându-l pe zeul-soare, Apollo a fost asimilat cu Mithra, marea divinitate iraniană al cărei cult s-a răspândit foarte mult la romani, extinzându-se până în Galia, conferindu-i o valoare morală deosebită şi nădejdea unei mântuiri. Zeus este şi el confundat cu Ahura-Mazda, cel mai important zeu al Achemenizilor. Arta Nemrud-Dagh-ului este, de asemenea, compozită (alcătuită din elemente diferite): statuile zeilor sunt realizate în stil grec, dar dimensiunile lor uriaşe denotă influența artei persane. Vulturii şi leii care păzesc monumentul para fi aduşi de la Persepolis.
Ne impresionează strania frumusețe a chipurilor, cu expresia lor grăitoare şi nobila lor seninătate. Artiştii şi-au concentrat eforturile pe sculptarea chipurilor, neglijând în mod ciudat trupurile, care nu formează decât nişte suporturi încremenite, alcătuite din blocuri mari suprapuse, prost cioplite. Ne întrebăm, cu uimire, cum au ajuns capetele să fie despărțite de trupurile respective, prăbuşindu-se la poalele teraselor; să fi fost un cutremur? Regiunea este

afectată de mişcări seismice, deci ipoteza formulată are o bază reală, dar... capetele acelea colosale — în majoritate — sunt nedeteriorate, ceea ce nu ar fi fost cazul, dacă ar fi fost trântite la pământ brusc, cu violență, în privința aceasta, nu ne putem pronunța; formulăm numai ipoteze.

Un sanctuar animat

Ansamblul monumental de pe Nemrud-Dagh nu era un sanctuar lipsit de viață, retras pe culmi, într-o izolare divină, dimpotrivă! După cum rezultă din inscripții, regele Antioh a dorit ca sanctuarul să constituie un centru de cult animat de reprezentările zeilor şi de el însuşi. Textul de la baza statuilor uriaşe relatează detaliat desfăşurarea ceremoniilor solemne, din a zecea şi a şaisprezecea zi a fiecărei luni, date aniversare ale naşterii şi suirii pe tron ale suveranului. Toate normele pentru oficierea slujbei religioase sunt stabilite cu precizie: coroanele de aur pentru împodobirea capetelor divine, ofrandele de tămâie şi de substanțe aromatice depuse pe altare, veşmântul persan al preoților.

Mulțimea credincioşilor participanți trebuia întâmpinată cu mult fast. Preotul oficiant era obligat să respecte dispoziții foarte stricte: „El va acoperi mesele sacre cu feluri de mâncare variate, va umple craterele[1]", din cele care se pun sub teasc, cu un amestec de apă şi mult vin bun; primindu-i cu căldură pe toți cei ce se vor afla acolo, localnici sau străini, el va avea grijă ca mulțimea să se bucure din plin de sărbătoare; potrivit obiceiului, el va reține ce se cuvine preoțimii şi va împărți celorlalți darurile mele, ca să le fie de folos, după bunul

1) vas antic mare, cu gura largă şi cu două mânere, care servea la masă pentru amestecarea vinului cu apa.

lor plac, astfel încât, în aceste zile sfinte, fiecare să-şi primească partea cuvenită, să se bucure de ea, cum va dori, neavând nici un motiv să *se* plângă de rânduiala sărbătorii."

Rolul muzicanților este şi el specificat, pentru că, în acel loc sacru funcția de muzicant se transmitea ereditar, după cum atestă acest fragment de inscripție:

„în privința numeroşilor muzicanți pe care i-am numit în slujba acestui loc sacru, precum şi urmaşii lor, fiii şi fiicele cu copiii lor, pregătiți pentru exercitarea aceleiaşi funcții, le revine obligația de a-şi îndeplini datoria în zilele de întrunire pe care le-am stabilit eu însumi."

Urcând pantele pietroase ale Nemrud-Dagh-ului, ne închipuim cum se înşiruiau cortegiile care înaintau cu greu pe muntele sacru, slăvind atotputernicia zeilor şi pietatea unui rege măreț, într-un cadru impunător, care impresiona şi exalta.

Cu toate acestea, organizarea acestor sărbători uluieşte şi dezorientează. Aşadar, regele Antioh hotărâse ca ele să aibă loc de două ori pe lună, atât iarna, cât şi vara. După cum am văzut, nu erau sărbători obişnuite: credincioşii trebuia să urce pe Nemrud-Dagh în procesiune; acolo se desfăşurau ceremonii fastuoase şi ei participau la ospețe bogate şi la libații îndelungate. Totul se petrecea ca şi când regele Commagenei ar fi ignorat cu desăvârşire starea vremii — arşița verii, zăpezi'e iernii — cane! îşi exprima ultimele dorințe cu privire la datele sărbătorilor.

Cei ce cunosc Nemrud-Dagh afirmă că este cu neputință: nu se poate desfăşura o sărbătoare, în cursul unor luni ale anului, nici măcar nu se poate face un popas, pe vreme neprielnică. Atunci instrucțiunile

lui Antioh rămâneau literă moartă? Nu ne putem închipui aşa ceva! în orice caz, nu s-a găsit nici o urmă de construcții sau de amenajări destinate pelerinilor care ar fi urcat pe Nemrud-Dagh, în lunile nefavorabile. Se poate presupune şi o schimbare a climei, de-a lungul secolelor, dar, după toate probabilitățile, acum două mii de ani clima nu era câtuşi de puțin diferită.

Ansamblul monumental de pe Nemrud-Dagh, creat de Antioh I, este datat prin domnia suveranului, între anii 69 - 34 î.H. E posibil să se indice o dată mai precisă: a fost studiată cu minuțiozitate o sculptură descoperită pe terasa orientală, reprezentând un leu, pe trupul căruia erau răspândite stele. Un specialist american, Otto Neugebauer, remarcând conjuncția celor trei planete: Jupiter, Mercur şi Marte, înscrise în limba greacă, a tras concluzia că acest adevărat horoscop corespundea lunii iulie, în anul 62 î.H. Putem considera această dată ca o dovadă concretă a termenului de ctitorie a sanctuarului.

Regatul elenistic al Commagenei a fost efemer — abia un secol — dar a creat şi a impus o civilizație uimitoare, în creierul munților. Nu cunoşteam decât frânturi din istoria sa, dar

arheologia ne-a dezvăluit strălucirea sa trecută. O lume dispărută a reînviat.

O comoară misterioasă: obiectele din bronz de la Neuvy-en-Sullias

ârguşorul Neuvy-en-Sullias, în departamentul Loiret nu avea câtuşi de puțin vocația celebrității; era asemenea miilor de sate franceze, unde viața decurge liniştit şi senin; avea însă privilegiul de a fi situat pe valea Loarei, care oferă atâtea privelişti fermecătoare, modelate cu dulceață jde natura darnică şi blândă.

într-o bună zi, numele acestui târguşor a fost citat în cadrul unor lucrări deosebite, care i-au asigurat renu-mele (în nici un caz nu era vorba despre articole senzaționale, în ziare care aduc o faimă trecătoare!). E drept, pe teritoriul comunei se descoperise o comoară extraordinară — cuvânt magic, care aprinde imaginația visătorilor şi îngăduie, chiar şi severilor arheologi, să dea frâu liber fanteziei...

Câte localități fără însemnătate au atras brusc

atenția asupra lor, aureolate de faima unei descoperiri arheologice! Cazul cel mai reprezentativ este cel al satului Vix, în apropiere de Châtillon-sur-Seine, al cărui renume se datorează descoperirii vestitului „mormânt princiar". Se pot cita foarte multe exemple similare. Tot astfel, unele familii modeste au descoperit odată documente vechi care le atesta originea nobilă; aşezări neînsemnate au găsit în vatra satului mărturii străvechi care au îndreptățit faima lor neaşteptată. Există, aşadar, un „Gotha" al arheologiei, care se amplifică permanent. Zeița întâmplării îi răsplăteşte pe cei ce şi-au păstrat pământul cu sfințenie, respectând vestigiile trecutului.

Descoperirea de la Neuvy-en-Sullias nu este recentă; ea are peste o sută de ani. Când se discută probleme de arheologie, ne este permis să ne îndepărtăm de actualitate. Ce înseamnă un secol, comparativ cu mileniile? Mai adăugăm şi faptul că descoperirea comorii, în 1861, a fost mult timp neglijată, fiind cercetată doar de specialişti. De curând valoarea sa artistică a fost unanim recunoscută. Comorile îşi păstrează prestigiul şi datorită, în parte, valorii obiectelor din aur şi argint. Tezaurul de la Neuyy-en-Sullias trebuie considerat numai sub aspect estetic, pentru că au fost prețuite operele de artă din bronz care îl compun. Multe decenii au trecut până să fie apreciate la justa lor valoare: nu erau conforme cu canoanele clasice dar, actualmente, li se acordă locul meritat în istoria artei franceze.

într-o carieră de nisip, la 27 mai 1861

Numai o hartă detaliată menționează Neuvy-en-Sullias. Veți găsi satul pe malul stâng al Loarei, la trei kilometri de fluviu, în amonte de Orleans, aproape față în față cu două monumente celebre, pe malul celălalt: biserica de la Germigny-des-Pres, construită de Carol cel Mare, şi biserica abației[1]' de la Saint-Benoît-sur-Loire, unul dintre cele mai remarcabile edificii romanice^.

La ieşirea din Neuvy-en-Sullias, în direcția satului vecin, Tigny, pe drumul numit „Națională 751" pe întinderea vastă de pământ plantată cu secară, se afla un câmp ca o landă, mărturie a aluviunilor nisipoase ale Văii Loarei.

Nu se putea cultiva ceva, dar se extrăgea nisip. Cariera se prezenta ca un hemiciclu de cincizeci de metri lățime şi de 2 - 3 m adâncime; muncitorii înaintau doborând bucăți de taluz.

1) mănăstire catolică cu statut special, condusă de un abate şi depinzând de un episcop sau direct de papă. Abațiile au apărut în Apusul Europei în secolul VI şi au constituit centre importante ale activității religioase, economice şi politice din Evul Mediu.

2) prin artă romanică se înțelege arta care s-a dezvoltat în țările europene catolice, în secolele X - XIII; a preluat unele trăsături ale artei bizantine, a dezvoltat vechi tradiții ale artsi antice romane, fiind influențată şi de frecvente schimburi cu arta orientală, cunoscută fie prin intermedii[1]! navigatorilor şi al pelerinilor, fie prin cel al armatelor de cruciați. Arhitectura a fost modul principal de manifestare al artei romanice; principalele edificii, mărețe şi severe, sunt bisericile, catedralele, mănăstirile, construite, în general, din piatră. Artei romanice i-a urmat arta gotică.

La 27 mai 1861, şapte muncitori scoteau nisip. Unul dintre ei, atacând taluzul cu târnăcopul, a simțit ceva, care opunea rezistență. In scurt timp, a degajat un zid mic, din cărămizi necimentate, care s-a prăbuşit şi a apărut o groapă larg deschisă. Cei şapte muncitori se strânseseră şi discutau despre această descoperire bizară; la început s-au gândit că era un vechi cuptor şi au început să degajeze şi să curețe terenul.

Pe neaşteptate, o apariție stranie i-a pus pe gânduri: un animal cu cap de cal se afla drept în fața lor. Şi-au închipuit că au dat de un depozit de antichități şi, punând deoparte sapele şi târnăcoapele, au degajat cu mâinile lor un superb cal de bronz şi l-au scos la lumină după scurgerea atâtor secole, în ascunzătoarea aceea au găsit o mulțime de obiecte îngrămădite:

animale, fiinţe omeneşti, de dimensiuni diferite, cea mai mare parte dintre ele în bună stare. E preferabil să citez raportul lui P. Mantellier, conservator al Muzeului de Istorie din Orleans, unul dintre primii martori ai acestei descoperiri însemnate:
„Odată terminată debleierea, am constatat că eram într-o groapă de 1,40 m^2. Pe feţele laterale, pentru a stabiliza nisipul, era construit un zid din bucăţi de ţiglă cu margini suprapuse, fără ciment sau mortar. La bază, alte ţigle şi cărămizi au fost aşezate astfel încât să cuprindă un spaţiu întins, în care să se poată plasa calul şi celelalte obiecte. Deasupra s-a pus un acope riş din scânduri, după toate probabilităţile şi, peste acoperiş, un strat de pământ. Scândurile au putrezit cu timpul, stratul de pământ pe care-l susţineau s-a prăbuşit şi s-a amestecat cu obiectele situate dedesubt, dar într-un fel neuniform, fără a forma un bloc compact, fapt care explică de ce muncitorii, atacând una din feţele laterale, au remarcat cavităţi între obiecte, pe care nisipul şi bulgării de pământ ce cădeau de la partea superioară nu le acoperiseră."
Nu mai rămâne nici o îndoială: era o ascunzătoare făcută în mare grabă, în această landă nisipoasă uşor de săpat. Cât de mare era primejdia, ca să acţioneze cu atâta iuţeală pentru păstrarea unor valori! Să ne închipuim evenimentul care determinase această grabnică hotărâre: o hoardă de barbari trecea Loara; trebuia evitată, cu orice chip, ciocnirea cu ei; pe unde să se retragă?
Drumurile nu erau sigure. Ce era de făcut cu valorile strânse pentru păstrare? Să le încarce într-o căruţă şi să pornească la drum? Ar fi fost prea primejdios! Mai bine să le îngroape undeva şi vor veni să le ia când se vor linişti lucrurile. Dar ce s-a întâmplat cu cei care cunoşteau taina aceasta? Au fost oare omorâţi sau au plecat atât de departe încât nu s-au putut întoarce?
Ştim doar că pământul a păstrat comoara ce i se încredinţase.

„E ruşinos de urât..."

Ce noroc pentru muncitorii obişnuiţi să vânture nisipul cu lopata! Deveniseră pe loc posesorii unei comori! Să *i se dea fiecăruia partea cuvenită! ceruse* unul dintre ei, văzând tezaurul. Erau şapte muncitori şi descoperirea nu putea fi tăinuită multă vreme... S-a aflat foarte curând, pentru că era în vigoare o circulară a prefectului care cerea primarilor să-i aducă la cunoştinţă
orice descoperire de antichităţi îngropate pe teritoriul comunei lor. Primarul de la Neuvy-en-Sullias a trimis o înştiinţare la Orleans şi prefectul l-a delegat imediat pe Paul Mantellier să cerceteze sttul.
După părerea unora, arheologia este un nou-născut, iar cercetările şi lucrările predecesorilor din veacul trecut sunt considerate ca lipsite de importanţă. Ori, Paul Mantellier, unul dintre eruditii din provincie cărora li se datorează tot respectul, a procedat cum nu se poate mai bine: a luat imediat măsurile necesare pentru a proteja tezaurul; apoi a dus tratative ca să fie inclus într-o colecţie de stat şi a redactat o lucrare, pregătindu-i editarea. Un secol a trecut de atunci şi valoarea publicaţiei s-a păstrat integral; este singurul studiu important apărut până în prezent, cu privire la vestitele bronzuri.
La 1 iunie (după patru zile de la descoperire) Mantellier a sosit la faţa locului. Obiectele fuseseră transportate la primărie şi îngrămădite unele peste altele. Conservatorul Muzeului din Orleans a făcut un inventar, pe care l-a pus sub sechestru judiciar. Lumea vorbea despre câteva obiecte înstrăinate: vreun muncitor de la cariera de nisip o fi strecurat ceva în buzunarul său? Primarul şi preotul de la Neuvy-en-Sullias trăiau cu spaima unui jaf: unde să depună comoara la loc sigur? La primărie? Obloanele nu asigurau o protecţie suficientă. Prin urmare, s-a depozitat totul în propria cameră a învăţătorului, care-şi împărţea de bunăvoie locuinţa cu bronzurile rare. După vizita lui P. Mantellier, un alt erudit local, domnul Pillon, este autorizat să pătrundă în camera devenită sanctuar. Calul de bronz era aşezat în faţa sobei, iar polita ei, supraîncărcată de obiecte.
Domnul Pillon este atras îndeosebi de cal: „Are mărimea căluţilor de lemn din bâlciurile noastre, parcă nechează atunci când învăţătorul din Neuvy îi pune o mică zăbală şi lasă hăţul să fluture liber pe coamă". Comentariul lui a devenit apoi cel al unui cunoscător: „Ca aspect general, se prezintă ca un bun cal de tracţiune, cu grumazul puternic, capul mic, crupa puţin mai sus, greabănul ceva mai jos, gambele scurte şi vânjoase, copita groasă şi piciorul mic. Vechea noastră rasă celtică nu a degenerat.,."

Se pare că domnul Pillon — amator de călărie — nu avea cuvinte de laudă decât pentru cai, fiindcă atunci când a examinat celelalte piese din tezaur, tonul lui a devenit vehement şi vorba batjocoritoare, în faţa statuetei reprezentând o femeie goală, ce îşi strânge părul ridicându-l într-un coc, aprecierile lui au fost sarcastice: „Este tot ce poate să existe mai urât, ruşinos de urât... ca dracu' de urât!" Mantellier a folosit şi el termeni disprețuitori, după părerea sa, statuetele sunt „de o factură mediocră, realizate barbar... ele aparțin unei epoci de decadență totală". Treizeci de ani mai târziu, renumitul arheolog Salomon Reinach a fost şi el necruțător, criticând sever „stilul îngrozitor" şi „specimenele de realism galic în toată urâțenia lor". Totuşi a recunoscut că era vorba despre „cea mai importantă descoperire de bronzuri artistice din Galia".
Cu toate rezervele exprimate în privința calității artistice a obiectelor, s-au luat toate măsurile pentru a evita descompletarea tezaurului şi a obține acordul Muzeului de Istorie din Orleans ca să-l depună acolo. Muncitorii care îl descoperiseră aveau dreptul legal să-şi primească partea cuvenită. Mantellier a început
negocierile, care au fost lungi, cerând multă prudență şi subtilitate. Proprietarul terenului, Edouard Hazard, putea şi el să revendice o cotă-parte, dar a renunțat la ea cu generozitate. Prețul global a fost stabilit la 7085 de franci — la vremea aceea, era o sumă frumuşică. Trebuia găsite fondurile necesare pentru acoperirea datoriilor: oraşul Orleans a acordat administrației muzeului o alocație suplimentară de 3600 de franci; pe de altă parte, Consiliul General al departamentului Loiret a votat un credit. La 1 iunie 1862 — exact un an după vizita lui Mantellier — bronzurile îşi făceau intrarea oficială în Muzeul de Istorie al oraşului Orleans.

O învălmăşeală de ofrande religioase

Tezaurul de la Neuvy-en-Sullias cuprinde treizeci şi trei de piese, e adevărat foarte disparate în privința subiectului lor, a dimensiunilor şi facturii lor.
Mai întâi se remarcă un grup de şapte animale: calul cel mare, trei mistreți (împreună cu mici fragmente din alți doi mistreți, după cum se presupune), un animal din familia bovideelor, un taur şi un cerb. Urmează trei imagini ale zeilor Marte, Esculap şi Eros al chefurilor, opt statuete înfățişând patru femei şi patru bărbați.
Lotul este completat de diferite alte obiecte: patere[1]', ornamente, un *umbo* (partea centrală, bombată, a unui scut) şi o trompetă — o *tuba* — lungă de 1,45 m, o piesă foarte rară.
1) vas asemănător cu o farfurioară puțin adâncită, folosit în antichitate la săvârşirea libațiilor.
Anumite obiecte sunt executate în spiritul autentic al artei greco-romane şi putem presupune că au fost importate. Altele, în schimb, sunt cu siguranță de fabricație „indigenă", păstrând, în mod fericit, caracterul specific al regiunii.
Subliniem faptul că toate obiectele dezgropate sunt din bronz — turnat, fasonat sau modelat cu ciocanul. Ce ciudățenie! Ne aşteptam să găsim într-un lot ca acesta fier sau argint; nu am găsit decât bronz.
La toate acestea se adaugă piese de rebut, adevărate deşeuri, îngropate ca atare, după cum o dovedeşte patina caşurilor. Anumite fragmente au fost evident deteriorate de un incendiu; aveau probabil un caracter sacru ce interzicea dispersarea lor, impunând păstrarea lor în aceeaşi măsură ca şi a obiectelor intacte. In consecință, tezaurul nu a fost pus la adăpost pentru valoarea sa intrinsecă (greutatea metalului), ci pentru că reprezenta o valoare sacră ce nu trebuia lăsată pradă celor nelegiuiți.
Totul pledează în favoarea faptului că tezaurul de la Neuvy-en-Sullias provenea dintr-un sanctuar galo-ro-man, fiind depus spre păstrare. Dar, veți spune dumneavoastră, obiectele sunt disparate, iar unele dintre ele nu prezintă nicidecum un caracter sacru! Poate vă surprinde prezența animalelor? Şi acestora li se poate atribui acest caracter, transmis de străvechea tradiție galică. Apoi, să nu uităm că în templele antice se îngrămădeau obiecte de tot felul, adeseori neobişnuite, chiar ciudate. Un autor antic a observat că nu erau destinate „cultului şi slăvirii zeului, ci mai curând pentru mulțumirea orgoliului oamenilor". Nu credeți că şi în ziua de astăzi lucrurile se petrec la fel, când vedem cum se
îngrămădesc bijuteriile la picioarele Sfintei Fecioare, cum este, de exemplu, Fecioara din Guadalupe?
Ce caută o *tuba* în acest lot? Textele antice menționează acest instrument de suflat cu registru grav, foarte prețuit, atât în Grecia, cât şi la Roma, dar nouă ne-au parvenit foarte

puține exemplare: unul, păstrat la Muzeul etrusc al Vaticanului; un altul, descoperit la Saint-Just-sur-Dive, în apropiere de Saumur, păstrat acum la muzeul din acest oraş, şi cel de la Neuvy-en-Sullias, care este intact (numai pavilionul este parțial deteriorat) şi deosebit de frumos. Are o lungime totală de 1,44 m, este alcătuit din mai multe secțiuni de bronz bătute cu ciocanul, îmbucându-se una în alta cu ajutorul unor teci din bronz mulat.
Se pune întrebarea dacă acest instrument era inclus în muzica militară; ştim că trupele romane îl foloseau, cu acest scop... E posibil să fi fost oferit unei divinități din partea unui veteran de război; se depun şi în prezent, la sanctuarele creştine unde vin nenumărați pelerini, săbii, decorații sau alte obiecte de război, ca ofrande ale foştilor combatanți. Această ipoteză este susținută şi de prezența unui obiect militar, *umbo-u*\ scutului, care face parte din tezaur.
Noi îi acordăm mai curând un caracter religios acelei *tuba de* la Neuvy-en-Sullias. Posedăm nenumărate dovezi care atestă rolul acestui instrument la ceremoniile cultului. De la începutul secolului V î.H., de două ori pe an se efectua lustrația — ceremonia rituală de purificare — trompetelor sacre. Să ne imaginăm, aşadar, în Galia Romană, desfăşurarea procesiunilor, însoțite de sonoritățile puternice ale tubei.

Zeul Rudiobus era un zeu-cal?

Să privim cu atenție calul, cel mai mare obiect de bronz al tezaurului, care de la descoperirea sa a stârnit cel mai viu interes; are o înălțime de 1,05 m şi o greutate de 54 kg (70 kg împreună cu soclul).
Animalul este înfățişat păşind, ridicând piciorul stâng. Coada nu este prea frumoasă, dar să ținem seama că a fost refăcută, odinioară, înainte de a fi îngropat tezaurul. Coama, amovibilă, periată cu grijă, formează un fel de smoc deasupra capului. Frâul, pus cu zăbala în gura calului, este petrecut pe după grumaz. Lucrarea are multă simplitate şi expresivitate.
Soclul prezintă o curiozitate: o verigă mare la fiecare unghi. Pe latura din față este gravată o inscripție care a provocat dezbateri numeroase:
A.VG. RVDIOBOSACRVM
CVRCASSICIATEDSPD
SER ESVMAGIVS. SACROVIR. SER **IOMAQUVS. SEVERS**
Primul rând este închinat zeului, indicându-i numele. Al doilea rând arată dedicația (D.S.P.D. *De sua pecunia dedicavit* — „dăruit din banii lui proprii") iar al treilea rând se referă la cei care şi-au luat obligația să aducă la îndeplinire ofranda.
Nu e deloc clar; zeul se numeşte *Rudiobus,* i se adaugă epitetul *august*— adică „invulnerabil", „slăvit", „sacru". Dar este prima şi singura dată când apare acest nume; în tot cuprinsul Galiei, nu a mai existat altă mențiune. Al doilea rând este destul de enigmatic: CVR ar putea fi prescurtarea cuvântului *curator* — „om de
încredere", sau prescurtarea unui pronume, cum e Curtiussau Curius. *Cassiciate* ar putea indica un loc, pe care l-am putea identifica: este cătunul Chassis, pe lângă Neuvy-en-Sullias, sau Checy,/> comună situată la douăzeci de kilometri de Neuvy. In privința numelor celor cărora li s-a încredințat îndeplinirea acestei o-bligații (al treilea rând) este interesant de remarcat faptul că sunt de origine galică, sub o formă latinizată. *Sacrovir are* chiar un omonim celebru în istoria Galiei: Juiius Sacrovir, nobilul eduen[1)] care, sub domnia lui Tiberiu, s-a revoltat împotriva Romei, a cucerit Autun[2)] apoi a fost învins în luptă.
Numele *Rudiobus* ne intrigă pentru că este singura dată când îl întâlnim în Galia. Să-l adăugăm la lista destul de lungă a zeilor Galiei, unii provenind din vechiul substrat celtic, iar alții, importați din Grecia şi din Roma. Problema cea mai importantă este de a şti dacă celebrul cal de bronz este un simbol, o imagine a acestui zeu, sau reprezintă o ofrandă adusă zeului Rudiobus, care ar avea cu totul altă înfățişare.
în ceea ce mă priveşte, îmbrățişez părerea unor eminenți specialişti şi cred, aşadar, că Rudiobus era un zeu-cal.
Priviți mai bine cele patru verigi groase, plasate la colțurile soclului. Nu puteau folosi la altceva decât la susținerea brancardelor duse pe umeri, care, în cadrul procesiunilor solemne, purtau imaginea zeului, obiect al cultului.
Panteonul Galiei include foarte multe culte ale
1) popor din Galia; mai întâi eduenii au fost aliați cu romanii, apoi l-au susținut pe conducătorul galibr,

Vercingetorix.
2) oraş în Franța, în Sa6ne-et-Loire.
Calul cu inscripția zeului Rudiobus (1,05 m înălțime)
animalelor. Revenim la calul care apare foarte frecvent pe monedele galice. Strămoşii noştri aveau o profundă aversiune față de cei ce consumau carnea de cal; atitudinea lor este interpretată ca un indiciu al cultului calului. E necesar să mai amintim rolul zeiței galice Epona, care nu corespunde nici unei divinități greco-romane? Ea este reprezentată, în general, călare pe o iapă, încălecând-o ca amazoanele; ea e protectoarea călăreților, a călătorilor şi a tuturor celor care au nevoie de cal. Nu e normal ca acest animal să fie cinstit în mod deosebit de un popor războinic, mai presus de orice, care este totodată un popor de țărani?
Era înşeuat calul de la Neuvy-en-Sullias? S-a presupus că da, dar nici un reper nu confirmă supoziția, cu toate că prezintă aspectul unui animal înşeuat. în orice caz, nu este un cal lăsat în libertate: arcuirea grumazului, nările dilatate, gura care se împotriveşte zăbalei, o dovedesc din plin.
Un aer semeț, de paradă (conferit şi de smocul de păr adunat ca un panaş, pe creştet), se degajează din această statuie de bronz ecvestră.

Cerbi şi mistreți sacri

Cerbul are un loc de cinste in tezaurul de la Neuvy-en-Sullias, galii îl venerau şi, din fericire, dispunem de numeroase dovezi, în acest sens. Mai este cazul să citez sculpturile galice în care o divinitate este împodobită cu coarne de cerb? Numele zeului pare cunoscut: *Cemnunos,* el este reprezentat pe vasul de la Gundestrup — operă renumită a artei celtice, păstrată
la Muzeul din Copenhaga, iar pe teritoriul Franței poate fi recunoscut pe grupul de basoreliefuri înfățişând luntraşi, descoperit în secolul XVIII sub altarul de la Notre Dame, în prezent fiind expus în marea sală a ternelor galo-romane, la Muzeul Cluny.
S-a discutat mult despre semnificația religioasă a cerbului la strămoşii noştri gali; ca să fiu mai precaut, voi afirma că era polivalent: zeu al infernului ca şi zeu al fecundității, izvor de bogăție dar şi simbol af renaşterii, poate chiar al credinței în nemurire — pentru că ramurile coarnelor sale se regenerează în fiecare an. Este impresionant cum s-a păstrat cultul său, care era foarte extins, cu multe secole înaintea erei noastre, fiind transmis din generație în generație până la cucerirea Galiei de către romani (stâlpul cu basorelieful luntraşilor) chiar dincolo de această dată, în plin creştinism, după cum ne arată jegenda sfântului Hubert.
în lotul de la Neuvy-en-Sullias s-au descoperit şi trei statuete complete, reprezentând mistreți, animale sacre pentru gali. Nu ne surprinde faptul că acest animal era venerat ca simbol al forței şi vitalității pe de-o parte, şi al furiei sălbatice pe de altă parte — virtuți foarte prețuite de popoarele războinice.
Toate bronzurile de la Neuvy-en-Sullias au fost executate în epoca galo-romană, fără să putem preciza data (o ipoteză sugerează secolul II, pentru cal). Astfel se perpetuează în plin proces de romanizare cultul străvechi din vremurile minunate ale libertății şi independenței. Roma nu a căutat niciodată să le suprime. Ar fi izbutit oare, dacă ar fi încercat să o facă? Cultele Romei erau greu de urmărit din cauza divinităților de tot felul care le patronau, dar Roma nu era interesată să
țină o evidență a lor. Zeii Galiei nu s-au lăsat învinşi, iar trăsăturile galice specifice, reprezentative, manifestate în religie, în politică sau în obiceiuri, au dăinuit şi s-au remarcat neîncetat.

Enigmatice figurine umane

Figurinele umane din tezaur pot fi interpretate mult mai greu. Noi reproducem două dintre ele — cele mai cunoscute. Băgăm de seamă că personajele înfățişate nu poartă nici un veşmânt. Ce reprezintă acest bărbat care aleargă? Dar femeia care întinde brațul stâng şi cu cel drept îşi adună părul bogat? Li s-au atribuit nume de zei şi de zeițe, încercare zadarnică! Nu prezintă nici un element care să justifice originea lor divină. Şi atunci? Să-i privim mai realist: fac parte din lumea saltimbancilor şi a dansatoarelor, după cât se pare. Bărbatul care aleargă, cu un păr bogat, răsucit în jurul capului ca o cunună, cu o barbă ce-i încadrează bine fața, ce ține în mâinile sale? S-a presupus că era un cerc sau o frânghie. Era un

jongleur, un gimnast? Pe pulpa dreaptă poartă o inscripție gravată cu dalta, care se desluşeşte greu — sovro? SOLITO? — şi nu ne lămureşte deloc asupra identității sale. Femeile cu părul lung sunt adeseori calificate drept „dansatoare".,, dar în mod gratuit!
Nu ar fi mai nimerit să considerăm aceste mici statuete de bronz (au o înălțime de la 8 la 24 cm) pur şi simplu ca obiecte de artă, fără să le dăm o semnificație aparte? Un artist (sau mai mulți artişti) s-a lăsat condus de fantezia sa, de data aceasta, a renunțat la întruchipările convenționale ale zeilor sau eroilor ca
Apollo, Hercule, Venus.
Aceste statuete „de gen" au fost multă vreme ignorate, neglijate; aduceți-vă aminte ce critici severe le aduceau Paul Mantellier sau Salomon Reinach „sunt înspăimântător de urâte!"...
Dar în prezent li s-a făcut dreptate: privite numai sub aspectul realizării artistice, ca opere de artă (singurul punct de vedere acceptabil pentru aprecierea lor), au fost prezentate la Paris, în 1955, în cadrul unei expoziții ce a făcut senzație. Aminteau de Bourdelle[1]', de alți sculptori. Câțiva artişti moderni i-au descoperit, descoperindu-şi astfel precursorii, o motivație a artei lor, o justificare. Aşa se întâmplă: lucrările din trecut — mai îndepărtat sau mai apropiat — sunt judecate după criterii în care subiectivitatea, tendințele artistice actuale, moda zilei au un rol bine definit.
Statuetele au fost create cu multă măiestrie, cu stăpânirea perfectă a mijloacelor artistice, cu uimitoare dezinvoltură, în mod voluntar, unele forme au fost accentuate, abandonând orice convenționalism, expresie a unei arte rafinate, s-a subliniat eleganța gesturilor şi a mişcărilor. Unii le numesc naivități sau stângăcii, când ele constituie, de fapt, o îndrăzneață căutare. Am dori să le datăm, dar e imposibil. Aşa cum am mai afirmat, calul poate aparține secolului jl dar bănuim că figurinele umane sunt şi mai vechi, în orice caz, putem socoti că aceste opere au fost create după ocupația romană, într-adevăr, artiştii gali nu se preocupau înainte decât de arta pur decorativă şi stilizată, afară de regiunea din sud-est, unde s-au găsit extraordinarele sculpturi de la Entremont şi Roquepertuse.
1) Antoine Bourdelle (1861 -1929), sculptor francez.
Atunci, îmi veți spune dumneavoastră, pot fi apreciate drept lucrări cu caracter galic, aceste obiecte descoperite la Neuvy-en-Sullias? Da, desigur! Ele îşi dovedesc originea prin motivul care le-a inspirat: cultul divinităților animale; în plus ele se exprimă printr-o artă originală, care *a* evoluat în toată libertatea, deosebindu-se categoric de cele de inspirație romană. Fără doar şi poate sculptorii şi lucrătorii în bronz gali s-au lăsat influențați de arta romană când au reprezentat ființe omeneşti si animale — folosind volumele şi formele în maniera lor. Au reuşit să-şi afirme geniul, temperamentul şi stilul profund original.
Cât de departe sunt statuetele de la Neuvy-en-Sullias de arta romană! Să încetăm, o dată pentru totdeauna, de a o socoti ca o artă care ar fi înflorit brusc, atinsă parcă de o nuieluşă fermecată, răspândindu-se în mod organizat şi uniform în toate colțurile Imperiului Roman. Au existat şi .provincialismele", dar aici este vorba despre o autentică artă națională (dacă ne este îngăduit să folosim acest termen).'
Arta Galiei este una dintre cele mai originale şi mai puternice; bronzurile de la Neuvy-en-Sullias nu sunt oare cea mai bună dovadă?

Un halo tainic

îmi dau seama acum, la încheierea acestui capitol, că am fost nevoit să las multe probleme nerezolvate. Câte întrebări nu generează aceste cuvinte banale: „Comoara de la Neuvy-en-Sullias"!
Admitem, deci, că tezaurul aparținea unui templu.
Statuetă (20 cm) reprezentând un bărbat alergând.
Care anume? Era consacrat lui Rudiobus, zeul enigmatic, sau acesta nu era decât un „oaspete" în sanctuarul în care era slăvită altă divinitate? Unde era înălțat templul *acela? în* apropiere de locul unde a fost descoperit tezaurul? E posibil, dar nimic nu o dovedeşte cu toate tentativele de identificare a lui *Cassiciate* cu cătunul Chassis, care ține de comuna Neuvy. E, de asemenea, posibil ca sanctuarul să fi fost situat destul de departe, în orice caz pe malul celălalt al Loarei, că s-a intenționat depozitarea lui la loc sigur, în spatele barierei — iluzorii — pe care o constituia fluviul.

Şi în ce moment a apărut necesitatea de a îngropa, la repezeală, tezaurul? Ca de obicei, sunt invocate marile năvăliri de la sfârşitul secolului III care au creat panică pe tot cuprinsul Galiei. Se mai poate presupune şi o campanie severă a creştinismului, care pătrunsese de mult în Orleans şi solicita distrugerea templelor şi a cultelor păgâne.
Ne impresionează reminiscenţele galice, exprimate prin cele câteva nume ale inscripţiei adresate lui Rudiobus, prin acele animale sacre, fasonate în bronz. Ne putem întreba, pe bună dreptate, dacă regiunea Orleans nu a fost cumva un fel de conservator, un loc privilegiat de păstrare a vechilor tradiţii. Suntem tentaţi să amintim, în acest caz, un pasaj foarte cunoscut din *De Bello gallico*^. Jn toţi anii, la o dată anumită, druizii[2)] se întrunesc în ţara Camuţilor — considerată drept centrul Galiei — într-un loc ales anume pentru acest scop"

1) *Despre războiul cu Galii*— operă istorică şi literară a lui Caesar (100 - 44 Î.H.), mare general, om de stat şi scriitor roman.
2) preoţi ai vechilor celţi.
Statuetă (14 cm) reprezentând o dansatoare.

Ori, Neuvy-en-Sullias este situat în ţara Camuţilor[1)]. Nu afirm că pe vatra satului era amplasat locul de întrunire a druizilor; după unele ipoteze, marile adunări druidice aveau loc în pădurea Orleans-ului, din care au mai rămas câteva porţiuni minunate, pe malul drept al Loarei, în faţa satului Neuvy-en-Sullias. După toate probabilităţile, regiunea aceasta, situată în vecinătatea pădurii, i-a oglindit strălucirea sacră şi astfel, în plină ocupaţie romană, s-au perpetuat culte provenind din substratul străvechi al religiei galice.
Tezaurul de la Neuvy-en-Sullias rămâne cu un halo de mister, care a rămas nedezlegat de o sută de ani şi poate că aşa va fi în veci.
Dar nu este privilegiul atâtor opere de artă, de a-şi îmbrăca frumuseţea cu vălul imaginar al fanteziei şi al tainei nepătrunse?

1) popor care trăia în Galia, pe vremea lui Cezar.

în deşert, un palat din O mie şi una de nopţi: Okhaydhir

n deşertul Mesopotamiei se înalţă o fortăreaţă, imensă, uluitoare, care captivează şi emoţionează pe toţi cei care apre-ciază arhitectura militară. Structura fortificaţiilor, frumuseţea lor impunătoare încântă vizitatorul, iar vechimea construcţiei (secolul IX) dovedeşte superioritatea Orientului faţă de Occident, în acest domeniu.
Okhaydhir este situat la aproximativ 150 km sud-vest de Bagdad şi la vest de Babilon; şaizeci de kilometri îl despart de Eufrat. Stranie apariţie în mijlocul unui deşert monoton şi neîndurător! Nici o aşezare, nici o oază în această imensitate, străbătută rareori de câţiva păstori cu turmele lor de oi.
Căile de acces la acest castel izolat nu sunt prea uşoare: mai întâi, se ajunge la Karbala, oraş principal, foarte populat, unul dintre lăcaşurile sacre ale musulmanilor siiţi; apoi trebuie parcursă o distanţă de 50 de kilometri pe un drum local din deşert, uneori plin de nisip. Părăsind Karbala, ariditatea locului se face simţită tot mai mult, uscăciunea deşertului fiind copleşitoare. Cadrul acesta golit de orice urmă de viaţă pregăteşte în mod spectaculos ivirea castelului, punându-l şi mai bine în valoare. La orizont se detaşează, ca într-un miraj, forma sa masivă, cu mult timp înainte de a fi aproape de el. încetul cu încetul, liniile sunt tot mai clare, contururile mai precise, turnurile şi contraforturile compun striaţii mari de umbre şi lumini. Acest *Aigues-Mortes*^ al deşertului, situat pe un teren plat, scăldat în lumini roşiatice, constituie o apariţie tulburătoare. Gândul nostru se îndreaptă către primii călători din vremuri străvechi, care s-au apropiat încet de castel, purtaţi de caii lor istoviţi de drum... şi atunci, regretăm că mijloacele rapide de care dispunem actualmente ne transportă brusc, pe nepregătite, în faţa unui monument deosebit cum este castelul din Okhaydhir.

Pionierii arheologiei

Primii europeni care au izbutit să ajungă la Okhaydhir pot fi consideraţi exploratori autentici. In secolul XVIII, un călător englez care-l văzuse a prezentat, la înapoiere, o descriere sumară, dar, până la sosirea unui alt european s-a scurs un secol şi jumătate, în 1908, Louis Massignon, orientalist foarte cunoscut, profesor la

1) Aigues-Mortes, în departamentul Gard (sudul Franţei), vestit pentru fortăreaţa sa, ale cărui ziduri întărite sunt admirate şi în prezent.

College de France, primise, din partea Institutului francez de Arheologie Orientală, o misiune ştiinţifică de cercetare în Mesopotamia.
Auzise despre castelul situat în deşert şi dorea să-l vadă de aproape; aşadar, a făcut toate demersurile şi pregătirile necesare. Nu era o problemă minoră, fiecare detaliu era important. Profesorul vorbea curent limba arabă şi poseda recomandări călduroase ale oficialităților; şi-a alcătuit o escortă şi, după un lung drum călare, au ajuns la Okhaydhir. Acolo, lucrurile au luat o întorsătură neplăcută: Massignon a fost atacat de un grup de indigeni ca măsură de represalii împotriva unei acțiuni poliţieneşti, în care câțiva partizani ai acestei grupări de răzvrătiți fuseseră ucişi. „Escorta mea s-a risipit la prima salvă, spune el, şi am rămas aproape singur; din fericire, mica şi insuficienta mea escortă s-a regrupat curând şi am reuşit să pătrundem în castel; ne-am instalat şi am pregătit planul de releveuri şi fotografii. Am încercat să parlamentăm cu grupul ostil care ne împresura. Mi-am dat seama că nu le puteam ține piept, din cauza inferiorității noastre numerice... Am părăsit, aşadar, castelul, dar când am revenit, escorta mea era mai bine pregătită şi mult mai numeroasă..."
Am citat acest pasaj pentru a sublinia faptul că unele investigații arheologice nu erau lipsite de riscuri. Actualmente, singurul risc pe care-l poate avea cineva care se îndreaptă spre Okhaydhir este cel de a-şi vedea maşina împotmolită în nisip. Acum şaptezeci de ani se produceau atacuri neaşteptate, însoțite de tirul armelor de foc şi alte primejdii nebănuite.
întors la Bagdad, Louis Massignon nu şi-a continuat misiunea, din cauza unei crize acute de malarie şi
a epidemiei de ciumă care se întinsese în tot oraşul.
Frumoase vremuri ale pionierilor cutezători! După un an, în 1909, înfruntând primejdiile, o englezoaică, Gertrud Lowthian Bell, a ajuns la Okhaydhir.
Fiica unui meşter forjor din Yorkshire, cu studii universitare temeinice, cunoştea la perfecție limbile persană, turcă, arabă şi studia cu pasiune arheologia. Lumea islamică o fascina; profitând de faptul că unchiul ei era ministru la Teheran a plecat acolo. Gertrud Lowthian Bell a întreprins multe călătorii în Orient, ca cercetătoare sau ca exploratoare. A reuşit să străbată tot nordul Peninsulei Arabice, o adevărată aventură, dusă până la capăt cu succes, fiind încununată de distincția oferită de Societatea Geografică din Londra: Marea Medalie de aur. Numele ei a rămas legendar în Orient.
Odată cu primul război mondial i s-a oferit o nouă carieră: cea politică, în 1916 a fost chemată în Irak, pe care englezii îl eliberau de sub ocupația trupelor ger-mano-turce. Era perioada „revoltei arabe". Gertrud Lowthian Bell a colaborat foarte strâns cu colonelul Lawrence, de profesie arheolog.
După război, când Irakul a devenit teritoriu sub mandat englez, i s-a atribuit funcția de „secretar în problemele Orientului" la Bagdad. Postul acesta îi conferea depline puteri de decizie asupra politicii în Meso-potamia. Această femeie extraordinară a acordat o atenție deosebită arheologiei, domeniul care o pasiona; astfel, datorită străduniilor ei, la Bagdad a luat ființă Muzeul de Antichități Mesopotamiene.
Cine vizitează Okhaydhir evocă personalitatea neobişnuită a celei despre care un arheolog francez — unul dintre prietenii săi — spunea, încercând să-i
Incinta exterioară a palatului, cu una din cele patru porți.
justifice menirea: „De ce a preferat o viață pribeagă şi solitară, chiar când era foarte tânără? Nu aş putea să vă explic pentru că ea nu a spus nimic, niciodată, nici chiar prietenilor ei apropiați. Inima are rațiunile sale, pe care arheologia le presupune doar în spiritul afirmației făcute de *Corinne^,* că «pentru o femeie pasiunea pentru ştiință şi pentru faimă nu reprezintă adesea decât fațeta sclipitoare, aparentă, a unui suflet cernit, pentru care fericirea nu mai este posibilă»".

O fortăreață medievală bine înzestrată

în Irak vestigiile civilizațiilor antice rețin atenția călătorului şi-i stârnesc admirația, dar castelul de la Okhaydhir îl încântă nespus. Fascinația pe care o exercită este explicabilă: ciudățenia apariției unei construcții de acest gen în mijlocul deşertului, amploarea şi rigurozitatea construcției, structurile şi lucrările de fortificații datând dintr-o epocă îndepărtată, care au fost aplicate mult mai târziu la castelele din Occident.
S-au făcut multe conexiuni în privința aceasta, unele chiar tulburătoare, dar, țin să subliniez', Okhaydhir datează din secolul IX, anterior, deci, cu trei sau patru secole unor construcții

similare europene. Castelul atrage şi prin faptul că a fost construit numai din piatră, cărămida fiind folosită doar în mod secundar. Natura solului irakian a făcut să predomine construcțiile din cărămidă, a căror monotonie oboseşte călătorul care
1) *Corinne ou l'Italie* — roman al Doamnei de Stael.
străbate Irakul.
După o vreme nu mai rămân decât ruine jalnice, asemănătoare cu o enormă grămadă de noroi uscat. Cât despre Okhaydhir... el este din piatră (datorită căreia fațada a căpătat o frumoasă patină aurie), ceea ce explică conservarea foarte bună a castelului pe care-l admirăm şi în ziua de azi.
Planul a fost conceput conform celor mai stricte reguli ale simetriei: castelul este înconjurat de un zid de apărare pătrat, totalizând aproximativ 800 de metri, flancat alternativ de turnuri semicilindrice şi de contraforturi. La fiecare unghi se află un mare tum rotund. O poartă întărită se deschide la mijlocul fiecărei laturi ale pătratului; cea dinspre nord reprezintă intrarea principală, permițând accesul direct la palatul rezidențial care se înfățişează, în interiorul incintei, ca un vast ansamblu arhitectonic.
Să facem mai întâi înconjurul acestui zid de apărare foarte întins (bine conservat pe o mare parte a lungimii sale) care lasă o impresie deosebită de trăinicie, de forță. Constatăm că nu lipseşte nici unul din posturile de apărare: creneluri în mari arcade susținute pe contraforturi, grupate câte două, între turnurile semicirculare; deasupra lor, în zidul de apărare, un şir de deschideri verticale înguste, ca nişte ferestruici, pentru a trage cu arcul.
Dacă urcăm una din scările interioare — sunt patru, situate la colțurile zidului de apărare — ajungem pe o platformă îngustă care înconjoară incinta, trecând mai întâi printr-un coridor care se întinde dedesubt pe toată lungimea zidului, constituind astfel un dispozitiv de apărare important. Când a fost clădit castelul, coridorul
acesta era boltit, avea o lățime de 2,5 m şi era încastrat în grosimea zidului pe toată lungimea lui; această „teacă", în sensul exact al cuvântului, avea numeroase deschideri, ca nişte ferestruici, de unde se putea trage cu arcul atât în exterior cât şi în interior, în cazul în care un asediator ar fi izbutit să pătrundă în curtea interioară. Dispozitivul acesta foarte ingenios — apărătorii erau feriți, la adăpost, putându-se deplasa foarte repede la punctele strategice expuse atacurilor —'a fost rareori folosit în Europa şi mult mai târziu. Un singur castel francez a fost construit în acest fel: cel din Coudray-Salbart, aproape de Niort, reprezentând una din cele mai importante fortărețe medievale, foarte puțin cunoscută, din păcate. Planul, construcția, dotarea cu mijloace ofensive şi defensive a unei cetăți fortificate medievale, ca să înfrunte asaltul oamenilor şi al vremurilor, pot fi studiate la Okhaydhir, ridicat în secolul IX, cu multe secole înaintea castelelor din apusul Europei. Faptul este cu totul remarcabil!

Un palat imens şi somptuos

Accesul în interiorul incintei se face pe poarta principală, din aripa de nord. Intrăm într-o sală vastă, monumentală, subîmpărțită în patru naosuri formate de coloane masive care susțin arcade solide. Imediat, pe dreapta, trecem printr-o curte mărginită de un portic, din care au rămas doar câteva fragmente de coloane: ne aflăm pe locul unde fusese ridicată o moschee.
Palatul rezidențial se înalță în centrul dreptunghiului imens, conturat de incintă. Conceput după un plan dreptunghiular, dimensiunile sale sunt impresionante: 90 m lungime pe 75 m lățime. Un zid gros, flancat din loc în loc de contraforturi circulare masive, îl înconjoară din toate părțile. Un asediator care ar fi izbutit să pătrundă în curte s-ar fi izbit, astfel, de a doua linie de apărare.
Fortăreața, de fapt un palat imens, se întinde în lungime, conform unui plan arhitectonic simplu: totul este rânduit în jurul curții centrale dreptunghiulare, de 33 m pe 27 m. Parterul acesta impunător este apărat de o terasă; nenumăratele curți, săli şi coridoare — adevărat labirint — sunt cufundate într-o binefăcătoare semiobscuritate, absolut necesară în acest loc, unde temperatura atinge cele mai ridicate cote în anotimpul cald.
Ne închipuim spațiile acestea vaste, împodobite cu stucaturi, cu mobilierul lor din lemn, executat cu migală şi multă măiestrie, la care se adăugau covoare minunate şi draperii grele de mătase. Fastul oriental se desfăşura din plin în acest cadru deosebit, în care forfoteau slujitorii, sclavii şi soldații, de strajă pe metereze, în prezent, această ambianță lipseşte,

personajele care umpleau castelul au pierit şi ne regăsim singuri în palatul amuţit pentru totdeauna.
Nu vom afla niciodată numele înalţilor dregători ctitori ai acestui *Versailles* din deşert, în care nu numai luxul era un paradox ci şi viaţa! Cred că pe vremuri natura nu era mai darnică decât este în prezent şi în acest caz hrana trebuia procurată de departe, de pe ţărmurile Eufratului.
Să nu uităm că poveştile cuprinse în *O mie şi una de nopţi se* petrec în mare parte la Bagdad, care nu se
afla prea departe de Okhaydhir; nu puteau izvorî în altă parte, decât pe tărâmul acesta al mirajurilor, în care ivirea castelului din deşert pare ireală, îmbinând ciudăţenia provocatoare cu feeria.

în căutarea datei de întemeiere...

Ce reprezenta un asemenea castel şi când fusese construit? Problema era importantă şi fusese dezbătută de cele două personalităţi cărora li se datora descoperirea Okhaydhirului: Lou'is Massignon şi Gertrud Bell.
Nici o inscripţie nu trăda vreo dată, stabilind epoca în care fusese clădit; cu toate acestea, Massignon îl încadra între secolele IV şi VII ale erei noastre, iar Gertrud Bell distingea, în arhitectura castelului, influenţa artei elenistice. Se atribuia, aşadar, Okhaydhirului,'o considerabilă vechime. Ulterior, au apărut câteva modificări în privinţa datării. Serviciile arheologice irakiene s-au ocupat cu multă grijă de acest monument uimitor, efectuând săpături şi restaurări importante: s-a descoperit că una din camerele palatului fusese iniţial o moschee. In consecinţă trebuia admisă ideea că Okhaydhir fusese ridicat într-o epocă în care era răspândit cultul islamic, deci între anii 820 - 860.
O altă ipoteză, destul de plauzibilă, i-a atribuit lui Ibn-Mussa, nepotul califului El Mansur — întemeietorul Bagdadului — proiectul de a înălţa un castel întărit, pentru că el fusese forţat să renunţe la califat. în felul acesta, Okhaydhir, adevărat palat din *O mie şi una de nopţi,* reprezenta un fel de închisoare fastuoasă rezervată celui constrâns să se retragă.
O singură ipoteză nu ajungea pentru justificarea masivului sistem de apărare a castelului. Deşertul a neliniştit întotdeauna puterea instalată în câmpia mesopotamiană. Okhaydhir reprezenta o fortăreaţă puternică, de unde putea fi supravegheată o zonă pe o rază de cincizeci de kilometri înainte de a se ajunge la Eufrat; eventualii năvălitori puteau fi ţinuţi la distanţă cu ajutorul mijloacelor ofensive şi defensive de care dispunea castelul.
în faţa aripei de nord a intrării monumentale se întinde o clădire vastă, destul de deteriorată; sunt clădirile-anexă ale castelului, care cuprindeau, probabil, cazarma, grajdurile, caravanseraiul (han mare la care poposeau caravanele). Era nevoie de o garnizoană numeroasă, bine dotată, pentru a păstra Okhaydhirul. Problema apei, atât de necesară, fusese rezolvată printr-o reţea de rezervoare şi de canale subterane de drenare (asemănătoare subteranelor captând apa din locurile plantate cu palmieri, în Sahara), din care au rămas câteva vestigii.

întâietatea Orientului, în arhitectura militară

Revenim la data construcţiei: secolul IX. Noi am fi tentaţi, după concepţia noastră de occidentali, să situăm acest monument în secolele XII sau XIII, datorită sistemului său defensiv. Cum putem explica întâietatea Orientului în materie de arhitectură militară? Să ne amintim că în epoca în care a fost clădit Okhaydhirul, acest teritoriu moştenise sistemele defensive pregătite de asirieni
şi ulterior, de părţi şi de sasanizi; să nu uităm de sistemele de apărare puse la punct de romani, preluate apoi de bizantini şi de armeni, formând o succesiune valoroasă.
în acest sens, menţionăm zidul de apărare care înconjura în secolul IX capitala armeană, Ani, în nord-estul Anatoliei, şi care era prevăzut cu toate mijloacele de apărare perfecţionate din vremea aceea.
Istoria evoluţiei arhitecturii militare în Orient este deosebit de captivantă. Fireşte, este complexă şi de o amploare nemăsurată; ar trebui precizate contribuţiile — mai exact, influenţele — civilizaţiilor desfăşurate în spaţiul cuprins între Mediterana şi Iran. Gândindu-ne numai la Okhaydhir suntem dezorientaţi; reamintesc faptul că Gertrud Bell vedea influenţe

elenistice, iar Louisjvlassignon înclina spre influențele sasanide[1)].
în orice caz, castelul din Irak, după toate probabilitățile, nu a fost ridicat de arhitecți arabi. Ne gândim mai curând că a fost executat de arhitecți bizantini, aflați în slujba califilor. Săpăturile arheologice recente au dat la iveală câteva fragmente — baze ale unor coloane — proprii stilului bizantin, în stadiul actual al cercetărilor, nu ne putem pronunța cu hotărâre asupra .paternității". E ciudat că există atâtea îndoieli cu privire la apartenența castelului: cel care l-a ctitorit va rămâne veşnic părinteie necunoscut. Cine a fost oare acest constructor genial — şi de unde venea? — care a înălțat în deşert acest palat grandios, dotat cu mijloace de apărare desăvârşite, unice pe vremea aceea? întrebare stăruitoare, la care am dori să aflăm răspunsul!
1) dinastia Sasanizilor a domnit în Persia din secolul III până în secolul VII.

8

La marginile Saharei se descoperă o gigantică organizație defensivă romană

a începutul secolului V, Imperiul Roman putea fi asemănat cu o ființă senilă, cu părul albit, ale cărei membre se desprind progresiv, măcinate de o lepră necruțătoare: năvălitorii se iviseră la toate granițele. Capul era despicat în două: un împărat domnea în Occident, altul, în Orient. Capitala imperiului — Roma — nu mai era la Roma: fusese transferată la Ravena. După patru secole de glorie, impunătorul edificiu reprezentat de Imperiul Roman se clatină şi se fărâmițează din toate părțile; rămân câteva teritorii credincioase şi puternice: cele din Africa Romană, în ciuda unor tulburări grave care o zdruncinaseră. O căpetenie indigenă, Gildon, care deținea şi funcția de comandant
al trupelor romane, se răsculase; ordinea fusese restabilită prin reprimarea brutală a revoltei, care nu s-a mai repetat.
Puterea romană, care supraviețuia dincolo de Mediterana, se bizuia pe sprijinul aristocrației funciare şi al bisericii catolice, care beneficia din plin de normele şi rânduielile romane; ele susțineau Roma mai mult în propriul lor interes decât din ataşament sincer față de cauza ei. Biserica, îndeosebi, alcătuia o organizație numeroasă şi influentă, dispunând de 600 de episcopate (Galia nu avea mai mult de o sută, la vremea aceea), conduse de oameni de seamă, cel mai ilustru fiind Sfântul Augustin[1']. Ea deținea o autentică putere politică şi multe bunuri pământeşti. Pe plan religios, biserica trebuia să combată schisma donatiştilor şi avea nevoie de tot sprijinul Romei pentru a-şi menține privilegiile şi a distruge donatismul (episcopului Cartaginei, Donat, i se datorează doctrina conform căreia oficierea celor şapte taine bisericeşti — sacramentele — nu avea nici o valoare, dacă era făcută de episcopi nedemni de funcția ecleziastică. De fapt, pe plan politic ei opuneau simplitatea țărănească fastului bisericesc adoptat de preoții care vorbeau latineşte şi se bizuiau pe structurile organizatorice ale Imperiului Roman).
Roma avea absolută nevoie de concursul Africii, mai întâi de toate, pentru a se aproviziona. Imperiul se micşorase, prin pierderea multor teritorii rodnice, importante baze de alimentare. Fiind scindat în două, i-a
1) unul dintre cei mai cunoscuți preoți ai bisericii latine (354 -430); teolog, filozof, moralist, scriitor, a exercitat o mare influență asupra teologiei occidentale.
revenit Orientului procurarea resurselor provenite din Egipt. Africa trimitea Romei produsele sale: grâne, ulei, vin, cai şi, bineînțeles, suma reprezentând impozitele destul de mari. în răscoala lui Gildon a contat, poate, în primul rând al nemulțumirilor, interdicția de a expedia grâul, ordonată de căpetenia rebelilor. Cotropitorii atacau Imperiul, dar oricum oamenilor le trebuia harnăpentruatrăil
1)

Un text din Codul lui Theodosie

în 29 aprilie 409, doi împărați asociați, Honorius şi Theodosie II (poreclit Caligraful pentru că prețuia foarte mult scrisul frumos), au trimis, din Ravena, un mesaj vicarului lor, Gaudentius, prefect-şef[2)] din Africa. Citățm textul respectiv, inclus în *Codul Theodosian,* pentru că reprezintă un leitmotiv al acestui capitol.

Am aflat că pământurile acordate unor gentiles *de omenia prevăzătoare a înțelepților noştri înaintaşi, cu scopul de a asigura întreținerea şi apărarea \\mes-ului şi a* fossatum-iy/u/^ *sunt uneori ocupate de persoane particulare oarecare. Dacă setea de câştig a acestora este domolită prin ocuparea pământurilor susmențiomate li se aduce la cunoştință că le revine obligația de a întreține* fossatum-u/ *şi de a apăra* lirnes-u/, *cu toată*

1) Theodosie II, împărat al Orientului (408 - 450), politician mediocru, dominat de anturajul său. Sub domnia lui a fost desăvârşită realizarea *Codului Theodosian.*

2) în Roma Antică prefectura desemna oraşul sau municipiul lipsit de dreptul de a-şi alege magistrați.

conştiinciozitatea, aşa cum procedau, fn vremuri străvechi, cei însărcinați cu această misiune, în cazul în care această condiție nu ar fi satisfăcută, li se atrage atenția că trebuie să procedeze conform celei mai elementare echități, transferând aceste concesii unor gen-tiles, *dacă este posibil, sau în orice caz unor veterani, astfel încât, respectând neîncetat toate măsurile de prevedere, să nu existe nici cea mai mică primejdie, din nici una din părțilefassaium-ului şi ale \\rr\es-ului.*

întocmit la Ravena, pe III al calendelor de mai, în timpul consulatului lui Honorius şi Theodosie II.

Ce înseamnă acest text? Anume că împărații din Ravena aveau o preocupare majoră: menținerea cu orice preț a //mes-ului, adică a organizației defensive care apăra Africa de Nord, la marginile Saharei. Populațiile răzvrătite din sud se pregăteau să pustiască teritoriile romane, unde urmăreau să se infiltreze? Poate! Să reținem că //mes-ul din Africa reprezenta unica frontieră a Imperiului care nu fusese călcată încă de hoardele barbare. Pentru împărații copleşiți de griji, întreținerea *fossatum-uM* şi paza //mes-ului constituiau o datorie fundamentală. Remarcăm distincția pe care o face textul imperial între *limes* şi *fossatum* (vom reveni asupra acestui punct).

Adresându-se reprezentantului lor, Gaudentius, împărații au folosit termeni care ne surprind. Ei dau ordine, dar cu măsură, ca şi când nu ar avea deplina certitudine că vor fi executate, în două rânduri ei se referă la prevederea „înaintaşilor înțelepți", din vremuri de mult apuse. Această evocare îşi are melancolia ei...

Frumoasele zile de glorie şi de putere romană au trecut de mult, erau aproape uitate în 409, când Imperiul îşi trăia ultimele zile. Roma fusese părăsită de cinci ani — capitala fiind mutată la Ravena.

In 410 hoardele vizigoților, conduse de Alaric, pătrundeau şi devastau Roma. Mesajul adresat lui Gaudentius era din luna aprilie, în toamna aceluiaşi an, vandalii care năvăliseră în Galia treceau Pirineii. Era prima etapă a migrației care urma să-i îndrepte spre A-frica de Nord. Toți se aşteptau ca primejdia să vină din sud: aici //mes-ul şi *fossatum-u*\ au fost ocolite; atacul a pornit din vest, atrăgând năruirea Africii Romane.

De la aviația militară la arheologie

L/mes-ul? Era cunoscută, această organizație defensivă care încercuia Imperiul Roman. Dar //mes-ul din Africa era neconturat, iar *fossatum-u*\, un mister. Nu i se punea la îndoială existența, confirmată de *Codul Theo-dosian,* dar nu i se putea determina locul. Rămânea necunoscut, un cuvânt al cărui sens lipsea... De aceea, multe persoane au crezut că *limes* şi *fossatum* reprezentau acelaşi lucru.

La începutul secolului XX, s-au făcut unele constatări care puteau constitui un punct de plecare pentru descoperirea tainei acesteia. La aproximativ treizeci de kilometri de Biskra, spre sud, se aflau urme ale trecutului — cunoscute de multă vreme — trasate foarte distinct în sol; localnicii le considerau ca pe rămăşițele unei imense *seguia* — canal de irigație. Se credea că fusese săpat, odinioară, pentru a abate apele *ueduluV* Djedi, un râu saharian secat, în general, dar cu abundente revărsări mâloase ale apelor, pierzându-se apoi în zona vastă de revărsare, pe care o formează *şotufi* Melrhir: o regină din vremurile străvechi, Bent-el-Krass, ar fi poruncit executarea acestei lucrări extraordinare. Ofițerii Ministerului de Interne indigen au făcut releveul asa-zisei *seguia,* iar marele arheolog Stephane Gsell a intuit că era vorba despre „şanțul frontierelor romane" — totodată *limes* şi *fossatum.*

Cu toate acestea, misterul care înconjura *fossa-tum-u*\ continua să fie de nepătruns. Scrisoarea imperativă a împăraților se adresa vicarului Africii, ca şi cum toată Africa ar fi fost în joc, atunci când, de fapt, rămăsese un tronson local de „sanț-frontieră" (atribuit unei epoci mai recente), în anul 1947 un colonel de aviație, Jean Baradez, a făcut o descoperire senzațională — iată, aviația venea în ajutorul arheologiei! Pământul îşi dezvăluia tainele.

Deci, în 1945 colonelul-pilot Jean Baradez avea 47 ani, vârsta-limită a personalului navigant;

obligat să se pensioneze, s-a gândit să activeze în alt domeniu, începând o nouă carieră, adaptată arheologiei: specialist şi novator al observației aeriene „de avangardă", l se oferea un câmp de investigație foarte vast; astfel, după câteva luni de cercetări neobosite, el a fost

1) *uedul* reprezintă o vale largă, caracteristică unor deserturi (din Africa de Nord şi Arabia), cu fundul acoperit cu nisip şi pietriş, prin care se scurg apele ploilor torențiale sau unele ape curgătoare, cu debit temporar.

2) *şot* înseamnă un lac sărat, din Africa de Nord, care seacă în perioadele de secetă, lăsând depozite de săruri.

în măsură să anunțe oficial descoperirea faimosului *fossatum* din Africa, element esențial al unui *limes,* cu totul diferit de ceea ce se presupunea.

Se înțelege că Jean Baradez nu avea pretenția de a fi inițiatorul observației aeriene, aplicate la arheologie, între cele două războaie mondiale, s-au semnalat cercetările remarcabile ale preotului Poidebard, în deşertul Siriei. Dacă arheologia dispunea de mijloace de investigație care evoluau încet, aviația, în general, şi.cercetarea aeriană, îndeosebi, au făcut progrese uriaşe, în Algeria, teritoriu în care Istoria îşi spune cuvântul la tot pasul, fiind încărcat de vestigii, lucrările efectuate de specialiştii francezi au fost însemnate dar, pentru prospecțiuni s-a folosit avionul rareori şi sporadic.

Jean Baradez a plecat de la fotografiile existente, care circulaseră mult şi care fuseseră depuse la arhivă, fără a fi dezvăluit nici unul din secretele arheologice pe care le purtau.

O importantă descoperire arheologică, făcută pe fotografiile destinate construirii unui baraj

Departamentul Hidraulică şi Colonizare, pe lângă Guvernul General al Algeriei, dăduse dispoziția, cu câțiva ani mai înainte, să se execute 120 de clişee, luate de la o altitudine de 4.000 m, în vederea studierii unui proiect de baraj în locul numit „Fântâna Gazelelor", situat în apropiere de defileul El Kantara.

Cheile cu pereții abrupți impresionanți, colorați în roşu, fundul văii lor fiind îmbrăcat de palmieri, constituie o poartă măreață a deşertului (în direcția apropiatei plantații de palmieri de la Biskra).

Jean Baradez a analizat clişeele zile în şir şi a trecut, pe harta pe care o contura progresiv, toate vestigiile arheologice: căi romane, turnuri şi cetăți întărite, *castella* şi nenumărate urme anonime ale trecerii omului prin zonele de stepă sau semideşertice.

Era un pas înainte, un succes nesperat, l-a apărut însă o urmă îngustă şi continuă, lăsată de-a lungul formelor de relief; intrigat, a urmărit-o pe diferite fotografii. Să fie oare acel necunoscut *fossaturrf?* Baradez a şovăit, la început, pentru că era situat la aproximativ o sută de kilometri la nord de singurul segment reperat până atunci: *seguia* Bent-el-Krass, aflat într-o direcție perpendiculară pe cel abia descoperit. Mai mult, nimeni nu semnalase vreodată această dâră. Convingerea lui s-a format treptat; era, într-adevăr, mult căutatul *fossa-tum,* cu o uimitoare mulțime de locuri fortificate, principale sau secundare. Un nou tronson, de vreo 15 km lungime fusese depistat, dar se impunea cunoaşterea „mecanismelor" sale vitale.

Atragem din nou atenția asupra unui punct esențial: fotografiile revelatoare nu au fost făcute cu acest scop, ele existau deja, dar trebuia să fie interpretate, „citite." Să ne închipuim un manuscris clasat într-un dosar de arhivă: el cuprinde pagini de istorie, dar rămâne îngropat, dacă un specialist nu-l scoate la lumină, în aceeaşi situație se află fotografia aeriană: ea oferă o imagine actuală a Pământului, pe care i se poate descifra trecutul. Evident, tainele se desluşesc greu, Istoria adânc îngropată se dezvăluie prin detalii infime: coloritul solului, diferențele dintre vegetații, formele de

relief mărunte, aparent neînsemnate, „rănile" pământului, care apar numai dacă sunt studiate din anumite unghiuri. Există, astfel, „cicatrici" marcate pe sol, urmele firave ale unor realizări umane, percepute de specialişti ca mărturii străvechi ale Istoriei... Baradez aplica o metodă de analiză personală: .petele de umiditate remanentă" indicau construcțiile ascunse de forme de relief neînsemnate şi ofereau posibilitatea de a „vedea" şi de a detecta acele construcții — sau rămăşițele lor — complet ascunse în solul neted.

Jean Baradez cunoştea foarte bine metodele de foto-interpretare militară — era considerat un inovator în acest domeniu — pe care le practicase şi le perfecționase timp de douăzeci şi cinci de ani, în armată: depistarea instalațiilor, a fortificațiilor şi a mijloacelor ofensive

camuflate ale adversarului şi, în primul rând, studierea lucrărilor identificate care dezvăluiau organizarea materială, dublată de o analiză temeinică, cercetându-le originea, natura, desprinzând ideile călăuzitoare şi intenţiile adversarului, astfel încât să realizeze o sinteză cuprinzătoare.
Baradez a cercetat *fossatum-u*\ roman cu aceeaşi atenţie cu care examinase *linia Siegfriecf*[1] sau poziţiile campaniei din 1940, când comanda aviaţia de informaţie a *liniei MaginoP:*[2] el şi-a propus să-i demonteze

1) *linia Siegfried,* fortificată de Germania între anii 1937 -1940, la frontiera occidentală; a fost cucerită de Aliaţi, în iama anului 1944 -1945.
2) linie de frontieră întărită, la est, din 1927 până în 1936, numită astfel după Andrâ Maginot (1877 - 1932), om politic francez, ministru de război în anii 1922 - 1924 şi 1929 -1932.

toate mecanismele ca să poată reconstitui ansamblul; „intra în pielea" realizatorilor, adoptând felul lor de a gândi, ca să poată înţelege fiecare anomalie aparentă. Baradez a pus în slujba arheologiei valoroasa lui experienţă.

Uriaşe realizări umane într-un cadru inuman

Dacă acest *fossatum* a fost descoperit pe fotografiile aeriene, cum se explică faptul că nu fusese reperat pe sol? Aceasta era întrebarea! Dar aici intervine adevărata magie a detecţiei aeriene, făcută de un specialist. Dacă străbateţi întinderile, pe traiectul şanţului, nu veţi vedea nimic; este împărăţia bolovă-nişului inform, ariditatea stepei şi a deşertului. Lucrarea realizată în vremuri străvechi a fost adusă la nivel.
Guvernul Algeriei i-a încredinţat lui Jean Baradez o misiune oficială, în urma rezultatelor pe care le obţinuse. Etapele descoperirilor sale s-au succedat foarte repede: în 1947, *fossatum-u*\ s-a mărit cu încă 40 km, iar în 1948, i s-au adăugat alţi 100 km. în scurt timp, lucrarea colosală a romanilor a fost determinată pe o lungime depăşind 700 km.
în 1949, Jean Baradez dispunea de toate datele necesare publicării unei lucrări de mare anvergură, intitulată *Fossatum-ul din Africa — Cercetări aeriene cu privire la organizarea graniţelor sahariene în epoca romană.*

în ce consta *fossatum?*

Desigur, un şanţ, dar nu numai atât! *Fossatum* constituia un obstacol pasiv, complet şi destul de complex. Să nu vă închipuiţi că-i puteţi urmări în prezent sinuozităţile, care se desfăşoară pe întinderi vaste şi aride. Aceste pământuri sunt supuse unor schimbări de climă excesive, arşiţei soarelui, vântului năprasnic, tornadelor rare, dar violente; în aceste condiţii, lucrările realizate de oameni se deteriorează şi dispar repede. Deseori, Jean Baradez a regăsit cu greutate şanţul pe sol, după ce îl reperase din avion. O dată, un algerian care-l însoţea în toate peregrinările sale, i-a spus, folosind spontan o figură de stil: „Treaba asta, care ne străbate ţara şi pe care noi nu o cunoşteam înaintea venirii tale, ce este de fapt? Parcă ar fi dâra lăsată de un vapor pe mare."
Profilul lui a putut fi stabilit pe baza săpăturilor; se înfăţişa ca o tranşee de dimensiuni variabile: aproximativ 3 m adâncime, 1 -3 m lăţime la bază şi de la 3 la 5 m la suprafaţă. Amatorii de calcule ar avea ocazia să măsoare cubajul debleurilor produse de executarea săpăturii pe mai multe sute de kilometri lungime. Romanii au fost minunaţi „scormonitori de pământ": cât efort au depus acei oameni săpând şi lopătând anevoie în bolovănişul acela!...
Debleurile se foloseau astfel încât să formeze un obstacol complementar, extrem de eficace, întărind şanţul, în spate, la câţiva metri de *fossatum* se ridica un zid gros, din pietre puse unele peste altele, fără mortar, formând adesea blocuri de piatră enorme, unde erau încorporate turnurile.
în zona muntoasă, traseul şanţului nu mai era linear — mai mult sau mai puţin — ca în zona sahariană plată; se folosea cu multă chibzuială terenul, în vederea prevenirii atacurilor: linia şanţului urma versanţii opuşi ai muntelui, astfel încât să fie o stavilă în calea cotropitorilor. Roma, conform dreptului cuceritorului, îşi delimita teritoriul după cum îi dictau interesele; inginerii romani care au jalonat itinerariul *fossatum-u\u*\ nu erau obligaţi să ţină seama de nici un raport politic; în faţa lor se'afla lumea barbarilor: ţări foarte întinse, unde nu se statorniciseră populaţii, ci triburi nomade, răzleţe şi rătăcitoare.
Veţi obiecta că, la urma urmelor, şanţul nu era un obstacol de netrecut. Bineînţeles, dar acest *fossatum* nu însemna numai o tranşee lată şi un zid, un şanţ şi un meterez: obstacolul pasiv era

„activat" de apărători. Jean Baradez a dovedit că aveau nevoie doar de o oră, ca să ajungă la postul de luptă plecând din satele unde locuiau (sate a căror existență fusese necunoscută până la efectuarea cercetărilor acestea).
Din loc în loc — la toate schimbările de pantă şi de direcție — turnurile masive, de unde ochiul putea cuprinde o zonă întinsă, la care se adăugau alte turnuri, mai importante, înlesneau comunicarea rapidă cu lucrările de construcție laterale sau de sprijin, în spate, o cale de comunicație paralelă cu linia de atac întărea lucrarea, permițând îndeosebi intervențiile rapide ale unităților auxiliare: aripi ale cavaleriei sau cohorte ale infanteriştilor călare.
Acesta era sistemul, simplu dar eficient, practicat de *fossatum-u*\ african. Nu se deosebea câtuşi de puțin de celelalte „șanțuri" defensive ale Imperiului, mă refer
aici la cel care bara calea de acces în nordul Angliei.
Un dispozitiv de talia aceasta necesita în permanență păstrarea lui în bune condiții şi reparațiile cuvenite pentru a-l face să dureze. Şanțul se umplea prin depunerea pietrelor prăbuşite, zidul şi turnurile nefiind prea solide, înțelegem prea bine de ce, în 409, din Ra-vena a fost lansat apelul către cei aflați la marginile deşertului: „Să întrețineți fossafum-ul!"
Obstacolul respectiv nu reprezenta, de fapt, decât o linie de oprire a năvălitorilor, fiind ultimul element component al unui sistem foarte complex, înaintea lui, pe tot cuprinsul zonelor unde patrulau unitățile mobile, unde trăiau populațiile nomade, supravegheate mai mult sau mai puțin de romani, se ridicau fortărețe, turnuri de veghe şi de alarmă, uneori lucrări de construcție mai importante.
Fossatum-u\ propriu-zis acoperea suprafețe vaste, cultivate datorită unor lucrări de hidroameliorare excepționale, iar țăranii stabiliți pe acest pământ cucerit asupra stepei puneau mâna pe arme în cazul în care se dădea alarma şi alergau să-şi ocupe locul în *fossatum.*

Fortificații şi drumuri

Numeroase forturi şi lucrări de sprijin jalonau //mes-ul, în care *fossatum* reprezenta axul de susținere. Unele erau de dimensiuni foarte mari, de exemplu, acel *castellum* enorm, descoperit de Jean Baradez, situat la nord-vest de Biskra, la jumătatea drumului între oaza Biskra şi soțul El Hodna, pe care l-a numit Marele Fort al Zebaretului. Măsura 154 m pe 142, planul construcției fiind dreptunghiular; înconjurat de un şanț lat, nu avea decât o poartă apărată de două turnuri pătrate. La colțuri şi de-a lungul zidurilor, turnurile şi bastioanele asigurau paza şi o apărare puternică, în mijlocul curții acelui fort se ridica un *praetorium,* ca un pătrat, având laturile de aproximativ patruzeci de metri, dispunând de numeroase săli pentru instalarea trupelor şi a magaziilor. După cât se pare, existau şi băi publice (terme) în imediata apropiere.
Multă vreme //Vnes-ul african a fost considerat ca un mijloc de apărare destul de slab, destinat în special contracarării raidurilor nomade. Descoperirile lui Jean Baradez la capătul pământurilor cultivate, străvechi — în prezent, în Sahara — dovedesc că el alcătuia o adevărată „linie Maginot".
Limes-u\, autentic bulevard militar, era deservit de o rețea rutieră foarte densă. Rocadă a fossaftym-ului, cale de acces, cale paralelă cu granița, căi oblice în formă de „bretele" (formau o linie interioară care reunea două linii defensive): totul era prevăzut pentru intervenția rapidă a apărătorilor din apropiere ca şi a trupelor aparținând garnizoanelor din interior; totul slujea unei deplasări urgente de la un punct al //mes-ului la altul.
Şi pe acest plan, informațiile noastre au fost completate datorită cercetărilor făcute de Jean Baradez asupra fotografiilor aeriene. Pe baza documentelor, el a refăcut traseul celei mai mari părți a căilor romane, iar verificarea pe sol, prin săpăturile locale, efectuate ulterior, a dovedit precizia observațiilor sale.
Astfel, identificarea, la vest de El Kantara, a unei căi complet invizibile la nivelul solului — şi de altfel greu reperabilă şi pe clişeele aeriene — a fost premisa unei
descoperiri importante: 22 de miliare[1]' grupate pe trei mile romane.
Ştim că drumurile romane erau marcate din milă în milă, cu borne militare montate odată cu construcția drumului sau a unei reparații însemnate. Ele alcătuiesc neprețuite surse de informație, pentru că menționează nu numai distanțele, ci şi numele şi titlurile conducătorului din acel timp; ele dau la iveală perioadele de activitate ale acestuia, precum şi locurile asupra cărora s-a îndreptat atenția sa.
Miliarele pe care le-a găsit Jean Baradez — unele există şi în prezent — în număr atât de mare se aflau aproape la suprafață, la câteva sute de metri numai de o pistă, rămânând multă vreme complet necunoscute. La a zecea milă erau 12 miliare, la a unsprezecea erau cinci şi alte cinci, la

a douăsprezecea. Ele se eşalonau de la începutul secolului III la sfârşitul secolului IV şi prezentau o listă impresionantă de împărați, unii iluştri, alții lipsiți defăima: Elagabal, Alexandru Sever, Gordian, Diocleţian, Constanțiu I, Licinius, Galeriu, Constantin cel Mare, Constanțiu II, Constantin II, Grațian, şi alții. Citarea acestor nume ivite din nisipul deşertului amintea foarte elocvent de eforturile constante făcute de puterea romană, de stăruința ei, pentru a menține starea bună a drumurilor.
Louis Leschi, director al antichităților din Algeria, era obligat să vină la fața locului, să constate descoperirea. Atunci s-a risipit uşorul scepticism pe care-l arătase la început față de metodele revoluționare — în oarecare măsură — ale lui Jean Baradez...
Pe deplin convins, Leschi i-a prefațat lucrarea:
1) bornă militară care marca milele (o milă romană -1482 m).
„Cartea aceasta, spune el, marchează o etapă, poate cea mai hotărâtoare, în cercetarea trecutului Africii de Nord."

„Limes"-ul: o zonă de graniță

Fossatum-u\ fusese descoperit în toată amploarea lui; *limes-u*\, pe măsură ce înaintau cercetările, apărea cu totul diferit de ceea ce se crezuse până atunci. Nu era nicidecum o frontieră lineară, după cum nici *fossa-tum-u*\ nu era doar un şanț-frentieră. De la o zi la alta se descoperea eşalonarea în adâncime a dispozitivului roman, iar Jean Baradez putea defini un *limes* sub alte noi aspecte. Vom spune deci că *limes* se traduce destul de exact prin „zonă de frontieră", în Africa Romană, o asemenea zonă cuprindea, în adâncime, suprafețe vaste. Dacă le veți străbate acum, le veți găsi pustiite, sterpe, pentru că acolo domnesc cu brutalitate intemperiile; Andre Gide numea această zonă „tărâmul de o neîngăduită splendoare" pe vremea călătoriei sale în regiunea Biskra, străbătută de anticul *limes* roman. Pare de necrezut faptul că în antichitate populații atât de numeroase au viețuit pe meleagurile acestea — aride în ziua de azi — pe care trebuia să le apere. Meritul lui Jean Baradez a constat în demonstrarea felului în care romanii au folosit, cu maximă eficiență, zona respectivă. Fostul student al Institutului Național Agronomic a fost entuziasmat de arheologia agrară. El a analizat, aşadar, enorma organizație condusă de inginerii romani, specialiştii Legiunii a lll-a. Studiul lui despre hidroameliorare este tot atât de interesant ca şi cel referitor la dispozitivul militar sau administrativ, fiind premiat, în 1951, de Academia de Agricultură, care i-a acordat medalia de aur.
Contrastul dintre sărăcia actuală a solului şi prosperitatea de odinioară poate fi atribuit unei schimbări de climă? Nu, în ciuda unor afirmații destul de simpliste. Regimul ploilor în antichitate era identic cu cel actual. Un istoric, contemporan cu împăratul Adrian, afirma categoric: „după cinci ani, prima ploaie a căzut în momentul în care împăratul călătorea pentru a doua oară în Africa, în anul 128." Această binefacere i-a adus o mare popularitate, africanii considerând că avea „baraka[1)]" (un noroc providențial).
Prosperitatea antică se datora în întregime lucrărilor importante, realizate cu scopul de a proteja solul împotriva eroziunii şi de a reține — în buretele uriaş reprezentat de pământurile compartimentate cu o rețea uimitoare de ziduri despărțitoare — apele sezoniere, atât de capricioase şi de năvalnice, astfel încât, în cele din urmă, apele domolite să fie îndreptate spre locurile unde erau necesare, aflate la o depărtare de câțiva kilometri.
Această lucrare de hidroameliorare uriaşă nu putea fi executată numai prin simpla inițiativă individuală. Era necesar un plan de ansamblu, studiat minuțios şi pus în aplicare cu ajutorul unei discipline de fier. Culturile erau alese cu chibzuială: cea a palmierului era limitată, deoarece, oricât de mare ar fi fost productivitatea lui, era un mare consumator de apă; măslinii şi cerealele se echilibrau. Morile şi pietrele de moară care există în regiunile aride astăzi aduc dovada uimitoare a
1) cuvânt arab care înseamnă „binecuvântare, protecție divină".
acestei agriculturi antice pe solul a cărui fertilitate fusese smulsă deşertului cu multă trudă. Pe aceste pământuri erau instalați *limitanei,* care slujeau Imperiul ca țărani-soldați. Unii erau foşti soldați încadrați în unități regulate sau în trupe auxiliare, alții erau indigeni raliați, legați definitiv de autoritatea romană care le acordase pământuri aride, transformate în soluri fertile, prin lucrările de hidraulică la care contribuiseră. Apărând //mes-ul, toți aceşti țărani îşi apărau propriile bunuri, câmpurile şi culturile lor. Singura primejdie era, după cum afirma Jean Baradez, că se vor ataşa de pământul lor atât de mult, încât „din soldați-țărani vor deveni țărani-soldați". Pentru apărarea zonei-frontieră nu era suficientă doar prezența lor; era nevoie de trupe dinamice, disponibile oricând, pregătite să intervină rapid.

Fără menținerea unei discipline riguroase în domeniul hidroameliorării şi al agriculturii //mes-ul nu putea exista şi nu putea fi apărat. Era absolut necesar să fie întreținut cu cea mai mare grijă şi administrat cu o severitate exemplară, în dipa în care puterea romană a dat dovadă de slăbiciune, acea organizare admirabilă s-a prăbuşit, regiunile prospere au revenit la stadiul inițial de deşert. Ce privelişte apăsătoare oferă zona //mes-uiui în prezent, în ciuda eforturilor depuse de autoritățile franceze ca să-i redea viața!
Jean Baradez nota.....Contrastul înspăimântător
dintre urmele trecutului şi aspectul actual al rămăşițelor lui!... Regiunea este foarte accidentată actualmente datorită viroagelor adânci care se accentuează şi se ramifică acolo unde lucrările de protecție romane nu au rezistat. Ravagiile sunt copleşitoare... jalea e mai mare decât în pustiul Saharei... Pe aceste întinderi arse de soare, pe care aversele de ploaie, foarte rare, le dislocă şi le frământă, unde vântul spulberă elementele dezagregate, acolo nu mai există locuitori..."

Gemellae: un oraş saharian asemenea legendarului Ys[1)]

Câte revelații rezultau din studiul fotografiilor aeriene asupra zonei //mes-ului! Ieşeau la iveală *fossatum-u* şi toate organizațiile defensive ale //mes-ului, drumurile, sistemul de hidroameliorare, aşezările omeneşti. Jean Baradez a descoperit — făcând şi săpături — un adevărat oraş: Gemellae. Situat la aproximativ treizeci de kilometri de Biskra, spre sud-vest, nu fusese reperat pe lotul de fotografii luate pentru proiectul barajului de la Fântâna Gazelelor, ci numai în cursul zborurilor de recunoaştere ale lui Baradez, efectuate cu scopul de a cunoaşte, în cele mai mici detalii, articulațiile acestui sistem defensiv, a cărui amploare părea inexplicabilă într-o zonă deşertică.
Gemellae era menționat în inscripții; ştim că beneficiase de statutul de colonie de drept latin şi, de asemenea, că fusese sediul unui comandament al //mes-ului. Dar arheologii au fost dezorientați de o toponimie înşelătoare (oaza Mlili deriva din Gemellae!) şi nu au putut preciza amplasarea lui.
1) Ys — cetate legendară din Bretania, înghițită de valuri în secolul IV sau V.
Un oraş Ys al deşertului, condamnat să rămână în veci îngropat şi ignorat, care apărea prin ridicaturi de pământ imperceptibile la sol, dar pe deplin vizibile din zbor. Baradez a desluşit planul oraşului: erau metereze, porți, monumente, un amfiteatru, temple, locuințe, căi de comunicație. Giulgiul de nisip era înlăturat, dezvăluind tainele tulburătoare ale unui oraş mort. în mijlocul oraşului, o mare tabără militară, în formă de dreptunghi, înconjurată de o aşezare impunătoare prin dimensiunile sale, care depăşea zidul de apărare al incintei şi *vallum[i)]-u\, a căror* lungime totaliza 2.000 m.
Jean Baradez a început să exploreze oraşul mort pe care călcase fără să-si dea seama; au fost primele săpături pe care le întreprinsese vreodată. Până atunci, trecutul i se destăinuise din înaltul cerului, dar acum trebuia să lupte cu pământul, silindu-l să restituie vestigiile unei lumi dispărute.
Marea tabără militară în jurul căreia se ridicase Gemellae a constituit scopul prioritar al cercetărilor sale. Tabăra era încercuită de o incintă, formată dintr-un şanț dublu, foarte lat, şi dintr-un zid gros de 3 metri, prevăzut cu turnuri. La centru se înalța un *praetorium,* sediu al comandamentului zonei întărite, aparținând //mes-ului oraşului Gemellae.
Vestigiile sale erau îngropate sub câțiva metri de nisip. Ce descoperire avea să facă? Ce avea să găsească? Jean Baradez era neliniştit. Lucrătorii au degajat însă destul de repede fragmente de construcții prăbuşite, precum şi inscripții.
1) (în latină): întăritură formată dintr-un şanț *(fossa),* din pământul azvârlit deasupra *(agget)* şi din țăruşi înfipți, alcătuind o palisadă.

O inscripție ştearsă cu ciocanul ilustrează o pagină de istorie

O imensă inscripție, având 3 m lungime, figura la loc de cinste pe porticul *praetorium-u\u\. Legio III Augusta* o dedicase împăratului Adrian. Numele acestei legiuni fusese şterse cu ciocanul apoi regravat, destul de stângaci.
Africa Romană nu poate fi evocată fără a cita Legiunea a lll-a, unitate afectată în mod obişnuit pazei unei mari părți a teritoriilor situate dincolo de bazinul Medite-ranei — Tripolitania, Tunisia, Estul algerian. Ea forma, alături de unitățile auxiliare, „armata din

Africa", cunoscând bine teritoriul şi locuitorii săi, având cu ei numeroase legături afective. Coeziunea şi disciplina acestei legiuni, dovedite atât în vreme de pace, cât şi de război, erau date drept exemplu de peste două sute de ani, însă la începutul secolului III a intervenit un eveniment în urma căruia Legiunea a lll-a Augusta a fost sancționată disciplinar şi dizolvată.
Voi schița, în linii mari, pagina întunecată din istoria Romei, rezumată de inscripția monumentală de la Gemellae. La sfârşitul dinastiei Severilor, Imperiul era scos la mezat, victimă a capriciilor unora şi a cutezanței altora. Odată, pretențiile exagerate ale fiscului provocaseră o revoltă, în Africa: rebelii l-au proclamat împărat pe Gordian, proconsulul Africii, un moşneag care nu ținea câtuşi de puțin să dețină puterea absolută, în 238, Senatul Romei şi mai multe provincii l-au recunoscut drept conducător. Gordian nu a domnit nici măcar trei săptămâni. Legiunea a lll-a nu îl acceptase, refuzând să-i recunoască autoritatea; armata romană
pe care Gordian o ridicase, lipsită de experiența luptei, nu a putut ține piept acestei legiuni care îşi cunoştea perfect meseria.
Bătrânul Gordian a fost ucis, împreună cu fiul său, care i *se* asociase la domnie, în acelaşi an i-au urmat doi împărați, care au fost şi ei omorâți, la rândul lor. Evenimentele s-au desfăşurat conform unui scenariu precipitat, cu secvențe sângeroase: nu se încheiase încă anul 238 când nepotul bătrânului Gordian, Gordian al lll-lea, a fost proclamat împărat. Prima lui „misiune sacră" a fost să răzbune moartea bunicului său prin dizolvarea Legiunii a lll-a, împrăştiindu-i soldații, trimițându-i la unitățile de luptă din Retia[1)] şi din regiunile dunărene. Trebuia să dispară orice mențiune a acestei legiuni odioase: de aceea inscripțiile unde îi figura numele au fost bătute cu ciocanul, pentru a-i şterge definitiv amintirea.
Cu toate acestea, anarhia continua; după cincisprezece ani, vechii soldați ai Legiunii a lll-a, cantonați pe Rinul superior l-au susținut pe Valerian, noul candidat la domnie. Fiind proclamat împărat, acesta a refăcut vechea unitate de luptă, care şi-a reluat fostele posturi. Numele legiunii a fost gravat din nou pe inscripțiile de unde fusese şters.
O inscripție ascunsă de nisipurile de la Gemellae, purtând un nume, şters la început, apoi gravat din nou — mărturie suficient de edificatoare pentru evocarea unor pagini apăsătoare ale istoriei romane.
Contribuție a arheologiei la alcătuirea Istoriei, pe care o ilustrează...
1) regiune a Alpilor centrali, ocupată de romani, sub domnia lui Tiberius şi Drusus, în 15 î. H.
Inscripția aceasta, implicând atâtea evocări istorice, nu era singura din oraşul Gemellae. în mijlocul *praetorium-u\w,* se ridica — în poziție verticală, sub 3 m de nisip — un altar supraînălțat de două trepte: altarul Disciplinei militare — cel în fața căruia soldații legiunii depuneau jurământul. Un soclu — aparținând unei statui dispărute — purta dedicația adresată'împăratului Adrian de *Cohors prima* din Chalcis (în Siria); era dovada că armata romană era temeinic instalată în uedul Djedi, cu o sută de ani mai devreme decât se crezuse. In fața *praetorium-u\u* fusese înălțată o statuie a împăratului Pertinax — care nu domnise decât nouăzeci şi şapte de zile, la sfârşitul secolului II — de către *Ala I Pannoriorum* (Panonia se afla între Dunăre şi Iliria). In afara taberei, ceva mai departe, un altar dintr-un mic templu fusese închinat divinităților ocrotitoare ale taberelor de *Ala Pia Fidelis* ale tracilor, iar alt altar fusese ridicat de prefectul aripii panonienilor.
Se iveau astfel, rând pe rând, adânc îngropate în nisipuri, mărturii ale peregrinării acestor soldați, originari din regiuni îndepărtate ale Europei şi ale Asiei, chemați să asigure paza deşertului în numele Imperiului Roman Unii erau infanterişti, alții cavalerişti; alcătuiau un fel de legiune străină, gata să se încaiere, destinată să se stabilească în garnizoane prea puțin îmbietoare şi în unele locuri izolate din ținut. Intr-un oraş ca Gemellae ne dăm cel mai bine seama de extraordinarul edificiu al Imperiului Roman, uneori disparat şi eterogen, bazat pe o structură temeinică.

Un *Vauban*[r)] al secolului II: împăratul Adrian

Când a fost instalată această formidabilă structură a //mes-ului roman? Nu a apărut ca prin farmec, dar cronologia sa e greu de precizat. La început a corespuns unei concepții dinamice, iar împăratul Traian (98-117) a adoptat — şi a păstrat — o politică de mobilitate,

activitate militară şi expansiune teritorială în zona de graniță. Odată cu Adrian, care i-a urmat şi a domnit între 117 şi 138, schimbarea a fost radicală: el a ordonat stabilirea permanentă a fronturilor de apărare. Totul pledează în favoarea lui: crearea fossafc/m-ului din Africa, în primul său stadiu, şi implantarea în zona limes-ului a populațiilor care aveau îndatorirea să-l apere au fost o-pera lui Adrian, în orice caz, aceasta era concluzia la care ajunsese Baradez, după investigații minuțioase şi îndelungate; ea a fost împărtăşită şi de specialiştii străini, care studiau problema frontierelor romane.
Ce politică înțeleaptă şi paşnică! Adrian lăsase în armată amintirea unor acțiuni militare strălucite; comandase trupele în Germania, se războise în Dacia, dar, după ce a ajuns la putere a hotărât să nu mai continue cuceririle, să stabilească granițele şi să limiteze efortul militar care împovăra foarte mult Imperiul.
în Germania precizase structura //mes-ului şi îl întărise, în Anglia, a dispus construirea unui zid de

1) Sebastien Le Prestre, senbr de Vauban (1633 - 1707), inginer militar şi mareşal francez; a revoluționat metodele şi tehnica lucrărilor de fortificație şi de asediu, înlocuind zidurile înălțate de la suprafața cu tranşee prevăzute cu ziduri îngropate sau semi-îngropate.

apărare puternic între Tyne[1)] şi Solway Firth, pentru a stăvili invazia populațiilor cotropitoare din nord. împăratul Adrian străbătea Imperiul vrând să aprecieze el însuşi utilitatea măsurilor ce trebuia să le ia; astfel a ajuns în Africa în 122, întreprinzând a doua călătorie şase ani mai târziu. Atunci a inspectat Legiunea a lll-a, la Lambese (actualul Tazoult) şi a trecut în revistă armata din Africa, căreia i-a adresat un discurs. Lambese, lângă oraşul Batna, în apropiere de masivul muntos Aures, care se profilează în fundal, a păstrat mărețele ruine ale unui *praetorium;* admirând acest monument deosebit, ne amintim de împăratul Adrian, şi ne închipuim fastul trecerii în revistă pe aceste meleaguri care şi-au păstrat aspectul impunător după atâtea secole.
Având o soartă mai puțin favorabilă, Gemellae a dispărut complet. Este adevărat că, situat mult mai la sud, oraşul a fost construit în maniera sahariană, asemenea marilor edificii care se văd şi în zilele noastre în oazele deşertului: temelii din piatră, ziduri din cărămizi nearse, acoperite cu var. Aspectul era frumos, dar nu era trainic. Construirea oraşului Gemellae este anterioară, cu doi ani, instalării marii tabere de la Lambese. Putem presupune că edificarea celor două tabere a fost hotărâtă în acelaşi timp. Aceea de la Gemellae, important post de comandament al //mes-ului, a fost realizată mai repede, arhitectura sa fiind mai rudimentară, în schimb, tabăra de la Lambese, sediu al *procu*-rato/^-ului, tabăra de bază a Legiunii a lll-a, ilustra

1) fluviu din Anglia, care se varsă în Marea Nordului.
2) magistrat roman, ales de obicei dintre liberți, însărcinat cu strângerea dărilor şi cu conducerea provinciilor imperiale.

politica de prestigiu care urmărea afirmarea autorității Romei față de populațiile nesupuse ale munților Aures.
Revenim la *fossatum:* totul tinde spre demonstrarea faptului că a fost înființat de Adrian, fiind conform modului său de a gândi şi politicii sale generale. Dar pe această osatură s-au grefat apoi multe lucrări, adăugiri sau transformări, după concepțiile şi nevoile momentului respectiv, potrivit primejdiilor care pândeau şi mijloacelor existente pentru a le preîntâmpina. Descoperim pe *limes* diferite lucrări executate treptat, din ordinul lui Gordian III, Dioclețian, Constantin...
Traseul inițial, atât de bine pus la punct de inginerii romani, atât de adecvat posibilităților terenului, trebuia să-şi păstreze toată valoarea tactică.
în privința aceasta, Jean Baradez a avut ocazia să constate superioritatea constructorilor romani şi datorită unei întâmplări deosebite: urmărea, din avion, releveul *fossatum-u\u\,* în sudul tunisian, în direcția Golfului Gabes. Un strat gros de pulbere întuneca atmosfera şi cercetările lui nu puteau continua; la un moment dat a zărit un şanț mare, bine conturat pe sol, dublat de un altul, aproape şters. A crezut la început că a regăsit o parte a *fossatum-u\u\,* de altfel, foarte bine păstrat, în realitate era tranşeea antitanc amenajată de Rommel[1''] în cursul celui de-al doilea război mondial, pentru a bara

1) Erwin Rommel (1891 - 1944), feldmareşal german, în timpul celui de-al doilea război mondial, a comandat corpul expediționar german din Africa de Nord (1941 -1943). Vreme îndelungată partizan zelos al regimului hitterisț a fost apoi implicat în conspirația generalilor împotriva lui Hitler şi a fost silit să se sinucidă, în urma eşuării ei.

eventuala cale de acces spre Gabes. Era aproape alăturată de tranşeea străveche. Un bunker fusese instalat chiar pe vestigiile neobservate ale unei lucrări militare romane! După multe secole, era un omagiu adus planului elaborat de inginerii romani.

Opera statornicită de Adrian a dăinuit trei secole: soldații-țărani care aveau misiunea să apere *limes-u*\ şi-au făcut datoria cu prisosință. Dar pe măsură ce puterea conducerii centrale scădea şi îşi pierdea integri-tatea,_nu se mai respecta disciplina în zona de graniță. în aceste condiții, ordinul dat de la Ravena de către Theodosie II şi Honorius semăna cu o patetică chemare în ajutor a imperiului care era pe punctul de a se prăbuşi...

Obsesia deşertului

Nu mă îndoiesc că vreți să faceți o remarcă: dacă acest *limes* şi acest *fossatum* constituiau o lucrare atât de formidabilă, aveau şi o justificare temeinică? Populațiile din Sud reprezentau o primejdie chiar atât de mare?

Desigur, suntem tentați să spunem că nu se potrivea amenințarea primejdiei cu mijloacele de a o preîntâmpina. Evident, Sahara nu a avut niciodată resurse suficiente ca să poată adăposti o armată de năvălitori. Dar exista pericolul incursiunilor, al atacurilor neaşteptate, brutale, rapide, în care saharienii erau neîntrecuți. Ca să li se pună stavilă, era nevoie de un dispozitiv care să !e închidă orice cale de pătrundere. Puteau oare trupele romane să le țină piept? Nici vorbă!

Mai curând Roma ar fi fost obligată să renunțe la Africa de Nord! Paza şi apărarea deşertului trebuia efectuată pe o distanță enormă, de la Atlantic la Marea Roşie, adică din Maroc până în Egipt. Toate legiunile romane la un loc nu ar fi ajuns! Singura soluție era un *limes,* o structură în adâncime, țintind regiunile nesupuse sau doar protejate, cu posturi de supraveghere şi o linie de netrecut: *fossatum.*

Legiunea a lll-a, căreia îi revenea misiunea de a apăra o mare parte a Africii de Nord, nu avea decât 5.000 sau 6.000 de oameni, infanterişti, cu excepția unui mic grup de călăreți. Se adăugau câteva mii de soldați auxiliari, grupați în flancuri de cavalerie sau în cohorte de infanterie. In total efectivele erau slabe; în plus, nu trebuie trecut cu vederea faptul că armata din Africa de Nord avea nu numai obligații militare: ea răspundea în bună parte şi de rețeaua rutieră şi de dotarea ei materială.

Obsesia copleşitoare a Saharei, tărâm vast, necunoscut, i-a urmărit pe romani ca şi pe toți ceilalți ocupanți ai Africii de Nord. Neliniştea confuză pe care o provoca Sahara nu era o simplă psihoză a romanilor: ei simțeau iminența „pericolului maur", în câteva rânduri, au fost nevoiți să lupte împotriva incursiunilor şi jafurilor făcute de nomazii Saharei. Sub domnia lui Tiberiu, un berber care slujise în armata romană, Tacfarinas, s-a răzvrătit împotriva puterii romane; el a alcătuit bande de nomazi şi de oameni lipsiți de scrupule (nerespectând nici un principiu moral) şi a ridicat o mare parte a populațiilor din sud. Au trecut şapte ani de lupte şi de hărțuieli până când romanii au reuşit să-i supună!

Romanii au efectuat, după toate probabilitățile, şi
raiduri îndrăznețe prin Sahara: sunt menționate, în texte, trei expediții îndepărtate: cea a lui Cornelius Bal-bus, în 19 Î.H.; cea a lui Septimius Flaccus, în/O d.H.; a lui lulius Maternus, după şaisprezece ani. In privința celei dintâi, Pliniu i-a descris rtinerariul, citând si nume; în prezent nu izbutim să le identificăm cu precizie, dar, după părerea unor autori, Cornelius Balbus a înaintat până la Hoggar. în mod sigur, Legiunea a lll-a a ținut un detaşament permanent la Cidamus — actualul Ghadâ-mes — un ungher izolat în deşert.

Teama de nomazii jefuitori ai Saharei era atât de mare încât atunci când erau capturați, li se aplica o pedeapsă exemplară, cumplită. Supliciul lor răzbuna mulțimea. Un mozaic din Zliten, în Libia, înfățişează doi „barbari" — garamanți care ocupau Fezzan[1)] — în lanțuri, lăsați pradă fiarelor sălbatice care îi sfârtecă.

Atrag atenția asupra faptului că //mes-ul din Africa şi *fossatum-u*\ său nu trebuie considerate structurile specifice acestui continent. Nu sunt decât pionii unei uriaşe table de şah, instalați din porunca lui Adrian, pe toate zonele de graniță ale Imperiului.

în Africa, ei „delimitau" pământurile transformate în culturi de grâu şi de măslini datorită politicii agricole duse de împărat.

Descoperirile şi concluziile lui Jean Baradez aruncă o lumină vie asupra multor pagini de istorie romană, nebăgate în seamă până atunci. Inițial, autorul lor a întreprins o investigație asupra unui dispozitiv de apărare — *fossatum,* ulterior, acesta a constituit baza unui studiu vast, privind politica, administrația, chiar civilizația romană.

1) regiune deşertică din sud-vestul Libiei, presărată cu oaze.

în plus, Jean Baradez a demonstrat, printr-o experiență amplă, valoarea excepțională a interpretării a-tente, metodice, a fotografiilor aeriene făcute la mare altitudine, pe o rază de mii de kilometri pătrați — contribuție de prim ordin la cunoaşterea siturîlor arheologice.

Nu este oare un paradox al epocii modeme, ca mijloacele cele mai moderne să fie folosite pentru cercetarea şi redescoperirea trecutului cel mai îndepărtat?

La granițele Algeriei şi Tunisiei, descoperirea „tăblițelor vandale'

rist sfârşit de an pentru Imperiul Roman, copleşit de nelinişstea premergătoare declinului gloriei sale! în 31 decembrie 406, în dreptul oraşului Mainz, hoardele de năvălitori trec Rinul înghețat. Trei dintre ele sunt germanice, vandalii alcătuind masa cea mai importantă. Ce-a de-a patra reprezintă triburile alanilor[1]'.

Uno fumavit Gallia tota rogo: „Toată Galia a ars ca o torță". Această afirmație cumplită — dar adevărată — aparține unui poet-cronicar al vremii sale, Orentius. După ce au pustiit întreaga țară, cotropitorii au trecut în Spania.

1) triburi de origine sarmată, care locuiau în secolele ll-l Î.H. în regiunea Mării Negre şi în nordul Caucazului; au cotropit Galia în 406.

în 429 vandalii au ajuns în Africa de Nord: e posibil ca să fi dispus de o flotă, alcătuită de câțiva trădători romani. Ei au reuşit să treacă prin Strâmtoarea Gibraltar 80.000 de persoane, inclusiv femeile, copiii, sclavii. Numărul războinicilor era relativ mic: între 12.000 şi 15.000; în^ fruntea lor se afla un rege foarte puternic, Genseric. în câteva luni toată Africa de Nord a fost devastată.

Vandalismul, un cuvânt recent...

în mod hotărât, vandalii, trib de distrugători înverşunați, erau cei mai potriviți ca să dea numele lor vandalismului, care, conform definiției sale clasice, este „o stare de spirit care incită la distrugerea sălbatică a operelor de artă, a valorilor culturale". Dar acest cuvânt este, în mod surprinzător, o creație modernă. Academia franceză, cu prudența ei caracteristică, nu l-a acceptat oficial decât în 1835. A fost creat de Gregoire — episcopul constituțional[1]* al oraşului Blois — într-un raport adresat Convenției Naționale, în care releva „acest vandalism care nu cunoaşte decât distrugerea". Cu siguranță crearea acestui cuvânt corespundea unei realități, pentru că s-a răspândit foarte repede, iar Gregoire se putea mândri cu faptul că fusese imediat adoptat de toate limbile cultivate ale Europei. S-a înregistrat o singură reacție defavorabilă, destul de neaşteptată: în Germania, definiția peiorativă a vandalilor a displăcut

1) preot care a jurat să fie credincios Constituției civile a clerului.

profund. Au fost proteste vehemente dincolo de Rin, împotriva Jignirii aduse strămoşilor", iar Schiller *a* replicat prompt, acuzând francezii, .adevărații vandali", pentru că au transportat marmurile greceşti pe malurile Senei.

Ciudată soartă a cuvintelor...

Dar să revenim la Africa de Nord. A fost ocupată de vandali timp de un secol: din 435 până în 534, data alungării cotropitorilor germanici de către bizantini. Ar fi o gravă eroare să se creadă că toată Africa septentrională a fost sub stăpânire vandală. Efectivele lor de luptă, destul de slabe, nu le îngăduiau o extindere nemăsurată. Statul lor s-a limitat la un teritoriu — extrem de vast! — cuprinzând, în linii mari, Algeria, la est de Constantine, Tunisia şi o parte a Tripolitaniei. Ajungând la capătul peregrinării lor, barbarii germanici s-au stabilit comod în aceste regiuni calde şi fertile. Chemare fascinantă a țărilor însorite! Mai târziu, în Evul Mediu, cruciații s-au familiarizat cu Orientul Apropiat, normanzii au lenevit în Sicilia unde până şi cei din familia Hohenstaufen[1]' au uitat de oraşele lor austere...

După ce au ajuns în Africa de Nord ca un vârtej pustiitor, vandalii s-au domolit destul de repede. Puteau proceda în alt fel, în propriul lor interes, decât cel hotărât să păstreze, pe cât posibil, structura şi funcțiile create de administrația romană? Provinciile erau conduse în continuare de guvernatori, iar în fruntea uneia dintre ele se afla un proconsul. Oraşele depindeau de administrația

1) dinastie germanică, reprezentată de împărații Imperiului romano-german (Frederic I Barbarossa, Henric VI, Frederic II, Conrad IV); familia Hohenstaufen s-a stins în 1268.

municipală. Fiscul aduna impozitele cu regularitate. Legile romane erau în vigoare şi erau aplicate în toate cazurile în care nu fusese implicat un vandal. Funcționarii erau romani? Nicidecum! Erau africani romanizați. Aceştia schimbaseră stăpânul şi se mulțumeau cu atât. Marii dregători ai administrației 'romane dispăruseră, ca şi marii proprietari funciari. S-au ridicat clasele mijlocii, ale „oamenilor neînsemnați".
Problemele decolonizării nu sunt noi...
Ce s-a întâmplat apoi? Vandalii, bucurându-se de rezultatele unei victorii uşoare, instalați comod, proprietari ai unor domenii întinse, şi-au pierdut pofta de hărțuială permanentă. Ei căutau să-i imite în toate pe ro-mani^chiar în privința înclinației lor spre construcții.
în felul acesta, Cartagina a fost împodobită cu monumente noi şi s-au reluat Jocurile, ca pe vremea frumoaselor zile de glorie ale Romei.

Cincizeci şi şase tăblițe de lemn

Epoca haotică şi nesigură, dominată de „barbarii" vandali, care nu simțeau nevoia de a avea proprii lor istoriografi, a rămas, de fapt, destul de obscură. Aşa cum se întâmplă întotdeauna când există foarte puține texte, s-a apelat la arheologie, dar nici aceasta nu dispunea de materiale documentare suficiente.
Cu toate acestea, cu ani în urmă o descoperire importantă emoționase specialiştii, oferindu-le prilejul unor dezbateri aprinse şi îndelungate. S-a întâmplat în 1928, în zonele de stepă care se întind de-a lungul granițelor Algeriei şi Tunisiei, la nord de Marile Şoturi; un secretar
Ruinele unei fabrici de ulei din Brisgane, mărturie a prosperității de odinioară a împrejurimilor oraşului Tebessa
al administrației comunei mixte Morsott, domiciliat la Te-bessa, achiziționase cinci tăblițe de lemn, acoperite cu inscripții ciudate, găsite, pe cât se pare, de câțiva musulmani; tăblițele fuseseră ascunse în chiupuri îngropate în pământ, lângă un zid. Musulmanii au fost rugați să facă cercetări în această direcție şi rezultatul investigațiilor lor a fost neaşteptat: s-au strâns, în total, cincizeci şi şase tăblițe de lemn.
Nu s-au putut face precizări asupra regiunii unde fuseseră descoperite; după câteva indicii, zona a fost localizată: la aproximativ 1*00* km de Tebessa şi la 65 km, spre vest de oraşul tunisian Gafsa. Se înțelege că aceste tăblițe de lemn nu au fost descoperite la nivelul solului. Conform unei versiuni (pe care am menționat-o) ele fuseseră plasate într-un chiup de lut ars (sau în mai multe) şi au fost scoase la iveală în momentul umflării apelor unui ued, care dislocase temelia unui zid antic. Conform altei versiuni, tăblițele ascunse în chiup proveneau dintr-o acropolă întărită, unde au fost încas-trate-într-un zid din pietre suprapuse direct, fără mortar. A fost imposibil să se lămurească această problemă confuză.
Directorul Antichităților din Algeria era, în vremea aceea, Eugene Albertini; aflând despre descoperirea tăblițelor, a intuit imediat importanța lor. în urma analizării amănunțite a acestor neprețuite documente a prezentat, în cursul aceluiaşi an, o comunicare la Academia de Inscripții. Din prima clipă acest mare specialist avusese certitudinea provenienței lor vandale; după părerea altora, erau texte arabe, dacă nu chiar ebraice. „Documentele" au fost clasate, descifrate şi pe drept cuvânt au păstrat numele de „Tăblițele Albertini"; la
moartea lui, în 1941, rezultatele străduniei şi ale studiului său perseverent prezentau un viu interes, dar erau incomplete. Evident, o lucrare de asemenea amploare trebuia să fie rodul unui efort colectiv, al unei munci în echipă.
Jerome Carcopino a încredințat această misiune lui Louis Leschi, urmaşul lui Eugene Albertini la Direcția Antichităților din Algeria, şi lui Christian Courtois, viitorul mare specialist (în domeniul epocii considerate), care s-a afirmat printr-o lucrare memorabilă, privind *Vandalii şi Africa.* Şi unul, şi altul, ținând seama de amploarea şi de dificultatea misiunii, au avut nevoie de sprijinul eficient al unor specialişti; cei doi cercetători s-au asociat cu Charles Perrat, profesor la Şcoala de Arhivistică, şi Charles Saumagne, secretar general onorific al guvernului tunisian, însărcinat în mod special cu rezolvarea problemelor juridice implicate de tăblițe.
După douăzeci şi cinci de ani de la descoperire, în 1952, aceşti patru specialişti au publicat o lucrare amplă, completă, prezentând concluziile lor; misiunea fusese îndeplinită până la capăt.
Cum se prezintă tăblițele? Mici scânduri, având un format mai mult sau mai puțin dreptunghiular. Cea mai lungă are 26 cm, iar cea mai lată 10,5 cm. Grosimea variază de la 2 mmja 9 mm. Lemnul este de cedru sau de arbori foioşi. în zona în care au fost descoperite tăblițele nu existau cedri; deci lemnul nu putea proveni decât din pădurile bogate care acoperă masivul muntos

Aures, la aproximativ 150 km. Privind cu luare-aminte tăblițele străvechi, ne-a uimit starea lor de conservare: doar slabe si rare deteriorări, cauzate de ciuperci. Am constatat că nici una nu fusese atacată de
paraziți animali; explicația acestui fenomen este simplă: rezistența extraordinară a inimii lemnului de cedru, al cărui miros exercită o acțiune dezinfectantă şi de combatere a paraziților asupra celorlalte esențe lemnoase aflate în acelaşi chiup.
Tăblițele au fost folosite de multe ori după răzuire; cel din urmă text acoperise altele, mai vechi; în aceste condiții, descifrarea lor întâmpina dificultăți complexe. Scrierea fusese făcută cu cerneală, cu o peniță cioplită dintr-o trestie. Cerneala? Nu părea să fi conținut elemente minerale şi se crede că a fost pregătită din lână arsă sau din fructele uscate ale roşcovului — arbore specific Africii de Nord. în orice caz, după cincisprezece secole, cerneala se desluşeşte foarte clar, spre marea noastră uimire!

Sub domnia lui Gunthamund

Plăcuțele de lemn reprezentau o arhivă unică în felul ei, pe care specialiştii au studiat-o cu entuziasm. Epoca vandalilor este foarte săracă în documente... Un secol de istorie africană necunoscut. Desigur, Istoria comportă şi astfel de cazuri, dar acest secol ne preocupă în mod deosebit: hoardele din regiunile germanice întemeiaseră un regat dincolo de bazinul Mediteranei. Nume ilustre, Sfântul Augustin, Cartagina, figurează pe genericul dramei al cărei deznodământ a dus la prăbuşirea definitivă a mărețului edificiu imperial al Africii Romane. Din lanțul muntos Aures au pornit primele manifestări de revoltă ale oamenilor care suportau cu greutate dominația vandală.
Una din tăblițele vandale

Ce cuprindeau tăblițele?

Fără îndoială, nu reprezintă texte care să descrie evenimente importante, fapte deosebite săvârşite de regi, punând la dispoziția noastră file însemnate de isto rie. Ele se referă exclusiv la acte de vânzare de bunuri imobile, de cesiunea unor parcele, făcută între 493 şi 496, aparținând unui singur domeniu, numit *Tuletianos.* Fiecare act cuprinde, în mod obişnuit, data (anul indicat reprezintă anul de domnie al regelui vandal), obiectul vânzării, numele cumpărătorului, prețul convenit, condițiile de vânzare, semnăturile (părțile contractante, martorii şi scribii).
Veți obiecta că interesul pe care-l prezintă tăblițele este foarte scăzut, pentru că urmăresc un anumit obiectiv. Aceasta este, probabil, prima impresie. Dar dacă ne gândim mai bine la bogăția de informații cuprinsă în asemenea documente, ne dăm seama că specialiştii extrag din aceste surse elemente de importanță covârşitoare: limba şi scrisul, gradul de cultură, caracterul specific al pământurilor şi al culturilor, exploatarea lor, regimul lor juridic, organizarea vieții la țară şi felul în care se desfăşura, prețurile practicate etc. Arheologia nu mai urmăreşte piesele senzaționale, podoaba unei vitrine de muzeu, ea atribuie o mare valoare acestor documente care nu au nimic spectaculos dar care precizează elemente ale vieții cotidiene, plasând omul în cadrul său obişnuit, în privința aceasta, *Tăblițele Al-bertinisunt* excepționale: arheologia umanistă a înlocuit arheologia estetică a frumosului obiect expus în vitrină.
Actele începeau cu menționarea numelui regelui vandal din acea epocă: Gunthamund, adăugând şi
calificativele de *dominus rex, dominus nosterre*^\ şi, mai rar, *dominus invictissimus* rex[2]'. Era cel de-al treilea rege vandal din Africa. Numele lui, Gunthamund, însemna probabil, „cel care ocroteşte lupta". Nu avem multe date despre el; nu era o personalitate puternică şi, în plus, era urmaşul unor conducători de seamă, care au marcat strălucit vremea lor: pe de o parte, Genseric, care domnise o jumătate de secol şi reprezenta „un cuantum impresionant de virtuți politice, cel puțin din punctul de vedere al celor care nu privesc lucrurile sub aspect moral", afirma Christian Courtois; pe de altă parte, Huneric, despre care s-a spus că „o negură năprasnică îi acoperise jumătate din domnie". In momentul în care Gunthamund a preluat puterea, elanul războinic care-i însuflețise pe vandali scăzuse simțitor. Caracteristicile rasei, care-i făcuse de temut, se atenuaseră de când se aflau pe teritoriul Africii calde şi primitoare. Barbarii erau îmblânziți; de altfel, este bine cunoscut faptul că sedentarizarea înseamnă declinul nomadului.

în timpul domniei lui Gunthamund, presiunea exercitată de popoarele necucerite se accentuase. Romanii fuseseră constrânşi să ridice împotriva lor un autentic Mare Zid chinezesc — *fossatum Africae.* Vandalii alcătuiau doar o castă de războinici (al căror număr nu depăşea 30.000); la început îşi asigurau liniştea prin teroarea pe care o inspirau moravurile lor primitive şi sălbăticia lor, dar intimidarea permanentă nu a constituit niciodată un procedeu eficient de guvernare. Muntenii din Nemenchas, cei din lanțul munților Aures, marii

1) (în latină): regele, stăpânul nostru.

2) (în latină): regele, stăpânul neînvins.

nomazi ai sudului, au făcut incursiuni amenințătoare, atacând vandalii care le ocupaseră teritoriul, în acel moment au fost îngropate, probabil, *Tăblițele Albertini.* Când vremurile sunt grele şi primejdia iminentă, arhivele trebuie puse la adăpost. Chiar în cazul distrugerii unor proprietăți rămâneau titlurile lor, datorită cărora puteau fi redobândite, după trecerea iureşului care le spulberase.

Roma supraviețuieşte sub jugul barbarilor

Actele importante sunt redactate în limba latină, în cadrul unor formulări precise din latina juridică au fost consemnate observații personale — rezultă un amestec neobişnuit de termeni aparținând limbajului oficial, al administrației, cu cel al vorbirii familiare, curente. Louis Leschi, cu concursul lui P. J. Miniconi, a demonstrat-o cu prisosință; totuşi nu putem trage concluzia că a existat o limbă „latină a Africii", formată prin contopirea limbilor indigene cu graiul Romei. S-a precizat faptul că tăblițele fuseseră scrise de aproximativ treizeci de persoane; specialiştii — paleografii — au fost încântați să descopere un domeniu de studiu al literei de rând din secolul V, apropiată ca principiu, dar diferită ca formă cursivă, de cea a tipografilor noştri. Studiul tăblițelor, sub acest aspect, a fost încredințat unuia dintre cei mai buni specialişti, Charles Perrat, profesor la Şcoala de Arhivistică. Nu mă voi opri asupra tuturor observațiilor şi concluziilor sale; voi menționa numai câteva. In general, actele dovedesc că au fost scrise de oameni de la țară, de condiții modeste. Plouă cu greşeli de ortografie şi
sintaxa e tratată cu brutalitate, dar ce are a face!

Astfel de documente, de o autenticitate netăgăduită, păstrând savoarea graiului local, de o sinceritate evidentă, dobândesc din punctul de vedere al specialiştilor, o valoare mult mai mare decât cea pe^care o oferă inscripțiile romane, redactate impecabil, în stilul administrativ oficial, pretențios. Mențiunea *qui litteras nescit (cutare..., analfabet)* figurează deseori. Cu toate acestea, analfabetismul nu era generalizat, deşi aceşti țărani erau sărmani şi nivelul lor de trai era destul de scăzut; chiar dacă unii recurgeau la serviciile altora pentru înregistrarea unor tranzacții, ei ştiau, în orice caz, să se semneze. Cel care a răsfoit, din curiozitate, vechile arhive rurale a remarcat, desigur, numeroasele cruciulițe, în locul semnăturilor... „Cutare, neştiind să citească, nici să scrie": formulă păstrată până în zilele noastre...

Cărui fapt poate fi imputată dezvoltarea relativă a învățământului în regiunea unde se afla domeniul Tu-letianos? Exista prin împrejurime o şcoală elementară? Probabil! Ne putem gândi şi la rolul clerului în Africa de Nord, unde pătrunsese creştinismul. Vandalii, adepți ai arianismului[1]", au fost duşmanii înverşunați ai ierarhiei şj ai preoților catolici, dar nu au putut să-i urmărească până în cele mai îndepărtate zone de graniță ale regatului. O tăbliță aminteşte de un *presbyter*— un preot — al cărui nume era Saturninus.

1) doctrină creştină formulată de preotul Arie, care nega natura divină a lui Hristos.

După cum am menționat anterior, contractele de vânzare erau în deplină conformitate cu Dreptul Roman. Vandalii stăpâneau ținutul de trei sferturi de secol şi nu izbutiseră — au încercat oare? — să modifice structurile sociale, condițiile de viață, cel puțin în *blecf*\ Fireşte, se poate invoca conservatorismul, caracterul neclintit al vieții la țară. Dar, în cazul acesta, lucrurile se prezintă sub alt aspect. Dacă structura romană fusese păstrată cu atâta tărie, însemna că nu putea fi înlocuită. Vandalii posedau un arsenal de luptă puternic, dar cel juridic era slab. Mai mult, ei reprezentau o minoritate în masa subordonată puterii lor.

S-a întâmplat atunci fenomenul de „fuziune progresivă", constatat de Istorie în epocile marilor năvăliri în Galia şi în alte țări. După domolirea valului devastator, cuceritorii — puțin numeroşi — s-au contopit cu populațiile cucerite, care aveau avantajul de a alcătui o masă importantă din punct de vedere numeric, de a fi perfect adaptată condițiilor de mediu şi de a reprezenta o civilizație mai rafinată. Ne întrebăm ce s-arfi întâmplat dacă vandalii nu ar fi rămas adepții foarte credincioşi şi zeloşi ai arianismului, fapt care a determinat opoziția lor crâncenă față de africanii

creştini. Această barieră religioasă a contribuit, în bună măsură, la păstrarea trăsăturilor lor caracteristice. Altminteri ar fi fost asimilați — mai târziu sau mai devreme — de masa pe care o subjugaseră.
1) ținut în Africa de Nord.

Un om şi un pom au aceeaşi valoare

Tăblițele Albertini dovedesc că regiunea Tu-letianos şi-a păstrat felul de viață impus de Imperiul Roman chiar după năvălirea vandalilor. Cum se desfăşura viața acestor țărani de treabă? Destul de greu, cu multe lipsuri, nivelul lor de trai fiind foarte scăzut. Măslinul constituia principala sursă a veniturilor lor. Pe o tăbliță a fost înscrisă zestrea unei tinere mirese, Geminia Janurilla. Ea a primit o tunică largă, cu mâneci lungi, în valoare de 125 de măslini, un văl pentru acoperirea capului echivalând cu 25 de măslini, o batistă de 9 măslini şi un pantof, tot de 9 măslini, încheierea unei căsătorii în astfel de condiții îi ruina pe părinți...
Valoarea umană nu era superioară celei a arborilor fructiferi. Domitianus i-a vândut lui Germinius Fe-lix un mic sclav de sase ani, Fortinis. Care a fost prețul? Un ban de aur! Era destul de ieftin, deşi, după cum specifica actul, Fortinis era un băiat bun, robust, care nu era „nici un vagabond, nici un copil cu deprinderi urâte, sau cu sănătatea şubredă".
Toți țăranii aceştia aveau o putere de cumpărare foarte limitată; totuşi, bunurile lor neînsemnate formau obiectul unor tranzacții efectuate în toată regula; astfel actele lor căpătau un caracter solemn, ca şi cum s-ar fi referit la domenii vaste şi bogate, oferindu-le garanții foarte serioase. Datorită *Tăblițelor,* viața acestei mici colectivități de țărani apare în toată complexitatea dar şi în simplitatea sa. Dorința de a păstra modestele bunuri, tocmeala, neîncrederea, sunt grăitoare; numele țăranilor de pe domeniul Tuletianos este înscris şi el: o sută
cincizeci de nume dintre care un anumit număr de nume trădează o origine africană, în ciuda formei latinizate. Nu s-a descoperit nici un fel de influențe germanice prin intermediul vandalilor.

Evocarea unei pagini de viață într-un cadru mort

Tăblițele fac precizări amănunțite în domeniul culturilor agricole practicate. Ne surprinde faptul că cerealele nu sunt menționate în acte, deşi existau; probabil erau considerate culturi complementare ale pomilor fructiferi, care reprezentau sursa de bogăție cea mai însemnată. Măslinul era cel mai prețuit, apoi smochinul; în prezent aceste două specii reprezintă curiozități — rarități! — botanice, vestigii ale florei de odinioară.
Ce s-a întâmplat după epoca „vandală"? Parcurgeți acum câmpiile întinse, uşor vălurite, întretăiate de lanțuri muntoase care se întind la nord de Marile Şoturi! Veți constata că sunt pârjolite, fiind supuse unor variații de temperatură extrem de mari şi de dăunătoare — termometrul urcă de la 4° la 48°. Ploile sunt rare, uedurile sunt uscate; cresc doar unele specii de pelin şi alfa[1)], vegetație tipică de stepă. Câțiva arbuşti, câteva parcele de pământ, cultivate atât cât permite climatul arid, jalonează întinderile necuprinse cu monotonia lor apăsătoare.
Pe ici pe colo câteva ruine — se află şi rămăşițe
1) plantă graminee originară din Algeria, din care se fac coarde, fibre etc.
ale unor teascuri de ulei — evocă prosperitatea relativă de altădată, confirmată de *Tăblițele Albertini.* Au intervenit modificări climatice esențiale de la epoca „vandală" până în prezent? Poate, dar transformările au fost minime, în cazul acesta trebuie incriminat omul, care a lăsat natura să piară, din lipsa lucrărilor de irigație necesare agriculturii.
Tăblițele acestea renumite menționează în permanență fântânile, apele curgătoare, rețeaua de *seguias, a* căror proprietate era transmisibilă odată cu pământul pe care-l irigau. Minunea pe care o reprezintă apa, în regiunile uscate, implică efortul permanent al unei colectivități supuse atât autorității, cât şi disciplinei riguroase. Săparea şi întreținerea puțurilor şi a canalizărilor, construirea barajelor de acumulare în viroage, ocrotirea pomilor care stăvilesc revărsările devastatoare — toate acestea pot fi realizate de către un stat organizat. Imperiul Roman era structurat astfel, iar stăpânirea vandală a preluat această moştenire şi a păstrat-o. începuse declinul: nomadismul — cu turmele de capre care rătăceau şi devastau vegetația — pătrunsese în acele regiuni compromise, unde culturile nu mai
erau posibile.
Desigur, fenomenul nu este specific acestei părți a Africii; colonelul Lawrence îl constatase în

deşertul Sin.
Jean Baradez, descoperind *Fossatum Africae,* a dovedit existența unor lucrări de hidroameliorare uimitoare, care dădeau viață unor teritorii vaste, în regiunile subdeşertice ale estului algerian. Odată cu prăbuşirea Imperiului Roman, a început efectuarea lucrărilor de întreținere a rețelei de irigații, dar culturile au fost înlocuite trepta de vegetația săracă a stepei.
în cadrul actual, iipsit de viață, evocarea unei „felii de viață" datorată *Tăblițelor Albertini,* surprinde şi emoționează. Geografii dispun de o temă generoasă dacă doresc să abordeze subiectul transformărilor unui peisaj.
Tăblițele descoperite în 1928 au adus informații valoroase, contribuind la completarea şi desluşirea unor file de istorie destul de confuze. Descifrarea şi interpretarea lor a cerut ani de muncă perseverentă, răbdare, studiu, şi... o echipă omogenă de specialişti.
Arheologia implică cunoaşterea unor domenii variate şi recurge la cercetători din diferite domenii de activitate, contribuind la realizarea unei lucrări comune, slujind acelaşi scop.

10

în căutarea enigmaticei „Cetăți a lui Dumnezeu" din Alpii francezi

a est de Sisteron, în Alpii vestici, un drum îngust, în serpentine, se furişează prin locurile mai greu accesibile ale munților: este „drumul departamental 3", jalonat de sate sărace. Cel care alege drumul acesta este într-adevăr atras de frumusețea priveliştilor şi de singurătate. După zece kilometri de urcuş pieptiş, drumul pătrunde în chei înguste, numite „cheile Pietrei-Scrise", străjuite de pereți calcaroşi înalți şi abrupți, fiind străbătute şi de apele năvalnice ale unui mic torent.
Aici, un bloc enorm se desprinde, ca un ieşind, în imediata apropiere a drumului. Pe el, o uriaşă inscripție antică, compusă din douăzeci de rânduri gravate de o mână sigură, destul de citețe şi în ziua de azi (literele au fost uşor şterse în timp). Este un contrast izbitor între severitatea impunătoare a locurilor dominate de pietrele
alburii, dislocate haotic, şi dovada grăitoare a prezenței omului, înscrisă în stâncă şi păstrată aproape intactă în decursul secolelor!

Pe munte, o inscripție enormă

Nu vă trudiți să descifrați integral această inscripție! Specialiştii au avut şi ei destulă bătaie de cap, fără a rezolva toate greutățile transcrierii — prilej evident pentru dezbateri.
Inscripția începe printr-un nume: Claudius Postu-mus Dardanus;în rândul şase apare alt nume, destul de neobişnuit pentru locurile respective: *Theopolis* — „Cetatea Domnului". Textul ne aduce la cunoştință faptul că Dardanus este cel care a construit drumul în acest masiv stâncos, fiind calea de acces la propriul său domeniu, pe care l-a împrejmuit cu ziduri groase; proprietatea a fost numită *Theopolis.*
Inscripția lungă a Pietrei-Scrise enumera cu mândrie titlurile lui Dardanus, care a trăit de la sfârşitul secolului IV până la începutul secolului V. Era *virinlustris* (în loc de *illustris)* şi *patrice^* — ceea ce îl situa în fruntea aristocrației; fusese numit în funcții deosebit de importante pentru stat: guvernator al provinciei Vienne, una dintre cele mai bogate şi mai puternice din Galia; prefect al preturii[2'] întregii Galii. Mai mult, postul de
1) demnitar al Imperiului Roman (începând cu domnia împăratului Constantin), deținând un rang foarte înalt.
2) instituție unde îşi exercita funcția un magistrat roman, cu înalte atribuții juridice (pretorul). raportor la Consiliul de Stat şi de chestor (magistrat cu sarcini financiare) îl situa printre consilierii intimi ai împăratului.
Dardanus asociază perpetuării memoriei sale şi pe soția lui, Nevia Galla, *clarissima et illustris femina,* de asemenea, este menționat fratele lui, Claudius Lepidus, care ocupase funcții de seamă la curtea imperială şi guvernase provincia Germania Prima.[1']
Soarta imprevizibilă a făcut ca acest om, ai cărui nume figura la loc de cinste în *Gotha* sfârşitului de Imperiu, să se retragă într-un loc izolat din Aipi, pe care l-a numit „Cetatea Domnului". A fost un act deliberat de smerenie creştinească (pentru că el era creştin)? Sau dezgustul marelui senior, copleşit de onoruri, în fața declinului unui imperiu în care începeau

să se infiltreze barbarii, subminându-l? Poate câte ceva din fiecare!
Să ne oprim puțin asupra numelui Dardanus[2'], de o însemnătate indiscutabilă pentru cei pasionați de studiul antichității. Mitologia îl prezintă pe Dardanus, fiu al lui Zeus şi al Electrei[3'], drept strămoşul mitic al troienilor. Conform tradiției, el a plecat din Samothrace, de unde era originar, şi s-a stabilit pe coasta Asiei Mici. Acolo s-a căsătorit cu fiica regelui Teucer şi a întemeiat regatul
1) regiune a vechii Europe centrale, între Rin şi Vistula, populată de germani la începutul primului mileniu Î.H.
2) numele este păstrat în „Dardanele" (n.a.)
3) una din cele şapte fiice ale lui Atlas şi ale Pteionei. Cât au trăit acestea s-au numit *Atlantide,* adică „fiicele lui Atlas". Lovite crunt de moartea fratelui lor sau neputând îndura gândul că părintele lor a fost pedepsit să poarte o veşnică povară pe umeri ele s-au stins de durere. După moarte au fost transformate într-o constelație şi au primit numele de *Pleiade.*
Dardaniei, care cuprindea Troia şi Mezia — corespunzând teritoriului actual al Bulgariei şi Iugoslaviei; de acolo Roma şi-a recrutat slujitori şi soldați credincioşi.
Dardanus a dorit să amintească, datorită numelui ales, ascendența sa ilustră — pe întemeietorul Troiei — sau originea strămoşilor din Europa orientală.
Romanitatea pură devenise un mit de multă vreme; împărații proclamați puteau fi spanioli, gali, africani, panonieni, sirieni. Roma se lăsa condusă de „provinciali"[1'], care deseori erau cei mai buni aliați ai săi. Noi nu ne pronunțăm asupra obârşiei lui Dardanus, prefect al preturii Galilor; menționăm doar câteva ipoteze; i s-a atribuit o origine greacă, găsindu-se astfel explicația toponimului *Theopolis,* dar se poate invoca, tot atât de bine, snobismul „grec" al societății romane din acel sfârşit de imperiu (exemplele fiind nenumărate, în acest caz).
Contrar obiceiului, inscripția Pietrei-Scrise nu este datată; dar această omisiune a fost corectată de două documente, deosebit de importante, şi anume de scrisorile Sfântului Ieronim, din 414, şi ale Sfântului Augustin, din 417, adresate lui Dardanus, precum şi de câteva pasaje din lucrările unor istorici.
Imperiul Roman era încolțit din toate părțile^şi barbarii puneau stăpânire pe tot mai multe teritorii, în 406, lovitura decisivă a fost dată de o „adevărată trombă etnică" (formată din vandali şi din alte popoare germanice, împinse spre vest de hunii veniți din fundul stepelor) care a trecut Rinul, a devastat Germania Prima (unde guvernator era fratele lui Dardanus, Claudius Lepidus)
1) „provincia" însemna teritoriul cucerit de romani în afara Italiei şi supus legilor şi organizării romane.

CL(AUDIUS) POSTUMUS DARDANUS, V(IR) INL(USTRIS) ET PATRICI/E DIGNI-TATIS, EX CONSULARI PROVINCI/E VI-ENNENSIS, EX MAGISTRO SORINII LIB (ELLORUM), EX QU/EST(ORE), EX PR/EF (ECTO) PRET(ORIO) (sic) GALL(IARUM), ET NEVIA GALLA, CLAR(ISSIMA) ET INL(USTRIS) FEM(INA), MATER F AM (I LI AS) EIUS, LOCO CUI NOMEN THEOPOLI EST VIARUM USUM, C/ESIS UTRIMQUE MONTIUM LATERIB(US) PR/ESTITERUNT, MURUS ET PORTAS DEDERUNT, QUOD IN AGRO PROPRIO CONSTITUTUM TUETIONI OMNIUM VOLUERUNT ESSE COMMUNE, ADNI-TENTE ETIAN (sic) VIRO INL(USTRI) COM(ITE) AC FRATRE MEMORAȚI VIRI CL(AUDIO) LEPIDO, EX CONSULARI GERMANI/E PRIM/E, EX MAG(ISTRO) MEMOR(I/E), EX COM(ITE) RERUM PRI-VAT(ARUM) UT ERGA OMNIUM SA-LUTEM EORUM STUDIUM ET DEVOTIONIS PUBLIC/E TITULUS POSSIT OSTENDI.

şi a trecut o parte a Galiei prin foc şi sabie. Iureşul pustiitor a fost evocat de Sfântul Ieronim în câteva rânduri:
„Nenumărate neamuri, arătându-şi cruzimea în felurite chipuri, s-au înstăpânit în Galia. Tot ce se află cuprins între Alpi şi Pirinei, Ocean şi Rin a fost distrus de qadesi[1'], vandali, sarmați, alani, gepizi, heruli, saxoni, burgunzi, alamani şi, din păcate, chiar de panonieni. Parcă i-arfi ocrotit zeul Assur! Maiența, aleasa cetate de odinioară, a fost cucerită şi prădată,

mii de oameni fiind uciși în biserică. Worms s-a predat după un asediu îndelungat. Reims, cetatea întărită, Arras, Morins, la marginea țării, Tournai, Spire, Argentorate (Strasbourg) au fost transferate în Germania. Provinciile Aquitaine, Novempopulanie, Lyonnaise, Narbonnaise au fost cotropite şi prădate, cu excepția unui mic număr de oraşe-cetăți, iar cele cruțate de sabia barbarului au pierit, măcinate de foametea din interior".

Jalnic raport! Care au fost măsurile luate de autoritatea de stat în această situație dezastruoasă? Conducerea — prefectura — Galiilor se repliase de câțiva ani, părăsind oraşul Treves, prea expus, ca să se instaleze la Arles. Pretendenții la titlul de împărat se războiau pe viață şi pe moarte; fiecare dintre ei căuta să-şi câştige adepți, recrutându-i din mijlocul populațiilor dezorientate, care se agățau cu disperare de primul venit care se impunea ca salvator şi apărător.

în 410 — anul în care Roma fusese prădată de Alaric, erau cinci pretendenți la guvernarea Imperiului. Unul dintre ei, un galo-roman, Jovin, cu sprijinul barbarilor, ajungând la putere, la rândul lui, s-a instalat la Treves, unul din oraşele distruse, împăratul Honorius,

1) populație germanică din actuala Moravia.

retras la Ravena, unde ducea o viață obscură, în mijlocul intrigilor de la palat, îşi păstrase legitimitatea şi adepții credincioşi. Gloria lui Jovin a durat foarte puțin. Dardanus a fost cel care l-a atacat, obligându-i pe vizigoți (aliați ai uzurpatorului) să se retragă. Valencia, unde se adăpostise Jovin, a fost asediată; capturat şi predat, la Narbonne, Jovin a fost ucis de mâna lui Dardanus. Nobilii gali care-l susținuseră pe Jovin au fost torturați. Pentru moment, autoritatea lui Honorius se restabilise şi era respectată.

Inscripția Pietrei-Scrise se asociază în mod firesc cu o dramă: Dardanus ucigându-l pe Jovin — care era prizonier — în numele dreptului legitim la putere. Atitudinea sa a fost dezaprobată de câțiva compatrioți — în primul rând de Sidoine Apollinaire, personalitate deosebit de puternică — a marcat începutul instaurării creştinismului în Galia ca episcop la Clermont-Ferrand (s-a ocupat şi de literatură, scriind poeme în limba latină, de certă valoare).

Sidoine l-a acuzat pe Dardanus cu vehemență, prezentându-l ca pe un monstru; judecata lui aspră a fost împărtăşită multă vreme de contemporanii săi, memoria fostului prefect al pretoratului Galiilor fiind umbrită de fapta lui mârşavă. Menționăm chiar un detaliu amuzant: în timpul Renaşterii, un profesor vestit din Salamanca a creat un adjectiv, *dardanarius,* sinonim cu personificarea viciului (evident, influențat de Sidoine).

Sidoine nu şi-a justificat deloc defăimarea; putem presupune că insultele proferate au fost dictate de rațiuni de ordin politic, nu religios. Episcopul de la Clermont-Ferrand, care nu-l cunoscuse pe Dardanus, deoarece se născuse în 431, îi reproşa faptul de a fi

•*.

batjocorit religia sau de a fi ridicat mâna asupra lui Jovin? Fără îndoială, nu! Atitudinea lui categorică se datora, poate, patriotismului lui galic, ostil romanilor.

Dardanus, era, într-adevăr, omul devotat al lui Honorius şi, pentru a-l repune în drepturi, a torturat fără milă şi a sacrificat nobilii gali rebeli, care se răsculaseră împotriva împăratului de la Ravena. Acesta a fost constrâns, în cele din urmă, să declare o amnistie şi să şteargă cu buretele revolta. Ura, dorința ascunsă de răzbunare au rămas întipărite în suflete; cel puțin dacă s-ar fi obținut un rezultat prin represiunea exercitată de Dardanus! Dimpotrivă! Barbarii nu au fost învinşi, iar Sidoine Apollinaire a fost obligat să ducă o luptă crâncenă împotriva lor, cât timp a fost episcop, sfârşind prin a fi întemnițat.

E greu să discernem adevărul istoric conținut de una dintre ipotezele formulate: de altfel, trebuie să ne situăm în atmosfera secolelor dintâi, recitind câteva rânduri scrise cu multă sinceritate de abatele Châtillon, care a studiat cu deosebită atenție epoca lui Dardanus: „Toate marile personalități care umplu istoria Franței, de la invaziile barbarilor până la epoca carolingienilor, implicate, rând pe rând, în viața civilă, militară sau religioasă, au găsit, pe tărâm politic, detractori, care i-au prezentat drept ticăloşi, iar în sânul Bisericii au avut admiratori care i-au înfățişat ca pe nişte sfinți... Pe vremea aceea, activitățile şi competențele nu erau strict delimitate, iar sfințenia nu era un domeniu special, rezervat, ca intriga şi omorul."

Corespondentul Sfântului Ieronim şi al Sfântului Augustin

Dacă apostrofarea violentă a lui Sidoine Apolli-naire l-a dezonorat pe Dardanus, în schimb s-a bucurat de cinstea de a fi în corespondență cu doi învățați de seamă, capi ai Bisericii, Sfântul Augustin şi Sfântul Ieronim, care l-au tratat ca pe un mare senior adresându-i-se în termeni aleşi şi măgulitori. Sfântul Augustin l-a numit *frater dilectissimus* — „frate scump" — iar Sfântul Ieronim, „cel mai nobil dintre creştini, cel mai creştin dintre nobili, erudit prin excelență..."

Dardanus, trăind izolat de lume, în vremea aceea retras la Theopolis, adresase eminenților doctori în teologie câteva întrebări referitoare la interpretarea textelor religioase şi la domeniul teologiei; aceştia i-au răspuns (Sfântul Ieronim în 414, Sfântul Augustin în 417), iar epistolele lor reprezintă autentice tratate, care, de la început, au fost apreciate ca atare, fiind păstrate cu sfințenie pentru a fi transmise urmaşilor.

Sfântul Ieronim se afla atunci la Bethleem, unde întemeiase o mănăstire în apropiere de grota Naşterii Domnului. Avea o activitate literară intensă, lucrând ca istoric, ca traducător, ca exeget, cu atâta râvnă încât, după cum mărturisea el însuşi, Dumnezeu l-arfi dojenit, într-una din viziunile sale, pentru faptul că opera lui era însuflețită „mai mult de spiritul ciceronian decât de cel creştin".

Sfântul Augustin era episcop al cetății Hippone din 396 pe vremea când coresponda cu Dardanus; misiunea acestui înalt prelat a fost covârşitoare, fiind totodată un organizator şi un conducător neobosit,

combătând neîncetat ereziile primejdioase, îndeosebi în Africa: donatismul, pelageanismul[1]".

Cu toate acestea, îşi găsea timp să-i scrie lui Dardanus: faima acestuia era mare, chiar dacă se retrăsese din viața publică, iar influența lui asupra lumii creştine care începea să se contureze era încă puternică. Dardanus fusese un păgân convertit la creştinism sau, fiind creştin, se hotărâse să se retragă pe culmile mai greu accesibile ale vieții spirituale? Nu se ştie! Imperiul Roman se prăbuşea, în occident, dar renumele lui Dardanus se păstra în ciuda haosului existent.

Dacă extraordinarul edificiu al Imperiului Roman se clătina şi se fărâmița, relațiile strânse dintre oamenii cinstiți se păstrau temeinic, chiar dacă nu erau alături, aflându-se la distanțe mari unii de alții, sau evenimentele le erau ostile. Legăturile spirituale alcătuiau o structură solidă în acea lume şubredă a sfârşitului de imperiu. Dardanus, repliat într-o regiune din Alpi puțin cunoscută, păstra legături strânse cu Ieronim în Palestina, şi cu Augustin în Africa de Nord. Contactul nu era episodic; evident, cei doi prelați, deşi erau atât de departe de Galia, urmăriseră faptele şi izbânzile lui Dardanus, îi cunoşteau situația şi ştiau cum să-l trateze. Creştinismul păstra unitatea lumii romane care se prăbuşea politic.

1) doctrină eretică a călugărului Pelage (360-422), care nega păcatul originar si afirma posibilitatea omului de a fi mântuit prin propriile lui merite.

De la „Cetatea lui Dumnezeu" a Sfântului Augustin la Theopolis din Alpi

Al şaselea rând al inscripției de pe Piatra-Scrisă ne reține atenția prin menționarea numelui *Theopolis.* Stânca a fost tăiată în vederea creării unei căi de acces la cetate; în aceste condiții construirea drumului a implicat lucrări foarte grele. Există o evidentă analogie între „Cetatea Domnului" întemeiată de Dardanus în Alpi şi *Cetatea lui Dumnezeu,* opera fundamentală a Sfântului Augustin.

Theopolis: un nume neaşteptat, un toponim grec; cum a apărut în acest colț izolat din Alpi? Prin urmare, putem bănui că mai există în Galia şi alte nume aparținând aceleiaşi categorii. Remarcăm două dintre ele: *Antipolis,* aşezare comercială întemeiată pe coastele Provenței în secolul IV î.H. de grecii din Marsilia; nu-mele a fost păstrat în cel al oraşului Antibes; *Gratianopolis* (Grenoble), nume dat de împăratul Grațian, când a ridicat, în 379, vechea Cularo a alo-brogilor la rangul de cetate, reşedință a unei episcopii.

Antipolis datorează întemeietorilor greci numele său; Gratianopolis reprezintă omagiul adus unui suveran, în stilul elenistic atât de apreciat în imperiul nou. Cum s-ar putea explica Theopolis altfel decât prin hotărârea luată de Dardanus de a-şi manifesta adeziunea la opera Sfântului Augustin, de care era legat?

Atragem atenția asupra faptului că lucrarea *Cetatea lui Dumnezeu a episcopului* din Hippone a fost terminată în 426, cuprinzând douăzeci şi două de cărți, dar începuse să fie cunoscută

cu treisprezece ani mai înainte. Numele înscris pe o piatră din Alpi este o mărturie grăitoare a răspândirii strălucitei opere augustiniene.
Să lăsăm acum Piatra-Scrisă şi să ne continuăm drumul care urcă în serpentine. După câțiva kilometri ajungem la un cătun, Saint-Geniez, unde nu sunt decât câteva case. Aici valea se lărgeşte, se deschide ca o arenă de circ, înconjurată de munții care îşi deapănă culmile în planuri succesive, poleite de o lumină vie. Pe dreapta, o stâncă enormă cu pereții abrupți, Dromon-ul, se înalță la 1300 m. Vechiul drum — parțial prăbuşit — permitea să se ajungă pe vârf. în prezent, a face ascensiunea Dromon-ului înseamnă a face şi un exercițiu dificil de acrobație. Pe vârful acestui observator extraordinar se pot vedea două fragmente din stânca tăiată şi ruinele unor ziduri masive, care, după toate probabilitățile, datează din Evul Mediu. Minunată cutezanță a oamenilor care şi-au instalat acolo sus un post de strajă sau o redută de apărare!

O criptă misterioasă într-o capelă modestă

Am dori, cu mintea noastră iscoditoare, obsedată de evocarea Theopolis-ului, să descoperim câteva vestigii grăitoare, dar nu găsim nimic, nici pe stâncile cu pereți abrupți, nici pe păşunile alpine. La poalele Dro-mon-ului se înalță o casă mare, țărănească, dărăpănată, semănând, la exterior, cu celelalte construcții risipite în văile alpine, care pot fi folosite ca hambare sau saivane. Aici, însă, ne aflăm în fața unei capele; o potecă şerpuieşte până acolo. Un zid, ridicat
destul de recent, dar în parte năruit, înconjoară edificiul. Călcăm peste fragmente de țiglă sfărâmată; nu vedem nici o absidă ieşită în afară; pe una din laturi, două clopote aşezate pe sol, arată că odinioară existase aici o capelă.
Să învârtim cheia cea mare în broască; uşa se deschide cu zgomot, împinsă de vântul care pătrunde odată cu noi, ca şi cum, fiind stăpânul acestor locuri, nu ar dori să ne lase singuri, în pustietatea aceasta.
Căutăm să prindem un detaliu pe care să-l examinăm cu atenție; ne dăm seama că arhitectura, deteriorată de restaurările efectuate în secolul XVII, nu prezintă nimic deosebit: câteva ex-voto, statuete rustice, flori uscate, dovedind că se fac şi în prezent pelerinaje, în condiții modeste.
Ne întrebăm cine sunt cei ce merg să se roage în acest loc izolat, ce grație divină solicită ei? Poate că o fac dintr-un îndemn lăuntric sau există o forță ancestrală care-i determină, din motive pe care nici ei nu le cunosc, să se îndrepte spre capelele sărăcăcioase, retrase, în care s-a perpetuat oficierea unui cult strămoşesc, cu simplitate şi smerenie, în altarul principal există o deschizătură care permite accesul la o scară. Coborâm câteva trepte pe întuneric, şi găsim o criptă mică, cu bolta joasă, lungă de aproximativ şase metri. A fost săpată parțial, în stânca vizibil dezgolită în multe locuri.
Absida este flancată de două abside mai mici, laterale, care sunt mici nişe semicirculare. Patru colonete sprijină zidurile criptei; două dintre ele şi-au păstrat intacte capitelurile din alabastru. Unul, conform unui plan geometric, reprezintă un paner de cercuri întretăiate; celălalt are ca ornament capete de berbec şi doi păuni
cu coadă lungă. Motivele decorative juxtapuse, de acest gen, aparțin unei vechi tematici creştine şi se regăsesc îndeosebi la capitelurile bizantine. Păunii — simbol al reînvierii — figurau deseori în arta ornamentală mero-vingiană, lombardă şi vizigotă.

Este mausoleu! lui Dardanus şi a! soției sale, Nevia Galla?

Datarea capitelurilor din cripta Dromon-ului este discutabilă. Unii au socotit că ar aparține secolului XII, dar totul pledează pentru încadrarea lor în secolul VIII sau începutul secolului IX. Planu! criptei confirmă datarea din această epocă; de altfel, după acest plan au fost înălțate construcțiile străvechi din Provența, din epoca merovingiană. Planul şi structura aceasta se foloseau şi pentru mausoleele destinate odihnei veşnice a celor ce erau slăviți ca divinități. Ajungem la concluzia că s-a clădit cripta după câteva secole de la moartea lui Dardanus, pentru a-i aduce toată cinstirea, rămăşițele lui pământeşti fiind venerate ca moaşte sfinte.
Un element neelucidat: cine era personajul prea-cuvios care a avut ideea de a organiza un pelerinaj la capela aceea micuță? Cele mai vechi registre datează din secolul XVIII,

menționând prăznuirea martirilor perşi Abdon şi Senen. Mai târziu comemorarea lor a fost înlocuită cu sărbătoarea Sfintei Fecioare. Mai adăugăm şi faptul că datele pelerinajelor nu coincideau cu cele ale sărbătorilor religioase; suntem îndreptățiți să ne întrebăm dacă la capela Dromon-ului nu se celebra un rit solstițial sau o sărbătoare agricolă, aşa cum găsim nenumărate exemple în străvechi sanctuare din Franța, în concluzie, scopul pelerinajului a fost diferit, de-a lungul secolelor; situl însă a fost venerat din vremuri imemoriale, pentru că s-au descoperit monede cu efigia împăratului Constantin. Fernand Benoît, arheolog de prestigiu, a cercetat „misterele" Dromon-ului; după părerea lui, cultul s-ar datora moaştelor lui Dardanus şi ale soției sale, Nevia Galla, trecuți în rândul sfinților omagiindu-le astfel respectarea virtuților creştineşti şi practicarea ascezei.
Criptei învăluite de penumbră, peste care s-a aşternut pacea eternă, i se asociază cinstirea memoriei lui Dardanus şi a soției sale, Galla. Din păcate nu avem certitudinea că au fost înhumați aici; săpăturile efectuate în grabă, nesistematic, destul de recent, nu au adus încă dovada pe care sperăm să o descoperim. Pe latura de nord a capelei Dromon-ului se distinge, la nivel inferior, o mică absidă — vestigiu al unei capele alăturate — care se detaşează din mormanul de pietre şi dărâmături. Dacă ar fi complet degajată, ar apărea stânca pe care este construită; cercetările viitoare, însoțite de săpături, vor implica o muncă metodică, de migală, şi multă răbdare pentru a obține un rezultat anumit.

Locul numit „Cetatea Domnului"

Unde era situat Theopolis? Inscripția Pietrei-Scrise specificase faptul că drumul fusese săpat în stâncă pentru a putea ajunge „într-un loc numit Theopolis". Cum trebuie înțeles acest „Icc"? Modalitățile de interpretare sunt extrem de variate. Reținem că inscripția amintea de ziduri de incintă şi de porți. Nu trebuie neglijată nici importanța lucrărilor de construcție a drumului; dacă Theopolis nu reprezenta un oraş, era totuşi o aşezare importantă. Ne gândim la domeniile întinse, acele „villa", atât de numeroase în Galia, îndeosebi spre sfârşitul Imperiului, când, din cauza vremurilor tulburi, oraşele erau părăsite şi lumea se întorcea la țară.
„Villa" reprezenta un domeniu rural, cuprinzând casa stăpânului acelui loc, clădirile anexe, destinate valorificării bunurilor naturale şi mijloacelor de exploatare agricolă. Meşteşugarii asigurau prestarea unor servicii de primă necesitate. „Villa" putea să adăpostească câteva sute de locuitori, care, sub aspect economic, trăiau din resursele proprii, izolați de alții (aci?m am spune că trăiau autarhic); într-o anumită măsură „villa" este străvechea predecesoare a satului.
După toate probabilitățile, Theopolis era un domeniu rural foarte întins, unde se cultiva pământul, în special pomii fructiferi, se creşteau vite, se exploatau pădurile şi zăcămintele miniere din apropiere. La sud de stânca Dromon-ului se deschide valea unui mic afluent al râului Durance; aici se exploatau piritele, antracitul şi plumbul argentifer; îmbinarea combustibilului cu min-ereurile a creat, fireşte, o mică industrie metalurgică.
Inscripția Pietrei-Scrise subliniază în mod special faptul că Dardanus a înființat Theopolis *in agro proprio,* pe propriul lui domeniu — care aparținuse soției sale, Nevia Galia, probabil o galo-romană pe care o cunoscuse cu ocazia numirii sale ca înalt demnitar în Galia.
Evocând trecutul îndepărtat, imaginația noastră plăsmuieşte scenariul următor: Dardanus a deținut cele mai înalte funcții ale Imperiului; devotat lui Honorius, a reprimat orice încercare de răsturnare a puterii sale, dar fidelitatea lui nu a salvat Imperiul de la prăbuşire. Roma a fost cotropită de hoardele lui Alaric. Dezamăgit, dezgustat de funcțiile însemnate, cu onorurile lor vremelnice, a hotărât să se retragă pe domeniul său; sprijinul său moral, dătător de noi puteri, consta în credință, pură şi neclintită. Dardanus s-a izolat într-un loc retras, puțin productiv, cu ierni aspre, care prezenta avantajul de a nu fi situat în calea barbarilor care năvăleau în Galia. Pe de altă parte, singurătatea, frumusețea măreață a locului inspirau şi favorizau cucernicia. Domeniul trebuia să-l cinstească pe Dumnezeu; locuitorii lui au format o comunitate creştină, cârmuită de Dardanus. Fostul înalt demnitar, primit cu familiaritate de împărați, a manifestat, probabil, un uşor dispreț față de episcopii şi pastorii vestiți din regiune. A fost tulburat de vreun caz de conştiință? A dorit să lămurească o anumită problemă a doctrinei creştine? Dardanus s-a adresat, peste mări şi țări, Sfântului Ieronim şi Sfântului Augustin, de la care a preluat denumirea de „Cetate a lui Dumnezeu".

Vom descoperi vreodată cetatea dispărută?

Fericit cel ce va descoperi vestigiile Theopolis-ului lui Dardanus! Câți nu au încercat să smulgă taina acestor locuri, pecetluite de tăcere! Urcând pe stânci, străbătând păşunile alpine, cercetând denivelările de teren sau suprafețele plane, studiind cele mai neînsemnate pietre sau rămăşițe, veți căuta în zadar!

După părerea unora, numele Theopolis a fost legat de Theous, numele unei ferme izolate, la care se ajungea greu. Alții au socotit că „Cetatea Domnului" se ridica pe o terasă plană, numită „Platoul". Suntem înclinați să credem, mai curând, că Theopolis se afla în vecinătatea satului Saint-Geniez şi a micii capele de la Dromon. Distanța între aceste două puncte de reper este de doi kilometri şi jumătate. Pe acest spațiu vast se pot întreprinde nenumărate cercetări, cu condiția să nu ne îndepărtăm prea mult de Saint-Geniez, sfântul patron ăl satului *Genesius* (fiind grefier public, a refuzat să transcrie un edict pronunțat împotriva creştinilor, fapt pentru care a fost decapitat). Sfântul Geniez era venerat îndeosebi la Arles, unde se afla Dardanus, ca prefect al pretoratului Galiilor.

Am prezentat până acum câteva păreri şi ipoteze. Se pune problema unor săpături în capela mică a Dro-mon-ului, pentru a verifica dacă a fost înhumat acolo Dardanus. Cu toate acestea, enigma Theopolis-ului rămâne nedescifrată. Locuitorii de la munte au folosit, fără îndoială, în cursul secolelor, pietrele care puteau fi recuperate; chiar temeliile au dispărut odată cu prăbuşirile de teren, care răvăşeau pământul, în aceste regiuni.

A afirmat cineva că „Cetatea lui Dumnezeu" prezenta clădiri frumoase? Ce ne face să credem aşa ceva? Dardanus, după o viață fastuoasă de curte, s-a izolat într-un loc neospitalier, cu dimă aspră. Faptul că s-a retras pe un vârf al Alpilor, hotărât să împărtăşească viața plină de privațiuni a muntenilor, dovedeşte alegerea lui nedezmințită, calea spre adevăratul ascetism, în cazul acesta, nu intenționase să-şi clădească o locuință luxuoasă; se mulțumise — atât el cât şi familia lui — cu modestele clădiri din piatră cioplită grosolan, aşa cum se mai văd şi azi uneori, risipite în văile alpine. Theopolis nu a fost, poate, decât un schit mare, în care duceau o viață creştinească pilduitoare Dardanus, familia sa şi „clienții"[1] săi — oameni liberi şi şerbii domeniului său.

înainte de a ne continua drumul, vântul puternic biciuindu-ne obrajii, aruncăm o ultimă privire asupra căldării glaciare încadrate de versanți abrupți, în care a fost înființată aşezarea numită Theopolis. Capela cea mică, cu cripta ei secretă, a rămas furişată la poalele stâncii enorme a Dromon-ului, umanizând peisajul sălbatic.

Ne despărțim cu greu de aceste locuri care îşi impun frumusețea severă, în care forța evocatoare a amintirilor, a istoriei lor este covârşitoare; ni se pare că auzim, reverberate ca un ecou, vocile puternice ale Sfântului Augustin şi ale Sfântului Ieronim.

1)în Antichitatea Romană, plebeu fără drepturi **depline,** dependent de un nobil şi protejat de acesta.

O descoperire epocală în centrul unei piramide mayase: omul-zeu de la Palenque

intre marile ansambluri de construcții, ruinate, ale civilizației mayase, cu care se mândreşte sudul Mexicului, unele sunt foarte cunoscute şi atrag, anual, mulțimi de vizitatori: de exemplu, Uxmal sau Chichen-ltza, în Yucatan, clasate la loc de frunte de turismul internațional. Monumentele lor de seamă au fost — aproape îri totalitate — degajate, fiind remediate şi unele deteriorări grave; sunt accesibile, datorită şoselelor macadami-zate, străbătute de autocarele agenției de turism Cook. Când se lasă seara, hotelurile luxoase găzduiesc turiştii obosiți, după o zi grea, în care au urcat şi au coborât treptele piramidelor. Dar există şi alte oraşe mayase, mai greu accesibile, fie din cauza unui parapet de protecție creat de vegetația abundentă, fie a depărtării lor hărăzind călătorului bucuria unică a contemplării solitare. Este vorba despre Palenque, oraşul-cetate în care arta mayasă a atins cele mai înalte culmi.

Situat în statul Chiapas, Palenque este situat la poalele marelui lanț muntos Chiapas, care se întinde până în Guatemala; o imensă câmpie se aşterne în fața sa, până la Golful Mexicului, situat la 130 km. Oraşul este aşezat într-un cadru tropical, în pădurea deasă care-l ascunde, ca o teacă vegetală. Arborii ating înălțimea de 30 până la 40 m. Pădurea este bogată în esențe valoroase, ca mahonul american şi cedrul roşu, al căror lemn este foarte căutat în ebenisterie, şi sapotilierul, care secretă un suc lăptos, recoltat pentru fabricarea *chewing-gum-u\u*.

Peisajul este apăsător prin vegetația lui abundentă, înăbuşitoare, care se revarsă năvalnic,

punând stăpânire pe noi terenuri; oamenii, neliniştiți, se luptă să-i stăvilească înaintarea şi fac defrişări continue. Atmosfera este şi ea apăsătoare, din cauza climei sufocante, aerul fiind saturat de umiditate. Acest cadru nu convine oamenilor; în schimb, pentru animale este un rai, în care mişună maimuțe, jaguari, reptile, păsări cu penaj strălucitor, papagali, curcani sălbatici, tucani, cu-rucuşi cu gât roşu.

Un sit ocrotit de natură

Palenque a fost ocrotit multă vreme de natura care l-a acoperit, după ce se năruise. Situl era cunoscut încă din secolul XVIII, în 1785 a fost cercetat de comisii oficiale, care au trimis rapoarte, însoțite de ilustrații, suveranului Spaniei, Carol al III-lea.

La începutul secolului trecut, un personaj bizar poposea la Palenque, în calitate de director al cercetărilor în zona mayasă. Călătorul ciudat se numea Jean-Frederic-Maximilien de Waldeck şi pretindea că este baron. Născut la Viena, în 1766, avusese o viață aventuroasă: la nouăsprezece ani se afla la Capul Bunei-Speranțe; la înapoiere, s-a oprit la Paris, a căpătat cetățenia franceză, a luat parte la asediul Tou-lon-ului alături de Bonaparte şi a urmat trupele franceze în Egipt. După capitulare, ca să nu fie prins de englezi, a fugit în Africa orientală, s-a îmbarcat pe o corabie a lui Surcouf[1)] şi a străbătut Oceanul Indian. Mai târziu, a participat la eliberarea Chile-ului, apoi a plecat în Guatemala şi în Mexic.

Thompson, marele specialist în probleme mayase, a remarcat cu umor: „La vârsta la care majoritatea arheologilor ies la pensie, la şaptezeci de ani, Waldeck a început cercetări arheologice în regiunea mayasă, infirmând părerile despre caracterul insalubru al pădurilor din America Centrală, trăind până la vârsta de o sută nouă ani."

Acest personaj ieşit din comun, născut când domnea Ludovic al XV-lea, a murit sub cea de-a treia

1) Robert Surcouf (1773 - 1827), marinar francez care a luptat în Oceanul Indian, împotriva comerțului englez.

republică... La întoarcerea sa din America, a început să se ocupe de pictură şi de gravură, având un talent nativ. Primele sale tablouri au fost acceptate de Salonul din Paris când împlinise o sută unu ani, continuând, în anii următori, să expună diferite pânze. A murit într-un accident, pe stradă, din vina lui: întorsese capul după o frumoasă tânără... la vârsta lui, o imprudență de neiertat!

Waldeck a stat doi ani la Palenque; a conceput nenumărate planuri, a făcut relevee, schițe, care au figurat în lucrarea publicată în 1837, intitulată *Călătorie arheologică şi pHorescă în Yucatan.* Deoarece nu era preocupat de stricta autenticitate a celor prezentate, releveele sale se pot compara cu titlul de baron pe care şi-l atribuia. El a prezentat imagini deformate, greşite, ale arhitecturii şi sculpturii mexicane, păstrate cu multă greutate, cu toate vicisitudinile vieții.

Intervenția arheologilor

Timpul a trecut... Palenque lâncezea în pădurea sa, aşteptând să fie trezit la viață, destăinuindu-şi trecutul. Cercetări sistematice au fost întreprinse numai în ultimul timp; specialiştilor mexicani le/evenea o misiune deosebit de importantă şi de grea. în prezent, ei au recenzat aproximativ unsprezece mii de situri ale civilizațiilor prehispanice. Explorarea lor implică eforturi imense; în Mexic, în cea mai mare parte a cazurilor, arheologii lucrează în afara centrelor populate; prin urmare, înainte de a-şi desfăşura munca de arheologi, ei trebuie să defrişeze terenul respectiv. După ce au ieşit la lumină, monumentele au nevoie de restaurări şi de

ocrotire: vegetația, abundentă şi variată, le poate năpădi oricând, înăbuşindu-le. La toate acestea se adaugă cea rnai importantă cauză: vestigiile civilizațiilor precolumbi-ene sunt grupate, de obicei, în ansambluri vaste, cuprinzând temple şi palate impunătoare. Să ne gândim la întinderea oraşului Palenque: delimitarea lui întâmpină şi acum multe dificultăți, în afară de zona monumentală scoasă la iveală, oraşul se întindea pe o lungime de cel puțin opt kilometri, de la est la vest.

în 1949, misiunea de a explora situl Palenque a fost încredințată unui mare specialist, Alberto Ruz Lhuil-lier. Cunoscând foarte bine arhitectura şi civilizația mayasă, înzestrat cu o intuiție deosebită şi o tenacitate inteligentă, Lhuillier avea să înscrie, în 1952, în analele arheologiei, una dintre cele mai senzaționale descoperiri făcute vreodată.

Născut la Paris, în 1906, din tată cubanez şi mamă franceză, Alberto Ruz Lhuillier a primit cetățenia mexicană în 1940. Şi-a făcut studiile la Paris, apoi la Mexico. De la primul contact cu Mexicul s-a simțit puternic atras de civilizațiile precolumbiene. Vocația sa se preciza astfel: s-a îndreptat spre studiul arheologiei şi, după obținerea licenței, a revenit la Paris, pentru a-şi desăvârşi documentarea. Şi-a început cariera în 1938, conducând primele săpături arheologice. A devenit foarte repede unul dintre cei mai renumiți specialişti ai civilizațiilor precolumbiene şi a fost numit, în 1949j director al cercetărilor întreprinse în zona mayasă. In calitatea aceasta, a cercetat îndelung situl Palenque. Avea, la vremea aceea, patruzeci şi trei de ani.

Scara misterioasă

Zona arheologică Palenque se întinde pe terase naturale care seamănă cu o scară monumentală. Din masa de vegetație se ivesc construcții uimitoare, în care civilizația mayasă îşi arată desăvârşirea. Mai întâi „palatul", care include o mulțime de paf/b[1)], galerii şi săli, este situat pe o platformă ridicată şi se întinde pe o suprafață de peste 90 m lungime pe 70 m lățime. Urmează apoi un şir de temple, adevărate bijuterii arhitecturale, aşezate pe vârful piramidelor înalte. Oamenii epocii moderne le-au botezat: templele din Nord, templul Contelui, templul Crucii, templul Soarelui, templul Leului, templul Crucii foliate, templul Inscripțiilor. Un ansamblu măreț şi armonios! înălțimea construcțiilor rivalizează cu aceea a marilor arbori tropicali, ca o sfidare adresată naturii de omul însuflețit de esența divină. Sculpturile în piatră albă au mult rafinament. Faptul că un popor a conceput o artă arhitecturală de o asemenea valoare dovedeşte cu prisosință nu numai fervoarea sa religioasă, ci şi dezvoltarea sa socială deosebită. Comunitatea care trăise acolo ajunsese la o treaptă superioară de organizare, fiind totodată puternic atrasă de modalitatea de a-şi exprima simțul mistic.

Suntem uimiți de tehnica acestui popor care nu a folosit nici roata (cât ar fi fost de utilă pentru transportul materialelor!), nici uneltele de fier pentru cioplit şi tăiat! Este foarte adevărat că atunci când Palenque strălucea prin fastul şi măreția sa, resursele de care dispunea erau imense. Pădurea întinsă si deasă îi furniza lemnul,

1) curte interioară pavată, înconjurată cu arcade, specifică palatelor hispanice.

câmpia învecinată, întretăiată de râuri care-şi ondulau meandrele şi de lacuri mici, era bună pentru culturi irigate, în regiunea aceea unde vieţuiau numeroase animale şi apele erau pline de peşti, hrana îmbelşugată era la îndemâna tuturor.

Palenque însemna în acelaşi timp centrul politic, sanctuarul, oraşul de artă, sediul ştiințific principal. A fost, de asemenea, necropola persoanelor de vază; dovada acestei afirmații a dat-o surprinzătoarea descoperire a lui Lhuillier, realizată la templul Inscripțiilor, foarte aproape de „palat". Se numea astfel (era cunoscut de asemenea ca „templul Legilor") deoarece trei panouri din piatră erau gravate cu inscripții hieroglifice — reprezentând unul dintre cele mai lungi texte mayase. Edificiul fusese ridicat pe o piramidă înaltă cu baza dreptunghiulară; o scară aproape verticală ducea la templu. Cinci porți, cu stâlpi ornamentați cu sculpturi în relief, se deschideau la fațadă.

Pe solul templului se remarca în mod special o dală de piatră de dimensiuni mari, străpunsă de douăsprezece orificii cu dopurile lor de piatră, perfect ajustate, asigurând o închidere ermetică. Ruz Lhuillier şi-a închipuit că sub templu se afla încă o construcție. Prin urmare, dorind să se încredințeze, a săpat o groapă; s-au ivit treptele unei scări care cobora înăuntrul piramidei. Şi acest fapt constituia o descoperire uimitoare, pentru că nu se cunoşteau astfel de structuri, la nici una din multele piramide ridicate de amerindieni. Aceasta se petrecea în 1949.

Scara, greu accesibilă, fusese acoperită de pietre şi de pământ, operațiunea de curățire fiind deosebit de migăloasă — găleată cu găleată — şi de obositoare.

Ruz Lhuillier i-a consacrat patru campanii de săpături, în 1949 a izbutit să degajeze douăzeci şi trei de trepte în 1950, tot atâtea u ajungând la o adâncime de 15 m sub vârful piramidei, în 1951, a degajat două mici tuneluri de aerisire, care se întindeau pe latura de vest a piramidei. La nivelul acesta, scara îşi schimba orientarea. Primul şir de trepte cobora către est; al doilea, se îndrepta spre vest. Ce reprezenta şi unde ducea scara aceasta — prima scară interioară descoperită vreodată într-o piramidă precolumbiană? După trei ani de muncă

asiduă nu se găsise încă răspunsul la această întrebare. Nelinişte a şi nerăbdarea creşteau pe măsură ce se cobora în adâncime, iar obstacolele se înmulțeau în proporție egală. Operațiunile de curățire şi nivelare erau îngreuiate de dărâmăturile foarte compacte, şi de pietrele care păreau sudate unele de altele prin con-creționile calcaroase formate de-a lungul secolelor. Condițiile de lucru erau anevoioase — umiditate copleşitoare şi praf, spațiu redus, în care orice mişcare însemna un efort — la care se adăuga senzația deprimantă de a nu se termina niciodată degajarea scării.

Şase tineri sacrificați

Se ajunsese la cea de-a patra campanie de săpături — cea din 1952. Alte treisprezece trepte fuseseră curățite; se ajungea la capătul scării; a apărut acum un coridor — era amplasat la o adâncime de aproximativ 23 m față de solul templului. Țelul fusese a-tins... aceasta era şi convingerea lui Ruz Lhuillier, dar mai avea încă multe de îndeplinit.

A atacat mai întâi zidul, făcut din piatră şi mortar de var, alcătuind o masă compactă de 3 m grosime.

Zidul odată dărâmat, a apărut un fel de groapă funerară cu oseminte. Scheletele erau de-a valma, trupurile fuseseră de-a dreptul zdrobite ca să poată fi închise într-un spațiu atât de restrâns; oasele se păstraseră foarte prost din cauza umezelii şi a sărurilor de calciu care le acopereau. Totuşi s-au identificat şase oameni tineri, dintre care o femeie; după toate probabilitățile au fost îngropați aici, fără a fi însoțiți de vreun obiect sau de o ofrandă.

Descoperirea era tulburătoare: ființele acelea tinere, ale căror rămăşițe erau îngrămădite, unele peste altele, fuseseră sacrificate. Reaminteau amplele evocări de sacrificii umane la vechii mexicani, îndeosebi la azteci „care se scăldau în sângele victimelor" şi, deopotrivă, la mayaşi. Se descoperise, în „cenotul" sacru de la Chichen-Itza, un mare număr de oseminte, de bărbați, femei şi copii. Arta mayasă reproducea fără reticențe scenele de sacrificiu impuse de voința divină: de obicei se smulgea inima victimei, dar tot atât de mult se obişnuia ca victima să fie legată de un stâlp şi ucisă cu săgeți. Se mai putea întâmpla ca victima să fie aruncată din vârful piramidei. Cutremurătoare ofrande cerute de zeii însetați! Cum au fost sacrificați tinerii bărbați şi tânăra femeie la Palenque? Ea era oare soția defunctului? Nu se ştie!

Riturile crude ale unei civilizații — totuşi atât de dezvoltate sub multiple aspecte — ieşeau la iveală în partea centrală a piramidei şi dădeau de bănuit că, mai departe, se putea afla un mic lăcaş sacru.

„O sală fantomatică, asemenea unui palat de gheață"

Ruz Lhuillier ajunsese acum în fața unei pietre enorme, un monolit bine sudat, vertical, care astupa perfect o deschidere triunghiulară; l-a examinat cu atenție: părea perfect fixat, fără nici o breşă. După un timp, pe latura inferioară stângă, a zărit o mică spărtură, care fusese astupată mai demult cu pietre şi mortar. Un lucrător a făcut un sondaj, strecurându-şi bara de miner înăuntru. S-au scos pietrele care blocau deschiderea; Lhuillier şi-a îndreptat lanterna spre interiorul ei: a văzut, în spatele monolitului greu, o criptă mare, cu basoreliefuri pe pereți; la mijloc se înălța un monument sculptat, măreț, încăperea părea supranaturală, strălucind ca un palat de gheață.

îl lăsăm pe Ruz Lhuillier să exprime emoția acelei clipe: „Din întuneric se desprindea o apariție de basm; aveam în fața ochilor o scenă supranaturală, fantastică, foarte pură. Părea o imensă grotă fermecată, sculptată în gheață, cu ziduri strălucitoare, sclipind ca nişte cristale de zăpadă. Stalactitele atârnau, ca o delicată broderie, iar stalagmitele, pe podeaua subterană, cule-seseră picăturile de apă scurse din vârful stalactitelor, asemenea unei lumânări care picură.

Aveam impresia că ne aflam într-o capelă părăsită. Pe pereți se aliniau personaje din stuc, în basorelief. Privirea mi s-a îndreptat spre sol; era acoperit aproape în întregime, de o dală mare din piatră sculptată, perfect conservată.

Privind cu uimire şi respectuoasă admirație, des-criam colegilor mei minunata scenă ce mi se înfățişa; nu

le venea să creadăf M-au dat deoparte şi, la rândul lor, au fost fascinați, uluiți; eram primii care

priveau lăcaşul sacru şi tainic, după un mileniu..."
Cripta a fost deschisă duminică, 15 iunie 1952, la ora 13. Mulți locuitori ai satului vecin s-au repezit să vadă minunea şi s-au îmbulzit pe coridorul strâmt. Echipa de lucrători a lui Lhuillier a izbutit să facă să pivoteze monolitul uriaş, astfel încât să-l poată înclina. S-a creat astfel o posibilitate de trecere a unei persoane, într-o parte. Cripta la care se ajunge coborând patru trepte nu este de dimensiuni impresionante. Ea se prezintă ca un naos, dreptunghiular, cu patru intrânduri, dispuse față în față. Măsoară 8,90 m în lungime şi 3,75 m în partea ei cea mai lată. Bolta, arcuită în triunghi, atinge 6,50 m; este susținută de cinci grinzi groase din piatră negricioasă cu vine galbene. Datorită infiltrației apei o şapă calcaroasă se aşternuse peste podeaua formată din dale mari, bine tăiate şi perfect îmbinate. Pereții şi bolta sunt din piatră cioplită, lustruită şi fasonată deosebit de bine. După cum se vede, construcția reflectă o măiestrie neobişnuită, o perfecțiune şi un rafinament de excepție. S-a precizat că solul crip'ei se afla la 24 m sub baza templului şi la aproximativ 2 m sub baza piramidei care reprezintă soclul ei gigantic.
Lespedea acoperind mormântul —piramida de la Palenque

Decorurile mistice ale mayaşilor

Basoreliefurile din stuc, care împodobeau pereții criptei, s-au înfățişat în feeria de concrețiuni care le învăluia, reprezentând personaje puțin mai înalte decât în mărime naturală. Sunt nouă, în total — stăpânii nopții domnind asupra lumii subpământene a mayaşilor — cu podoabele lor sclipitoare, somptuoase, părul fiind împodobit cu un mănunchi de pene, cu coiful lor ca o pasăre şi mantia din pene, cu multe pietre prețioase.
în sala aceea erau răspândite diferite ofrande; cea mai mare parte a lor era aşezată pe monumentul sculptat din centru. Cele mai importante piese recuperate au fost două capete modelate în stuc. Cel mai frumos este cunoscut sub numele de „Capul de la Palenque"; are 43 cm înălțime şi reprezintă un bărbat tânăr, al cărui craniu fusese supus clasicei deformări artificiale — atât de prețuită de mayaşi — nasul foarte încovoiat şi fruntea teşită înscriindu-se în aceeaşi curbă. Părul bogat este strâns de o bentiță, bogat împodobită cu flori de nufăr îmbobocite, încingându-i fruntea; adus spre față, părul arată ca o creastă de coif.
Compoziția are multă eleganță şi realizează forme desăvârşite. Podoaba bogată, ca o coroană, nu umbreşte liniile feței, ci le completează. Trăsături simple şi grave, ochii larg deschişi, încremeniți, gura uşor strâmbă: elemente ale unui ansamblu de un realism impresionant, însă spiritualizat de o notă de noblețe şi de detaşare nedefinită.
Marele monument ocupă cripta aproape în întregime; de altfel, ea fusese construită special pentru a-l adăposti. Monumentul se prezintă ca un enorm bloc
de piatră monolitică, în linii mari, de formă cubică, amplasat pe o temelie cu sase stâlpi decorați. Dimensiunile sale sunt următoarele: 3 m lungime, 2,10 m lățime, 1 m -1,10 m înălțime. S-a apreciat greutatea sa: aproximativ 20 tone.
O dală fin sculptată ieşea în afară şi-l acoperea ca o mantie de preț. Sculptorul pusese în opera sa toată virtuozitatea decorativă a mayaşilor, ca şi simțul lor mistic complex. Bordurile pietrei sunt împodobite cu cincizeci şi patru de hieroglife; unele dintre ele menționează date calendaristice şi astfel s-a putut deduce un element foarte important: data lor aproximativă fiind anul 700 al erei noastre.
Când s-a putut pătrunde în criptă, Ruz Lhuillier şi confrații săi au numit marele monument central „altarul".
în privința destinației sale, nimeni nu se putea pronunța înaintea sfârşitului cercetărilor. Cu toate acestea, se presupunea că era sanctuarul cel mai venerat de la Palenque. Aici, în adâncurile necuprinse, s-ar fi desfăşurat riturile secrete ale castei sacerdotale, în care sacrificiile umane erau „evenimente" obişnuite.
Ruz Lhuillier era foarte tentat să ridice lespedea grea de deasupra, dar însemna să-şi asume un risc inutil dacă blocul monolitic pe care-l acoperea era masiv. Mai întâi au sondat blocul de-a curmezişul, îndrep-tându-se spre centru. Prima sondare a fost dusă până la 1,75 m: dădeau mereu peste piatra compactă. Ca să aibă conştiința împăcată, echipa a făcut al doilea sondaj, pe partea opusă. La un metru şi ceva, bara de sondaj a nimerit într-o cavitate; o sârmă a fost introdusă cât mai adânc în deschiderea îngustă; când a fost scoasă, sârma purta particule de vopsea. Cavitatea a fost mărită şi la lumina lanternei electrice s-a văzut un perete vopsit în roşu.
Vă închipuiți emoția care a cuprins echipa de săpători! Enormul monolit era scobit, dar ce

taină ascundea? Acum trebuia luată o hotărâre, fără nici o şovăială: trebuia ridicată lespedea sculptată! Câte greutăți în realizarea acestui lucru! Cripta era atât de mică încât cu greu te puteai mişca; în consecință, numărul de muncitori era limitat. Greutatea care trebuia deplasată în condiții atât de anevoioase era de aproximativ cinci tone. Cea mai mică imprudență putea deteriora sculpturile splendide.

Un schelet împodobit cu bijuterii neasemuit de frumoase

Pe 27 noiembrie 1952, la ora 6, a fost întreprinsă operațiunea de ridicare a dalei, care a durat până a doua zi, la aceeaşi oră; s-a lucrat fără pauză, fără nici un răgaz pentru odihnă. Se luase hotărârea de a se folosi mijloace simple (de altfel erau singurele posibile, în conjunctura respectivă): în principal, cricuri de automobil, care urmau a fi plasate sub colțurile dalei enorme de piatra, care cântărea aproape cinci tone.

In primul rând s-a doborât un copac mare — un *bari,* o specie de mahon — apoi a fost tăiat în bucăți de grosimi şi lungimi diferite. Anumite secțiuni trebuiau să susțină cricurile şi să le înalțe; altele urmau să fie strecurate sub dală, pe măsură ce se ridica; altele erau destinate să proptească piatra, ca să nu alunece.

Bârnele necesare au fost coborâte pe scara
îngustă — şi nu a fost deloc uşor!

După aceea a început munca de ridicare, cu multe eforturi şi, în special, cu răbdare şi atenție. Orice mişcare greşit calculată, slăbirea unui cric riscau să pericliteze operațiunea prin fisurarea admirabilului panou de sculptură mayasă. Ruz Lhuillier şi echipa sa lucrau într-o tensiune greu de îndurat şi în condiții istovitoare, din cauza spațiului foarte redus şi a lipsei de aer. încăperea era slab luminată, atmosfera era încărcată de umiditate.

Patru ore de eforturi continue a durat ridicarea lespezii cu patruzeci de centimetri! Ruz Lhuillier se temea că va găsi o cavitate goală şi ar fi fost o amarnică decepție! Ori, lespedea astupa un spațiu închis ermetic printr-un capac de piatră, conturat de linii curbe, bine fixat în masă. Din fericire era prevăzut cu găuri, prin care s-au trecut frânghii; capacul a fost şi el ridicat.

Oboseala şi emoția doborau echipa, în frunte cu Lhuillier erau copleşiți, trăiau o clipă unică, un moment de referință al arheologiei — ştiința pe care unii o consideră rigidă, austeră, dar care, deodată, ridicând vălul care acoperea pagini de istorie ignorate, aducea mărturia unor realități tulburătoare.

Ce privelişte! Cavitatea era, într-adevăr, o groapă funerară. Un schelet se afla acolo, împodobit cu bijuterii extraordinare; dimensiunile mormântului fuseseră impuse parcă de mărimea trupului care se odihnea acolo, fiind făcut ,pe măsură". Trupul era culcat pe spate, cu brațele întinse. Toate părțile scheletului erau intacte şi, cu toate că erau uşor friabile, au permis o analiză amănunțită. S-a precizat că fusese un bărbat, voinic şi gras, de 1,73 m înălțime, vârsta atribuită fiind între patruzeci şi cincizeci de ani.

O mască executată din două sute de plăcuțe de jad...

Defunctul fusese îngropat cu veşmintele sale bogate, din care, după atâtea secole, nu rămăsese decât o pulbere şi pigmenții vopselei roşii. Trupul fusese, probabil, învelit într-un giulgiu prins cu ace din os, din care s-au descoperit trei, pe gât şi pe umeri.

Dacă țesăturile nu au putut fi păstrate, în schimb podoabele şi bijuteriile, aproape toate din jad, au rămas intacte, în domeniul acesta, varietatea şi rafinamentul lor fastuos, uluiau!

Piesa senzațională era o mască executată din două sute de bucățele de jad, un mozaic extraordinar! Ochii erau din scoică, pupila fiind marcată printr-un punct negru, iar irisul era din obsidian.

Când a fost deschis mormântul toate fragmentele acestea erau risipite în jurul capului. Cum au fost asamblate şi fixate în forma respectivă care trebuia să adere perfect la trăsăturile feței? Nu s-au găsit decât rămăşițele unei armături din stuc, care fusese potrivită pe fața defunctului, după toate probabilitățile, dar care apoi se sfărâmase. După ce a studiat îndelung fiecare bucată, Alberto Garcia Maldonado, un meşter gravor, a fost în măsură să reconstituie masca, a cărei lungime era de 24 cm, iar lățimea de 19 cm. Piesa este o capodoperă a artei mayase. Se poate presupune că, perfect mulată pe

trăsăturile feței, ea reproducea un portret.
Capul defunctului era împodobit nu numai cu această mască: era încununat de o diademă, alcătuită din patruzeci şi unu de discuri, de dimensiuni şi de forme diferite; printre rămăşițele cutiei craniene a fost găsit un pandantiv din jad, de un verde intens, care reprezenta un liliac *(zotz-u*\ mayas) şi constituia un element decorativ al diademei. Urechile purtau podoabe: două plăci de jad cu inscripție hieroglifică. Şuvițele de păr erau prinse în mărgele de jad. S-a mai descoperit un ornament bucal, care adera, poate, de mască; era drept-unghiular; alcătuit din mici plăci de pirită, având un disc din scoică la fiecare colț. Acest ornament, conturând gura personajelor, figurează şi pe basoreliefurile de stuc care împodobesc pereții criptei.
Aceasta era podoaba ciudată şi somptuoasă care ornamenta capul nobilului defunct din Palenque (mai sunt multe alte elemente pe care nu le-am descris). Tot , trupul îi era împodobit în acelaşi mod: la gât avea un colier cu o sută optsprezece mărgele de jad; pe piept, un plastron făcut din mărgele înşirate pe nouă fire concentrice. Pe fiecare antebraț, o brățară de două sute de mărgele de jad. La fiecare deget, un inel, tot din jad. La picioare, mari bile din jad şi un mic idol antropomorf, cu trăsăturile caracteristice Zeului solar.

Năruirea brutală a unei civilizații

Monumentul de la Palenque poate fi datat, cu aproximație: sfârşitul secolului VII sau începutul secolului VIII — anul 700 al erei noastre, adică apogeul civilizației, artei şi ştiinței mayase. în Franța, perioada considerată corespunde dinastiej Merovingienilor, urmată de aceea a Carolingienilor. în Occident, civilizația Romană se năruise, fără să-i succeadă attă formă tot atât de evoluată; în schimb, în Mexic prosperau civilizații
admirabile, Palenque însemnând una din cele mai înalte culmi. Ultima datare recunoscută este 784. Splendoarea civilizației mayase începe să apună începând cu această dată; ia o sută de ani după înhumarea omului-zeu, a dispărut brusc.
Care este cauza acestei prăbuşiri brutale, acestei morți neîndurătoare care a spulberat o civilizație atât de sclipitoare?
S-a discutat mult pe această temă, iar ipotezele formulate au fost extrem de variate. S-a spus că metodele de practicare a agriculturii erau primitive, nerentabile (plugul, lopata, nu erau cunoscute) şi, pe temeiul acesta, la care se adaugă creşterea numărului de locuitori, precum şi perspectiva foametei, s-a produs o emigrare masivă. Părăsirea centrelor importante a fost atribuită epidemiilor de friguri galbene sau paludismului, dar s-a precizat ulterior că aceste boli fuseseră transmise de cuceritorii spanioli.
Marele arheolog american Thompson a formulat ipoteza că tulburări sociale grave au provocat o catastrofă: casta sacerdoților şi a nobililor, cu cerințe nemăsurat de mari, avea nevoie de mână de lucru din ce în ce mai multă. Odată țăranii copleşiți de muncă s-au răsculat împotriva castelor neproductive, dar nesățioase şi pretențioase; au izbucnit revolte țărăneşti cu scene sângeroase de măcel; clasa conducătoare a fost alungată sau ucisă, puterea fiind preluată de căpeteniile țăranilor. Atunci nimeni nu s-a mai preocupat de întreținerea monumentelor, care s-au ruinat, iar vegetația excesivă invadându-le a desăvârşit distrugerea lor.
Ipoteza este captivantă, dar, după părerea
noastră, nu poate fi acceptată decât cu rezerve prudente. Revolta oamenilor obijduiți a izbucnit cândva, dar am dori să fim încredințați că aşa a fost; aceasta ne-ar satisface cerințele noastre de dreptate şi libertate. Monumentele de la Palenque ne uimesc dar în acelaşi timp ne reamintesc sângeroasele sacrificii cerute de o castă ierarhic superioară şi de istovirea oamenilor care le-au clădit.
Câte probleme ridicase descoperirea lui Ruz Lhuillier! Dar se obținuse un rezultat mulțumitor: aveau acum dovada că ordinea construirii monumentului fusese următoarea: mai întâi mormântul, apoi cripta şi -$_H$ piramida; scara interioară făcea parte din structura masei. Foarte firesc, pentru că ar fi fost absolut imposibil să se introducă, ulterior, blocurile monolitice care constituiau mormântul (numai lespedea sculptată de deasupra măsura şase metri pătrați şi cântărea aproape cinci tone). Mormântul şi monumentul uriaş care îl acoperă au fost pregătite în timpul vieții ilustrului defunct? Nu se ştie! Presupunem că funeraliile au fost urmate de sacrificarea tinerilor ale căror oseminte au fost descoperite la baza pietrei grele care forma cripta. Scara a fost astupată cu multă atenție, astfel încât nimeni să nu poată pătrunde în acel loc sacru. Fără îndoială, defunctul fusese respectat ca un zeu, iar

acoperirea ermetică a mormântului interzicea accesul tuturor celor care ar fi cutezat să-i tulbure somnul veşnic.
în concluzie, piramida reprezenta un monument funerar; descoperirea acestui fapt a trezit un interes deosebit, în general se credea că piramidele celebre, risipite pe cuprinsul Americii Centrale, au fost ridicate cu scopul de a constitui un soclu masiv pentru temple.
Acesta era rostul lor obişnuit; cazul piramidei de la Palenque, concepută ca mormânt, este unicul cunoscut până la această dată.

Efortul nemăsurat al întregului popor

îndată ce s-a dus vestea acestei descoperiri senzaționale, au început discuțiile cu privire la piramide. Unii stabileau o filiație între Imperiul Maya şi Egipt... ceea ce însemna ignorarea mileniilor care despart construcțiile faraonilor de cele mayase! Unde erau vestigiile unor etape intermediare, jaloane ale unei evoluții? Alții menționau, cu mai multă precizie, piramidele din sud-estul Asiei, mai cu seamă cele de pe teritoriul khmer[1'']; ei se bizuiau pe teoria potrivit căreia America fusese populată cu imigranți din Asia, care trecuseră Strâmtoarea Bering. Dar nici în acest caz nu se respecta cronologia: piramidele de pe actualul teritoriu american sunt anterioare celor asiatice.
Se poate stabili o paralelă remarcabilă între vechii locuitori ai Americii şi egipteni. S-a constatat că, în ciuda miilor de kilometri care le despărțeau, două popoare care nu se cunoşteau au realizat construcții de proporții gigantice, concepute conform unor principii analoge, că au avut de întâmpinat aceleaşi greutăți, care păreau uneori de neînvins, dar pe care au izbutit să le depăşească cu aceeaşi măiestrie, deşi mijloacele tehnice erau limitate. (Reamintim că mayaşii au realizat

1) populația khmeră locuia în Cambodgia, Vietnamul de sud, în sudul Laosului şi în sud-estul Thailandei.

aceste lucrări fără a cunoaşte roata sau instrumentele din fier.)
Pentru efectuarea unor lucrări de asemenea proporții era necesară o armată de ingineri, arhitecți, artişti, fără a mai socoti miile de lucrători. Mayaşii şi egiptenii au consacrat o bună parte a mijloacelor de care dispuneau pentru construirea unor monumente uriaşe, cărora le-au închinat, uneori, chiar viața, însufleții de acelaşi zel, de aceeaşi fervoare religioasă. Regele-preot înmormântat în piramida de la Palenque era de origine divină; se sacrificau oameni pentru a-l slăvi, şi, conform spiritului lor mistic, doreau să contribuie în acest fel la binefacerile pe care le-ar fi putut acorda preotul-zeu în lumea de dincolo.
Arta construcției, concretizată în scara şi în cripta de la Palenque, este unică în desăvârşirea sa. Toate stucaturile de pe pereții criptei, sculpturile care împodobesc mormântul, ofrandele, alcătuiesc o capodoperă. Suntem surprinşi de faptul că nu au fost create pentru a fi privite. Ele au fost îngropate imediat după executarea lor;, apoi s-a construit deasupra piramida de dimensiuni uriaşe. Arta mayasă era consacrată zeilor şi nu avea nevoie de admirația muritorilor!
în prezent, pentru călătorii grăbiți, serviciile arheologice mexicane au reconstituit mormântul de la Palenque în admirabilul muzeu din Mexico. Masca de jad se află acolo, ca şi cele două capete de stuc descoperite lângă sarcofag.
Dar nimic nu poate înlocui o vizită la Palenque şi apariția templului Inscripțiilor în copleşitoarea pădure tropicală. Nimic nu egalează bucuria coborârii pe scara îngustă şi abruptă, slab luminată, la capătul căreia se
află sala funerară neasemuită. Zăbovind în acest univers tainic, cu decorul său somptuos care atinge perfecțiunea, înțelegem mai bine tihna veşniciei pe care o ceruse omul-zeu acum douăsprezece secole.

12

Babilonul, cetate a Istoriei şi a legendelor, a măreției şi a nenorocirilor

mportant centru economic şi cultural al lumii antice, Babilonul'[1] cel vestit odinioară a fost şters de pe fața pământului; nu au rămas decât mormane de pietre şi cărămizi, acoperite cu nisipuri spulberate de vânt, care ne amintesc cu tristețe celebra frază a lui Seneca[2)]: „Pentru cetățile care

şi-au impus supremația, în decursul secolelor, pentru toate monumentele care, prin proporțiile şi frumusețea lor, au contribuit ia măreția imperiului, va veni o zi când, aflându-ne
1) *Babilu* înseamnă „poarta lui Dumnezeu" (după inscripțiile cuneiforme).
2) Lucius Annaeus Seneca (circa 4 î.H - 65 d.H.) filozof scriitor şi om de stat roman, reprezentant de seamă ai stoicismului.
chiar pe locul unde erau aşezate, să ne întrebăm unde puteau fi situate."
Puține oraşe au fost puternic marcate de Istorie, cum a fost Babilonul: multe popoare din Orient l-au stăpânit: akkadieni, kassiți, hitiți, elamiți, asirieni, perşi, părți, greci; mari conducători de oşti şi conducători de stat l-au cucerit: Hammurabi, Sennacherib, Nabuco-donosor, Cirus cel Mare, Xerxes sau Alexandru cel Mare — care a făcut din Babilon capitala sa asiatică, unde a murit, în 323 Î.H. Frumoase legende au completat istoria sa bogată; una dintre ele evocă domnia reginei Semiramis, cu minunatele ei grădini suspendate; după vechi tradiții, oraşul ar fi fost întemeiat de regină sau de însuşi zeul Bel, legendarul Nimrod. Turnul Babei (cuvânt ebraic care înseamnă „încurcătură") era monumentul principal, cel mai vechi al oraşului, a cărui construcție este pomenită în *Geneză:* (oamenii) „au zis iarăşi: — Haide să facem un oraş şi un turn al cărui vârf să ajungă la cer şi să ne facem faimă înainte de a ne împrăştia pe fața a tot pământul!" Babilonul a fost ținta laudelor celor mai entuziaste şi a insultelor celor mai brutale: „Babilonul cel mare, mama desfrânatelor şi a urâciunilor pământului" — în *Apocalipsa* Sfântului loan Teologul, (cap. 17, v. 5). A fost distrus de multe ori şi a renăscut din propria-i cenuşă, de fiecare dată, ca pasărea Phoenix. Aşezat pe malul Eufratului, care îl traversa de la nord spre sud, Babilonul, situat la aproximativ la 100 km sud de Bagdad, ocupând centrul unei regiuni extrem de fertile, era destinat unei intense activități comerciale şi meşteşugăreşti.
Către anul 1895 î.H. s-au unificat mai multe regate

Explorarea sitului

Puține oraşe asemenea Babilonului au intrat în legendă. Cercetători nenumărați, călători atraşi de povestirile istoricilor antici, au căutat să identifice în mulțimea de coline — de telluri — amplasamentul Babilonului. Printre aceştia, primul a fost rabinul Benjamin de Tudela, care a trăit în secolul XII. El călătorea pentru a vizita comunitățile evreieşti şi pentru a-şi desfăşura activitatea comercială intensă. Babilonul a fost văzut de el astfel: „la 30 mile de Resen este Babei, oraş în întregime distrus, în care se văd încă ruinele palatului lui Nabucodonosor, inaccesibile însă oamenilor din cauza şerpilor şi scorpionilor care le populează."
Abia în secolul XIX, când Mesopotamia[1)] a devenit mai accesibilă arheologilor, a putut începe exploatarea sitului. Primele cercetări, din 1852, se datorează unui francez, Fulgence Fresnel, căruia i s-au alăturat un arhitect, Thomas, şi un tânăr orientalist de origine germană, Jules Oppert.
Guvernul francez le-a acordat un credit de 70.000 de franci aur... pe atunci, arăta multă generozitate
1) Mesopotamia, „țara dintre fluvii" (Tigru şi Eufrat).
misiunilor arheologice!
Fulgence Fresnel — fratele mai mic al celebrului fizician Augustin Fresnel — era consul de carieră şi se distinsese din tinerețe ca specialist în limba arabă, în 1855 Fresnel a murit la Bagdad: arheologia mesopo-tamiană are pionierii săi, dar şi victimele sale. în ceea ce-l priveşte pe Oppert, unul din biografii săi îl caracterizează astfel: „putea fi adus pe scenă pentru a interpreta rolul unui savant, în... accepțiunea populară a termenului". Personalitate complexă, cunoscând la perfecție multe limbi străine, cercetător neobosit, Oppert a fost răsplătit de țara sa adoptivă după meritele sale: o catedră la College de France şi un fotoliu de academician la Institut.
După această primă campanie de explorare, Babilonul a reintrat în umbră. Abia în 1899 o misiune germană a reluat lucrările conduse de un mare arheolog, Robert Johann Koldewey. El a scos la lumină cetatea legendară cu zidurile şi porțile sale, cu palatele şi templele sale, cu casele şi străzile sale. Meritul său a fost cu atât mai mare cu cât nu mai rămăseseră din oraş decât ruine, în general, însă, în Mesopotamia nu au rămas vestigii impunătoare, monumente mărețe ruinate, aşa cum se află pe teritoriile Greciei sau ale fostului Imperiu Roman. Regiunile învecinate cu Tigrul şi Eufratul au piatră puțină şi cărămida era materialul de construcție cel mai folosit.
De-a lungul secolelor, s-au ridicat multe construcții pe aceste locuri, dar săpăturile au scos la

lumină în special pe cele realizate în epoca dinastiei „noului Babilon," când Nabucodonosor II (604-561 Î.H.) a desfăşurat o activitate intensă de refacere şi înfrumusețare a capitalei milenare a regatului său. Urmele activității sale se regăsesc în toate monumentele din Babilon: a refăcut incinta exterioară a oraşului, a construit noul Palat, a reclădit numeroase temple, printre care Tumul lui Babei şi Templul lui Marduk, a construit Poarta lui Ishtar, care făcea legătura între Palat şi Calea Procesiunilor, mărginită de un zid înalt, decorat cu frize de cărămidă smălțuită.
„Am construit palatul, scaunul regalității mele, inima Babilonului, în pământul Babilonului. Am aşezat fundațiile la o mare adâncime sub nivelul fluviului şi am povestit construcția acestuia pe cilindri... am construit un zid puternic, de jur-împrejur, din cărămizi şi bitum," povesteşte regele însuşi, conform unei inscripții găsite pe cilindrii-sigiliu din ceramică.

O captură de război: *Codul lui Hammurabi*

Paralel cu săpăturile germane din Babilon, arheologii francezi, conduşi de J. de Morgan, explorau celebrul sit iranian din Susa. în 1901, au făcut o descoperire hotărâtoare pentru istoria Orientului Apropiat: *Codul lui Hammurabi.* Potrivit ultimelor date stabilite de arheologi, acest mare suveran ar fi domnit de la 1792 la 1750 Î.H.; în decursul lungii sale domnii, folosindu-se de slăbiciunea şi de rivalitatea dintre celelalte state$_s$ a consolidat poziția statului său, care cuprindea aproapo întreaga vale a Tigrului şi Eufratului, şi a făcut din Babilon un oraş înfloritor, capitala unui imperiu unit şi centralizat.
Codul este reprezentat de o stelă — un bloc
enorm de bazalt negru, de 2,25 m înălțime. Partea superioară este ornată de un relief care-l reprezintă pe rege în fața lui Shanash, zeul-Soare şi Zeul dreptății, care-i dictează, pe un munte, culegerea de legi (amintindu-ne de Moise primind Tablele Legii). Pe piatră, în rânduri strânse, este gravat textul celor două sute optzeci şi două de legi, descifrate de un mare orientalist francez, părintele Vincent Scheil.
Culegerea aceasta, elaborată în timpul domniei lui Hammurabi, este una dintre cele mai vechi legislații cunoscute.
Acest monument pe care erau înscrise hotărâri din domeniul jurisprudenței (despre proprietate, administrație, economie, viață particulară şi socială, ş.a.) fusese înălțat, inițial, la Sippar, în apropiere de Babilon, dar a fost descoperit foarte departe, la Susa, *Codul* — care se află acum la Luvru — aducea astfel mărturia că era „o captură de război", după cum o dovedeşte şi leul din Babilon. Acest document excepțional, salvat de la pieire, atestă înaltul grad de civilizație atins de Babilon chiar la începutul mileniului II înaintea erei noastre.

Marele templu şi ziguratul său

în Babilon se găsea un număr impresionant de temple; cel mai important era *Esagil,* templul lui Marduk, zeul suprem, protectorul oraşului, în prezent nu se poate vedea din el decât extrem de puțin, deoarece arheologii germani au fost nevoiți să renunțe la degajarea lui completă. L-au descoperit sub un strat de dărâmături de peste 20 m grosime, excavând 30.000 de metri cubi de pământ şi moloz. Arheologii se transformaseră în lucrători de la terasamente... S-au mulțumit să-i determine contururile şi câteva puncte principale. Templul fusese înălțat la circa 800 m sud de palatul lui Nabuco-donosor; era format din două ansambluri alăturate şi se întindea pe aproximativ 200 m.
Zeul era reprezentat aşezat pe tron; după spusele lui Herodot, tot ansamblul consacrat divinității fusese executat din aur, cântărind 800 de talanți, echivalând cu 22 de tone de aur.
Aproape de templu se înălța *ziguratul* (reamintim că era o piramidă cu trepte, având în vârf un templu), aşa cum se obişnuia pe lângă marile sanctuare mesopotamiene. Destinația ziguratelor a fost mult discutată: în prezent ele sunt considerate ca un piedestal majestuos care permitea zeilor să coboare la oameni.
Ziguratul forma o enormă masă compactă, cu secțiune dreptunghiulară, ale cărui trepte, de la trei la opt, erau amenajate ca un şir de intrânduri, legate prin rampe şi scări. Templul din vârful ziguratului era clădit din cărămizi nearse, partea exterioară (paramentul) fiind executată din cărămizi arse, lipite cu bitum. Se cunosc treizeci de zigurate, amplasate pe o arie geografică întinsă: în Asiria, în Babilon, în teritoriile sume-riene din sud, în Blamul iranian, unde ziguratul de la Tchoga Zanbil este foarte bine conservat. Ziguratul de lângă Esagil era de proporții uriaşe: pe el trebuie să-l considerăm „Turnul Babei".
Citățm pasajul cunoscut din *Geneză:* „Pe vremea aceea, era în tot pământul o singură limbă şi un singur grai la toți. Pornind de la răsărit, oamenii au găsit în țara Senaar un şes şi au descălecat acolo. Apoi au zis unul

către altul: «Haide să facem cărămizi şi să le ardem cu foc!» Şi au folosit cărămida în loc de piatră, iar smoala, în loc de var. Şi au zis iarăşi: «Haide să ne facem un oraş şi un turn al cărui vârf să ajungă la cer şi să ne facem faimă înainte de a ne împrăştia pe faţa a tot pământul!» Atunci S-a pogorât Domnul să vadă cetatea şi turnul pe care-l zideau fiii oamenilor. Şi a zis Domnul: «Iată, toţi sunt de un neam şi o limbă au şi iată ce s-au apucat să facă şi nu se vor opri de la ceea ce şi-au pus în gând să facă. Haidem, dar, să Ne pogorâm şi să amestecăm limbile lor, ca să nu se mai înţeleagă unul cu altul». Şi i-a împrăştiat Domnul de acolo în tot pământul şi au încetat de a mai zidi cetatea şi turnul. De aceea s-a numit cetatea aceea Babilon, pentru că acolo a amestecat Domnul limbile a tot pământul şi de acolo i-a împrăştiat Domnul pe toată faţa pământului."

în căutarea Turnului Babei

Ținta vechilor călători în Babilon a fost Tumul Babei: Artiştii s-au grăbit să-l deseneze, după vagi indicii antice. Turnul apare încă în epoca romană, în picturile murale din Saint-Savin, în mozaicurile catedralei din Monreale, în Sicilia, în sculptură, la Palatul Dogilor din Veneția. Bruegel cel Bătrân, Rafael, în ansamblul decorativ al loggiei Vaticanului care cuprinde scene din Vechiul Testament, şi alți pictori au abordat subiectul, astfel încât s-ar putea alcătui o antologie a reprezentărilor turnului, în diferite secole.

S-a crezut că Turnul Babei se afla la Borsippa (actualmente, Birs Nimrud) sau la Aquarquf, la treizeci de kilometri de Bagdad, unde au rămas vestigii impresionante ale ziguratelor. Şovăielile în privința amplasamentului vestitului Turn sunt fireşti, deoarece ziguratul din Babilon fusese distrus şi, cu toată soliditatea sa, nu mai rămăsese nimic.

Arheologii germani au început săpăturile aici, după paisprezece ani de la deschiderea şantierului. Cu toate cercetările riguroase, s-ar fi ajuns cu greu la celebrul monument dacă nu ar fi existat unele indicii. Mai întâi, comparația care se putea face cu ziguratele din alte oraşe, destul de bine conservate (cele din Ur şi din Tchoga Zanbil, în Susiana). Apoi, o descriere scurtă a istoricului grec Herodot, mare călător şi narator fidel, care a vizitat Babilonul către mijlocul secolului al V-lea î.H.; el nu a văzut decât ruinele turnujui, deoarece fusese distrus de Xerxes, după cucerire, în sfârşit, există un document foarte prețios, si anume o tăbliță de argilă (care se află la Luvru, secția antichități orientale) de 20 cm înălțime şi 10 cm lățime, descoperită într-o colecție particulară de părintele Vincent Scheil. Tableta descrie Esag/Aul şi *E-Temen-an-ki.*

După toate probabilitățile, baza Turnului era pătrată, fiecare latură măsurând puțin peste 91 m. S-a constatat că toate documentele indică această cifră. Herodot a apreciat-o la un stadiu, adică aproximativ 92 m, iar tăblița de la Luvru, la 180 de coți, adică puțin peste 89 m. Arheologii germani care au măsurat-o au dat cifra exactă de 91,55 m.

în privința înălțimii turnului există mai puține date, dar nu punem la îndoială cifra înscrisă pe tăbliță, care arată că înălțimea era egală cu lungimea uneia din laturile bazei.

Turnul era format din mai multe etaje — şapte — deci şapte paralelipipede suprapuse; ansamblul turnului era clădit din cărămidă nearsă, iar paramentul era din cărămidă arsă. Amplasamentul scărilor şi al rampelor de acces a fost controversat de specialişti.

Monumentul impresiona prin dimensiunile sale; volumul de muncă cerut de realizarea Turnului a fost uriaş; o inscripție specifica faptul că „tot norodul din multe țări" a lucrat acolo. Regele Nabopolassar, care a domnit între 625 şi 605 î.H., a fost cel care a hotărât să se înalțe Turnul, deoarece aceasta era voința zeilor — tălmăcită de oracol — care i-au dat toate indicațiile necesare. Lucrările au fost continuate şi sfârşite în timpul domniei lui Nabucodonosor.

Monumentul acesta impunător a avut o existență destul de scurtă — cel mult un secol şi jumătate, deoarece Xerxes l-a ruinat. După înfrângerea lui Darius (331 î.H.) Alexandru cel Mare, apreciind posibilitățile economice şi strategice pe care le avea Babilonul, impresionat de frumusețea monumentelor sale, a proiectat să-l refacă, redând zeului protector al cetății, Marduk, un templu demn de măreția sa. Mai întâi trebuiau îndepărtate ruinele; muncă uriaşă, necesitând, după spusele lui Strabon, şase sute de mii de zile-muncă.

Koldewey a descoperit un adevărat *teii, a* cărui masă enormă provenea din ruinele ziguratului distrus, după părerea lui. Moartea marelui rege macedonean a pus capăt încercărilor de restaurare pentru că nimeni nu a mai îndrăznit să-si asume executarea unei lucrări de proporții atât de uluitoare!

Grădinile suspendate

Cine doreşte să enumere cele Şapte Minuni ale lumii uită rareori de grădinile suspendate din Babilon, aureolate de legenda reginei Semiramis, care ar fi realizat această construcție; pentru

acest motiv sunt desemnate şi cu numele de „grădinile suspendate ale reginei Semiramis".
Ce înseamnă „grădini suspendate"? Scriitori greci şi latini (Strabon, Diodor, Quintus Curtius Rufus, Filon din Bizanţ) le-au descris în operele lor, prelungind faima Babilonului.
Turistul ajuns la Babilon se interesează imediat de locul unde se găsesc; o tablă indicatoare, fixată pe stânga, înainte de a ajunge la Poarta lui Ishtar, îl înştiinţează: „Grădinile suspendate". Turistul nu va vedea decât vestigiile unor construcţii enorme, care îl decepţionează. Dacă va coborî până la ele, va fi obligat să străbată un adevărat labirint: camere boltite, aşezate pe ambele părţi ale unui coridor central, care se înscriu într-o incintă pătrată. Aceste ruine, scoase la lumină de arheologii germani, corespund, în mare măsură, descrierilor autorilor antici. Grădinile au fost amenajate pe o colină mică, aflată pe malul Eufratului.
Diodor din Sicilia a făcut descrierea cea mai completă: ^
„în această cetate se aflau şi grădinile suspendate, lucrare datorată nu Semiramidei, ci unui rege asirian posterior acesteia; el le-a construit ca să placă unei femei iubite. Se povesteşte că această femeie, originară din Persia, regretând pajiştile munţilor din ţara sa, l-a rugat pe rege să-i amintească prin plantaţii artificiale,
Persia, ţara sa natală.
Această grădină, de formă pătrată, avea latura de patru pletrii (123 m); trepte dădeau acces teraselor succesive, aşezate unele peste altele, astfel încât, în ansamblu, dădeau imaginea unui amfiteatru. Aceste terase sau platforme erau susţinute de coloane care, ridicân-du-se gradat din loc în loc, suportau toată greutatea plantaţiilor; coloana cea mai înaltă, de 50 de coţi (23,10 m) suporta partea superioară a grădinii şi era la acelaşi nivel cu balustradele incintei. Zidurile, solid construite, cu mare cheltuială, aveau o grosime de 22 picioare (6,80 m) şi fiecare deschidere, 10 picioare (3,08 m).
Platformele erau compuse din blocuri de piatră, a căror lungime era de 16 picioare (4,95 m) şi lăţime de 4 picioare (1,23 m). Aceste blocuri erau acoperite de un strat de trestii îmbibate în asfalt; pe acest strat urma un dublu rând de cărămizi arse, îmbinate cu asfalt; acestea, la rândul lor, erau acoperite cu foi de plumb, pentru a împiedica infiltrarea apei şi pătrunderea acesteia în fundaţii. Pe acest strat se găsea o masă de pământ suficientă pentru ca cei mai mari arbori să prindă rădăcini. Acest sol artificial era plin de arbori de toate speciile, care fermecau privirea, prin mărimea şi frumuseţea lor. Coloanele se ridicau treptat, lăsând să pătrundă lumina printre spaţiile dintre ele, şi dădeau acces la apartamentele regale, numeroase şi diferit decorate. Una singură, dintre aceste coloane, era goală de la vârf până la bază; ea conţinea maşini hidraulice care pompau din fluviu o mare cantitate de apă fără ca nimeni să vadă ceva, din exterior."
Se poate presupune că înălţimea grădinilor era de cel mult 90 m. Quintus Curtius Rufus numea aceste
grădini „o minune fabuloasă". .Aceasta (spune el, vorbind de ultima terasă) poartă arbori atât de viguroşi încât trunchiurile lor au 8 coţi grosime (3,15 m) şi 50 de picioare înălţime (14,80 m) şi produc atâtea fructe ca şi cum ar creşte în terenul lor natural. Şi, în vreme ce timpul distruge nu numai operele mâinilor omeneşti, dar, până la urmă, natura însăşi, această terasă apăsată de o încărcare atât de mare şi de rădăcinile atâtor arbori se păstrează intactă..."

Un palat grandios ,

Cui i se datorează această minune a lumii? Istoricul Berosius afirma că această grandioasă lucrare a fost realizată din iniţiativa lui Nabucodonosor II. „După ce a fortificat bine oraşul şi l-a decorat cu porţi splendide, a construit alături de palatul vechi al tatălui său un alt palat, înalt, mai mare şi mai somptuos, în acest palat a construit, de asemenea, faimoasele grădini suspen-date.pentru a face plăcere soţiei sale care, fiind crescută în Media, avea nostalgia unui peisaj muntos".
După ce s-a uitat cu melancolie la bietele vestigii ale Grădinilor suspendate, turistul va continua să rătăcească printre vestigiile marelui palat, care cuprindea şi grădinile. Cum arăta acest palat, cum era împodobit, e greu de imaginat, când, din toată splendoarea sa nu au rămas decât vagi ruine!
După descrierea lui Diodor din Sicilia, „Babilonul era format din două cartiere, aşezate de o parte şi de alta a Eufratului, cel mai vechi fiind cel de pe malul stâng, cuprinzând palatul regal şi templul zeului protector al
Babilonul, templul lui Marduk; săpăturile arheologice au indicat, în anumite locuri, o

adâncime de 24 m.

oraşului. (Cercetările arheologice au identificat pe malul stâng ruinele palatului regal.) Reşedința regală a fost construită de Nabucodonosor şi era situată la mijlocul laturii de nord a incintei interioare a oraşului, într-o meandră a Eufratului. *Palatul care privea spre apus* avea dimensiuni impresionante: 200 m lățime (pe direcția nord-sud) şi 330 m lungime (pe direcția est-vest). Acest vast ansamblu era compus dintr-un mare/iumăr de săli, grupate în jurul a cinci curți interioare, în jurul primelor două curți (spre vest) erau dispuse apartamentele regale; în jurul curții centrale erau sălile de recepție, în partea de sud fiind plasată marea sală a tronului; curtea următoare grupa apartamentele curtenilor, iar în jurul curții situate aproape de Calea Procesiunilor se aflau încăperile destinate gărzii palatului.
Sala tronului avea o lungime de 52 m şi o lățime de 17 m şi era mărginită de un zid având 6 m grosime, zugrăvit în alb. Singurul element decorativ îl constituia nişa vastă în care era amplasat tronul.
Curtea interioară spre care se deschidea sala era bogat decorată cu cărămidă smălțuită, reprezentând un aliniament de coloane colorate în galben pe fond azuriu; acestea susțineau o friză ornamentală având drept motiv decorativ margareta.
în lucrarea intitulată *Babilon,* Marguerite Rutten citează textul unei inscripții găsite pe cilindrii de ceramică, în care Nabucodonosor II prezintă nou! palat:
„Am reconstruit palatul, reşedința mea regală, legătură a popoarelor puternice, lăcaş al bucuriei şi al fericirii, în care am strâns tributurile poporului.
Pe vechile temelii, ajungând aproape de lumea subpământeană, am aşezat temelii noi, cu bitum şi
cărămizi. Am adus cedri din Liban, pădure minunată... Am prevăzut porțile cu canaturi de cedru îmbrăcate în bronz, capodopere ale meşterilor, cu praguri şi balamale. Argint, aur, pietre scumpe, tot ce avea valoare şi frumusețe am îngrămădit în acest palat..."
Palatul construit de Nabucodonosor II nu a fost mult timp folosit de regalitatea babiloniană deoarece după cincizeci de ani perşii au cucerit oraşul. Suveranii achemenizi au păstrat palatul, adăugându-i chiar construcții noi. Ultimul său oaspete a fost Alexandru cel Mare, care a mărturisit, ca şi Nabucodonosor: „Spun din tot sufletul că nu mi-aş dori altă reşedință regală, în alt oraş decât Babilonul". Acolo a şi murit, în anul 323 î.H, în oraşul care „a fost regele tuturor oraşelor pe care soarele le-a luminat vreodată..." (după cum scria Pausanias).

Semiramis

Acestei regine remarcabile, personalitate mitică şi strălucitoare, i-au fost consacrate numeroase opere literare sau artistice: tragedia lui Voltaire, în cinci acte, opera lui Rossini, într-un decor asirian, şi un poem de Paul Valery, cea mai recentă lucrare care i-a fost închinată.
Majoritatea oamenilor, când rostesc numele Semiramidei, evocă palatele fastuoase cu fabuloasele lor grădini suspendate.
Istoricii au consultat operele lui Herodot, „părintele istoriei", care a trăit în secolul V Î.H., ale lui Diodor din Sicilia, contemporan cu împăratul Octavian Augustus
(63Î.H. -14 d.H), şi ale lui Valerius Maximus, contemporan cu împăratul Tiberiu (secolul I d.H.). Şi unii, şi alții nu au găsit decât legendele create din vremuri străvechi în jurul suveranei, legende frumoase care o slăvesc, ca pe „o regină a frumuseții şi a eleganței rafinate..." Ea s-ar fi născut din dragostea (condamnabilă!) a unei zeițe din Ascalon — pe coasta Mediteranei — pentru un muritor.
Porumbițele, zâne bune, au ocrotit copilul nou-născut apoi păstorițele l-au luat şi l-au crescut cu dragoste. Un înalt demnitar asirian, călătorind prin regiunea aceea, fermecat de frumusețea Semiramidei, s-a îndrăgostit de ea, a luat-o de soție si a dus-o la Ninive. Pe vremea aceea Ninus, regele Asiriei, se lupta pentru cucerirea Bactrianei[1]', care-i opunea o rezistență îndârjită.
Semiramis a fost îndemnată de soțul ei să intervină, pentru că „acolo unde nu izbuteşte nici bărbatul cel mai puternic poate că o femeie..." Aşadar, Semiramis a preluat conducerea operațiunilor şi a pus stăpânire pe oraşul pe care regele asirian nu reuşise să-l cucerească. Sfatul dat de înaltul demnitar frumoasei şi întreprinzătoarei sale soții i-a purtat ghinion, pentru că regele, uluit de curajul, energia şi frumusețea acestei femei, a luat-o de soție, apoi a murit.
Legendele mai spun că „Semiramis a devenit regină la douăzeci de ani, a înălțat palate minunate, a întemeiat Babilonul, a pornit să cucerească Egiptul, Etiopia, chiar India."
De asemenea, se spune că Alexandru cel Mare ar fi descoperit în Babilon acest epitaf al reginei:

„Soarta mi-a hărăzit trupul unei femei, dar faptele şi lucrările
1) Țară din Asia, la nord de Afganistanul actual, satrapie persană.
mele m-au făcut asemenea celui mai viteaz bărbat, înaintea mea, nici un asirian nu văzuse marea. Eu am văzut patru mări la care nu ajunsese nimeni. Am abătut cursul fluviilor cum doream. Am construit drumuri printre stâncile de netrecut. Carelor mele le-am croit drumuri pe care nici sălbăticiunile nu le cunoşteau. Deşi am avut atâtea de înfăptuit, mi-am găsit timp şi pentru plăceri, şi pentru dragoste."
Valerius Maximus povesteşte că „era atât de frumoasă, încât în ziua în care a izbucnit o rebeliune în capitală a fost destul să se arate, pe jumătate îmbrăcată, cu părul despletit (pentru că în clipa aceea se îmbrăca), ca să pună capăt răscoalei şi totul să reintre în ordine".
Diodor din Sicilia adaugă la activitatea extraordinară a acestei regine, al cărei spirit era însufleţit de proiecte măreţe, un alt element, foarte feminin, că era creatoarea „unui costum comod şi elegant, care putea fi purtat tot atât de bine la treburile obişnuite ale zilei, cât şi la luptă sau călare".
Era necesar să confruntăm toate aceste imagini seducătoare cu faptele reale ale Istoriei. Arheologii, care completează adeseori lipsurile din documentele scrise, au intervenit şi au zărit câteva licăriri în penumbra care o învăluia pe regină. Descifrarea scrierii cuneiforme a dat la iveală puține informații: Semiramis era transcrierea, în limba greacă, a numelui unei regine asiriene, Sammu-Ramat, soția unui rege care a domnit la sfârşitul secolului IX î.H.
Sammu-Ramat a trăit în secolul IX Î.H., iar data întemeierii Babilonului se pierde în negura vremurilor celor mai îndepărtate; în consecință, cum era posibil să
se atribuie Semiramidei fondarea celebrului oraş? Pentru că istoricii greci şi latini au contopit două personaje: Semiramis şi Naqi'a, o altă regină (reprezentată pe o placă de bronz — poate o placă de căptuşire a tronului — care se află la Luvru), care a domnit la două secole după de la moartea Semiramidei, Naqi'a a reconstruit Babilonul care fusese distrus; astfel, ea a putut fi considerată o adevărată „întemeietoare" a cetății, deşi ea nu a fost decât o „restauratoare".
Iată cum s-au petrecut lucrurile! Putem să-i învinuim pe istoricii antici că au făcut această confuzie? Ei au relatat fapte care se petrecuseră cu mult timp înainte de vizita lor. Chipul, personalitatea şi amintirea reginelor mesopotamiene s-au deformat deosebit de mult, estompându-se în timpurile în care Istoria nu reprezenta altceva decât însumarea unor tradiții orale. Să fim indulgenți: dinastiile şi cronologia Mesopotamiei sunt mai bine cunoscute de puțină vreme, iar Herodot sau Diodor din Sicilia nu aveau posibilitatea să descurce țele atât de încâlcite ale Istoriei, întrucât folosiseră surse de informație diferite.
Herodot folosise surse chaldeene, intrând în legătură cu preoții babilonieni, care au considerat că istoria regatului babilonian începe cu Nabonassar (747 Î.H.). Legendara Semiramis nu putea fi omisă, în consecință Herodot a deplasat-o în timp, identificând-o cu regina Sammu-Ramat (810-762 Î.H.)
Diodor s-a referit la surse asiro-persane şi de aici descrierea amănunțită a epocii regelui Ninus şi a soției sale, Semiramis, întemeietorii dinastiei regilor asirieni.
Ammianus Marcellinus, care citise opera lui Berosius, pare a fi rezolvat această problemă spinoasă:
„Semiramis a înconjurat cu ziduri Babilonul, dar cetatea fusese construită mai înainte de către foarte vechiul rege Bel."

Robii Babilonului

Nabucodonosor II, care a dat Babilonului întreaga sa splendoare, a avut de luptat, o mare parte din lunga sa domnie (din 605 î.H. până la 562 î.H.), împotriva faraonilor egipteni, pentru stăpânirea Siriei şi a Palestinei. Deoarece regatul lui Iuda aderase la coaliția egipteană, Ierusalimul, capitala sa, a fost asediat şi cucerit, iar mii de oameni, dintre notabilitățile oraşului, au fost deportați. Câțiva ani mai târziu, al doilea asediu a dus la distrugerea oraşului şi la deportarea masivă a populației. Această robie impusă de Babilon a început în 586 î.H. şi s-a încheiat după aproape cincizeci de ani.

La râul Babilonului,
acolo am şezut şi am plâns
când ne-am adus aminte de Sion.

(Psalmii, 136; 1)
Babilonul a devenit atunci ținta învinuirilor şi a blestemelor, deoarece capitala lui Nabucodonosor era vinovată de toate nenorocirile care se abătuseră asupra Ierusalimului şi a poporului evreu:

Fiica lui Babei, ticăloasa!
Fericit este cel ce-ți va răsplăti ție
fapta ta, pe care ne-ai făcut-o nouă.
Fericit este cel ce va apuca şi va lovi pruncii tăi de piatră!
(Psalmii, 136; 8, 9)

Ultima frază din Psa/m/face aluzie la obiceiul barbar de a zdrobi pruncii unui oraş nimicit şi devastat.
Evreii nu se mulțumeau doar cu jeluirea; ei se gândeau la justiția divină care va distruge cetatea vinovată.

Eu te-am făcut munte de flăcări
ca nimeni să nu mai ia din tine
nici piatră unghiulară,
nici piatră de temelie,
că tu vei fi un pustiu veşnic!
(Ieremia, 51; 25,26)

Nabucodonosor şi-a înconjurat capitala cu un zid de apărare de aproximativ 30 m. Cetatea părea inatacabilă şi, totuşi, în 539 î.H., Cirus cel Mare, regele perşilor, a cucerit-o fără greutate.
Relatările diferă în privința acestei victorii: unii o atribuie unei trădări, alții, unei stratageme extraordinare folosite de Cirus: el ar fi deviat cursul Eufratului, pătrunzând în cetate prin albia lui secată.
Cu toate acestea, regele perşilor a cruțat Babilonul, dar l-a redus la rangul de satrapie[1]! Revolta mocnea, iar succesorii lui Cirus (Darius, Xerxes) au intervenit cu brutalitate ca să o reprime. Nimeni nu se aştepta ca Xerxes să fie îndurător! Isprăvile lui războinice erau binecunoscute.
1) Provincie condusă de un satrap (guvernator), în Imperiu! Persan.
Leul din Babilon - celebra sculptură hitită, considerată prada de război a regelui Nabucodonosor II.
După ce Leonidas îl înfruntase, în 480 î.H., apărând oraşul Termopile, Xerxes a pustiit Attica şi Beoția, a cucerit Atena, cu Acropola ei, şi a incendiat oraşul, în anul următor a pedepsit Babilonul, devas-tându-l şi distrugându-i templele, zidurile de apărare.

Babilonul, capitala asiatică a lui Alexandru cel Mare

Babilonul a fost reconstruit, dar rămăsese un oraş neînsemnat, fără perspectivă; regele Macedoniei, Alexandru cel Mare, avea să-i redea strălucirea.
După cucerirea cetăților greceşti el a organizat marea expediție împotriva Imperiului Persan. Cucerind litoralul mediteranean, Alexandru cel Mare izbutise să-l izoleze; bătălia decisivă de la Arbeles (în nordul Irakului, în actuala regiune kurdă) a înfrânt rezistența regelui persan Darius, care s-a refugiat în munți, în loc să-l urmărească tăindu-i orice posibilitate de a-şi reface armata, marele comandant macedonean a preferat să se îndrepte spre sud, ca să ajungă la Babilon. Fără îndoială, hotărârea lui era dictată de dorința de a cuceri oraşul vestit, ca o supremă consacrare a gloriei sale.
Regele s-a pregătit pentru un atac puternic, deoarece cetatea era înconjurată de ziduri, protejată de Eufrat şi de canalele care o înconjurau, iar Darius, în fața primejdiei, trimisese acolo imediat pe unul din oamenii lui de încredere, satrapul Mesopotamiei, Mazaios. Reputația macedoneanului era atât de mare, încât, contrar aşteptărilor, oraşul si-a deschis porțile şi i-a făcut o primire fastuoasă, în bună parte şi sinceră.
Mozaic reprezentându-l pe Alexandru cel Mare la bătălia de la Issos, în Cilicia (muzeul din Napoli).
Pentru babilonieni, perşii fuseseră întotdeauna nişte cuceritori al căror jug era îndurat cu greutate. Dacă Cirus arătase înțelegere şi bunăvoință, Darius şi Xerxes, necruțători, îi distrusese. Mândri de trecutul lor ilustru, de tradițiile şi de civilizația lor, l-au preferat pe A-lexandru, care li se arăta ca un eliberator.
Cuceritorul fusese întâmpinat cu un fast uluitor: el stătea în picioare, în carul său triumfal, şi tot drumul pe care trebuia să-l străbată era un covor de flori. Preoții, notabilii oraşului,

locuitorii îi aduceau daruri bogate. Poeții şi muzicienii îl slăveau. Alexandru a oferit un sacrificiu solemn în cinstea zeului babilonian, Marduk; a fost desemnată antica cetate drept capitală a Asiei; urma refacerea templelor distruse. Nici o faptă nu putea impresiona mai mult o populație atât de profund religioasă şi supusă preoțimii cum era cea babiloniană, decât reconstruirea templului lui Marduk şi a marelui zigurat distrus de Xerxes.
Acum pe locul unde era amplasat acest monument colosal nu mai există decât o groapă plină de apă stătută.

Moartea Cuceritorului — ultimele zile ale Babilonului

în luna iunie a anului 323 Î.H. Babilonul îşi trăia ultimele clipe ale istoriei sale ilustre. Alexandru se întorsese în Babilon pentru a proiecta campania de cucerire a Occidentului; avea 33 de ani, era tânăr, plin de viață, însuflețit de dorințe nemăsurate pe care le vroia realizate, în ziua de 5 iunie un violent acces de febră l-a țintuit la pat. Se pare că „a cerut să fie instalat în pavilionul cel mai răcoros al palatului", în acele „grădini suspendate" care erau tot atât de fabuloase ca şi viața sa. In dimineața zilei de 12 iunie s-a răspândit zvonul că a murit. Tovarăşii lui credincioşi de luptă, înspăimântați de vestea neaşteptată, au forțat porțile palatului regal, pentru a-l vedea. Aici, în sala tronului în care se sărbătoriseră atâtea victorii, Alexandru primea ultimul omagiu al soldaților săi. Lăsându-şi afară armele şi insignele glorioaselor campanii, au defilat prin fața patului regal, în simple tunici, într-o solemnă reculegere. Alexandru zăcea fără puterea de a le spune un cuvânt, urmărindu-i doar cu privirea, încercând să le transmită ultimul său salut.
El a murit în plină glorie, în cadrul fastuos în care trăiseră şi guvernaseră regii Babilonului, oraşul celebru pe care a vrut să-l ridice la rangul de capitală asiatică şi a cărui reputație era pe măsura măreției sale.
Moartea lui Alexandru a determinat-o şi pe cea a Babilonului; cetatea nu a putut să-i supraviețuiască. Câțiva ani mai târziu, un general al lui Alexandru, Seleu-cos l Nicator („învingătorul") a devenit guvernatorul
părții asiatice a Imperiului Macedonean, întemeind dinastia Seleucizilor. Construirea unei noi capitale, Se-leucia, la 70 km de vechea capitală, a grăbit ruinarea şi depopularea acesteia. Strabon constata cu tristețe că „ceea ce nu au distrus perşii, au făcut timpul şi macedonenii."
în secolul l cetatea Babilonului era practic nelocuită; această situație cumplită aminteşte de blestemul lui Ieremia:

Acolo se vor aşeza fiarele pustiului cu şacalii,
şj vor trăi în ea struții;
în veci nu va mai fi locuit,
şi din neam în neam nu vor locui acolo oameni.
Va fi cu totul distrus;
cine va trece pe lângă Babilon
va fi uimit şi va şuiera în fața rănilor lui.

(Ieremia, cap 50; 39)

Călătorul care vizitează Babilonul poate fi decepționat. Renumita cetate nu mai este decât un enorm câmp de ruine. Poarta lui Ishtar este ansamblul cel mai bine conservat. Herodot menționase o sută de porți, dar săpăturile arheologice au scos la iveală doar şapte. Această poartă — consacrată „zeiței războiului" care era şi „zeița dragostei" — avea o lățime de 30 de metri şi o grosime de 50 de metri. Ea şi-a păstrat doar zidurile şi stâlpii de susținere verticali, aceştia fiind împodobiți cu teracotă figurând animale sacre — dragoni, tauri şi lei — care însuflețesc şi acum aceste vestigii.
Odinioară erau peste 700 de reprezentări
animaliere, care se reliefau, prin coloritul lor luminos, pe fondul albăstrui, în situl respectiv, a rămas doar o mică parte, cele mai multe dintre ele fiind expuse în muzee.
Dincolo de Poarta lui Ishtar pornea Calea Procesiunilor, lată de 22 m şi lungă de 300 m. De o parte şi de alta, un zid înalt era împodobit cu şaizeci de lei — animalul favorit al zeiței Ishtar (s-au păstrat câțiva, risipiți prin muzeele lumii). Există însă o lucrare cu adevărat extraordinară, cunoscută sub numele de „leul din Babilon", care apare la capătul fragmentului rămas din Calea Procesiunilor, reprezentând o sălbăticiune care striveşte un om

doborât, ce se zbate. Lucrarea a fost cioplită dintr-un bloc de bazalt, a cărui rugozitate specifică nu permitea o sculptură rafinată; ea pare doar conturată în linii generale, nedesăvârşită. Cu toate acestea, ce impresie de mişcare se desprinde din ea! Folosind mijloacele cele mai simple, printr-o iscusită repartizare a volumelor, artistul a reuşit să-i dea operei o forță neîntrecută.
O mulțime de ipoteze au fost emise asupra originilor, semnificației şi datei acestei lucrări. După toate probabilitățile, ar fi o operă anatoliană, luată ca pradă de război de cuceritorii babilonieni.
Babilonul, „regele tuturor cetăților pe care soarele le-a luminat vreodată" a depăşit cadrul istoriei, intrând în legendă.

PRINCIPALELE EVENIMENTE ALE ISTORIEI BABILONULUI

-Secolul XXIV
Prima menționare a Babilonului, a cărui întemeiere este atribuită a-kkadienilor.
-Secolul XIX
întemeierea primei dinastii din Babilon.
-1792 -1750 (aprox.)
Domnia lui Hammurabi, cel mai cunoscut rege din această dinastie
- Secolul XVI
Kassiții veniți din munții din nord-est, înlătură această dinastie. Ei vor conduce Babilonul până în secolul XII.
Aprox. -1550
Incursiune hitită în Babilon.
Aprox. -1170
Incursiuni ale elamiților, care iau ca pradă *Codul lui Hammurabi.*
Secolele -XII -VII
Dominație asiriană, cu perioade de independență.
-689
Sennacherib, regele Asiriei, devastează oraşul.
Aprox. - 680
Fiul său, Asarhaddon, îl reface.
-625 la-605
Domnia lui Nabopolassar, întemeietorul dinastiei neobabiloniene, constructorul Turnului Babei. Aliat cu mezii, distruge Ninive în 612. Sfârşitul Imperiului Asirian.
-605 la-562
Domnia lui Nabucodonosor II, marele rege al dinastiei neobabiloniene. învingător al Ierusalimului. Redă splendoarea Babilonului.
-586
Deportarea evreilor în Babilon.
-555 la -539
Domnia lui Nabonide, ultimul rege al dinastiei neobabiloniene.
-539
Cirus cel Mare cucereşte Babilonul, care este anexat Imperiului Persan; ia titlul de „rege al Babilonului".
spre-480
Xerxes reprimă un uzurpator, jefuieşte oraşul şi-i deportează pe locuitori.
-331
Alexandru cel Mare intră în Babilon; stabileşte aici capitala Imperiului său asiatic.
-323
Moare Alexandru cel Mare.
1852
Prima explorare arheologică a francezilor Fulgence Fresnel şi Juies Oppert.
1899-1917
Săpături germane sub conducerea lui Robert Koldewey

(N.B.! semnul „-" arată datele dinaintea erei creştine)